T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

DOĞU TÜRKİSTAN'DA NÜFUS HAREKETİ VE İSKÂN POLİTİKASI (1949-1976)

Nurat ILIYAS
2502130485

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ömer KUL

İSTANBUL – 2022

ÖZ

DOĞU TÜRKİSTAN'DA NÜFUS HAREKETİ VE İSKÂN POLİTİKASI (1949-1976)

Nurat ILIYAS

1949 yılında Merkezi Çin başta olmak üzere Qing Hanedanlığı ve Guomindang döneminde hâkim olunan tüm toprakları ele geçiren Çin Komünist Partisi bu suretle iktidara gelmiş ve bundan sonraki süreçte kendi yönetimini güçlendirmek üzere bir dizi siyasi programı uygulamaya koymuştur. 1 Ekim 1949 tarihi itibariyle kurulduğu resmen ilan edilen Çin Halk Cumhuriyeti, aynı tarih itibariyle Doğu Türkistan'da da yönetimi ele almıştır. Bu tarih itibariyle Komünist sistemin Doğu Türkistan'da tamamen uygulanması adına adımlar atan Pekin yönetimi ilk olarak bölgede rejime muhalif olan herkesi tasfiye hareketine girişmiştir. Bununla birlikte bölgedeki keyfi uygulamalardan duyulan rahatsızlık halkın zaman zaman ayaklanmasını ortaya çıkarmış, Komünist iktidar her türlü başkaldırı hareketini acımasız bir şekilde kuvvet kullanarak bastırmıştır. 1 Eylül 1955 tarihi itibariyle Doğu Türkistan "Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi" ilan edilerek idari statüsü belirlenmiştir. 1955 sonrası dönemde, 1930'lu yıllarda başlayan bölgeye göçmen Çinli iskânı projesi Komünist Parti eliyle ama bu sefer daha yoğun olarak bölgeye nüfus transferi gerçekleştirilmiştir. Merkezi Çin Hükümeti'nin Doğu Türkistan'a iskân ettiği göçmen Çinlilerin bölgede nerelere ve ne amaçla yerleştirildikleri günümüzde hala çokça tartışılan bir konudur. 1952 yılı itibariyle, Doğu Türkistan nüfusunun %5'ini oluşturan etnik Çinli nüfus, 2000'li yıllara gelindiğinde %45 seviyelerine ulaşmış, günümüzde ise bu oran %50'yi geçmiş durumdadır. Çalışma ile Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'a iskân ettiği göçmen Çinliler üzerinden bölgenin demografik yapısını nasıl değiştirdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. 1949 sonrası süreçte bölgenin tam bir sömürge mantığı ile yönetilip, halkın asimilasyonu ile bölgede kalıcı bir Çin yönetimi oluşturmaya matuf Çin Komünist parti siyaseti de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma ile Doğu Türkistan'daki Çin komünist Partisi'nin tarih, kültür, dini hayat, eğitim, nüfus planlaması adı altında kürtaj, nükleer denemeler gibi birçok tahrifata sebep olan

uygulamaları ve bu uygulamalara bölge halkının tepkisi örnekleriyle ortak konulma gayretinde olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çin, Çin Komünist Partisi, Doğu Türkistan, iskân, nüfus

ABSTRACT

POPULATION MOVEMENT AND SETTLEMENT POLICY IN EASTERN TURKISTAN (1949-1976)

Nurat ILIYAS

In 1949, the Chinese Communist Party captured all the lands, which especially in Central China dominated during the Qing Dynasty and the Kuomintang period. In such a way it came to power and implemented a series of political programs with the aim of strengthening of its own administration in the next period. On October 1, 1949, the People's Republic of China, which establishing was officially proclaimed at the same date, took over the administration in the East Turkestan. As of this date the Beijing administration that was taking steps toward the full implementation of the communist system in the East Turkestan firstly started to liquidate all those who opposed the regime in this region. However, the discomfort felt from the arbitrary treatments in the region caused the people to revolt from time to time, and the Communist government ruthlessly suppressed all kinds of the rebellion movements by using its force. As of September 1, 1955, East Turkestan was declared "Xingjian Uyghur Autonomous Region" and its administrative status was determined. In the period after 1955, the project of the resettlement of the Chinese immigrants to the region, which started in the 1930s, was carried out by the Communist Party, but this time the transfer of the population to the region was intensified. Where and for what purpose the immigrant Chinese were settled in the East Turkestan by the Central Chinese Government is still a much-debated issue these days. The ethnic Chinese population, which constituted 5% of the East Turkestan population as of 1952, reached 45% in the 2000s, and today this rate has exceeded 50%. With this study, it was tried to reveal how the Chinese Communist Party changed the demographic structure of the region through the immigrant Chinese settled in the East Turkestan. In the post-1949 period, when he region was totally governed by colonial logic, it was also tried to put forward the Chinese Communist Party policy, which aimed

the establishing of a permanent Chinese administration in the region with the assimilation of all the people. With this study, an effort has been made to expose the Chinese Communist practices in the Turkestan which in the name of history, culture, religious life, education and population planning caused many distortions such as abortion and nuclear tests, as well as to represent the reaction of the region people to these practices.

Keywords: China, the Chinese Communist Party, the East Turkestan, settlement, population

ÖNSÖZ

Çalışmamızın ana gayesi 1949-1976 yılları arasında Doğu Türkistan'da nüfus hareketleri ve Çin devletinin uyguladığı iskân siyasetinin etraflıca değerlendirilmesidir. 1949 senesinde Çin Halk Kurtuluş Ordusu tarafından işgal edilen ve 1955'te de ismi "Xin-Jiang Uygur Özerk Bölgesi" olarak idari statüsü belirlenen Doğu Türkistan'ın 1976 yılına kadarki tarihi sürecini bölgedeki nüfus hareketlilikleri ve Çin Komünist Partisi'nin bölgede uyguladığı iskân siyaseti kronolojik olarak teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmamızın ana bölümlerini oluşturan konular öncelikli olarak siyasi, ekonomik ve demografik açılardan objektif bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun Doğu Türkistan'ı 1949'da işgali ile başlayan dış dünyaya kapalı siyaseti, devlet eliyle bir nevi karartma siyaseti, Doğu Türkistan'ın tarihi, kültürü, demografik durumu vs. konulara dair verilerin ulaşılamaz olması yanında, birçok araştırmada da belirtildiği üzere kaynaklara erişimin nerdeyse imkânsız olması Doğu Türkistan üzerine yapılan araştırmalarda veri azlığına neden olduğu bilinmektedir. Bilgiye ulaşım kaynaklarının bir nevi yok edilmesi, devlet eliyle uygulama sahasına konulan keyfi uygulamalar kısa zaman içerisinde Doğu Türkistan halkını bölgede sayısal olarak da azınlık durumuna düşürmüş, bölge halkının milli ve dini kimlikleri bir nevi ortadan kaldırılma gayreti içerisinde olunmuştur. Zikredilen keyfi uygulamalar sebebiyle bölge halkına liderlik edebilecek şahsiyetler başta olmak üzere aydınlar, gazeteciler, ilim adamları, sanatkârlar, ticaret erbabı ve toprak sahipleri ya yerlerinden edilmiş, ya uzun süreli hapislere atılmış ya da ölüm cezalarına çarptırılarak ortadan kaldırılmıştır. Çalışmada farklı lisanlarda yazılmış eserlerden, internet üzerinden elde edilen bilgilerden, bir kısım arşiv belgelerinden istifade edilerek, farklı bilgiler kıyaslanarak objektif bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma bir Giriş ve Dört Bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde tarihin en erken devirlerinden 1976 yılına kadar Doğu Türkistan'ın yeraltı ve yer üstü zenginlikleri, coğrafi durumu ve siyasi tarihi ele alınmış, çalışmanın ana gövdesini oluşturan 1949-1976 arasındaki dönem üzerinde ise daha ayrıntılı bir şekilde durulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde; 1949-1965 tarihleri arasında Doğu Türkistan'ın durumu ele alınmış, Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun bölgeyi işgali akabindeki idari tasarrufları, bölgedeki iskân siyaseti ile bölgenin nüfus durumuna dair veri ve bilgiler değerlendirilmiştir. Elde edilen bilgilerden zikredilen dönemde Çin Komünist Partisi yönetiminin işgal sonrası bölgede devlet eliyle bir asimile ve baskı siyaseti takip ettiği üzerinde durulmuştur. Zikredilen tarihlerde Çin Komünist Partisi yönetiminin nasıl bir nüfus planlamasına gittiği, bölgeye Çinli göçmenleri yerleştirme siyaseti ve bu siyasetin bir sonucu olarak bölge halkının demografik yapısının Çinliler lehine değiştirilmesi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde yine kültür ve din alanlarında da bölge halkına yapılan baskılar üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde; Doğu Türkistan'da 1949 sonrası dönemde Çin Komünist Parti idaresinin bölgeye dair nüfus planlaması ve iskân siyaseti üzerinde durulmuştur. Bu bölümde 1949-1966 yılları arasında Doğu Türkistan'ın durumu ve bölgede yaşananlar genel hatlarıyla ele alınmıştır. Doğu Türkistan tarihine dair belkide en az kaynakların bulunduğu bu döneme dair sınırlı bilgilerden objektif değerlendirmeler çıkarılmaya çalışılmıştır. Çin Komünist Partisi idaresinin zikredilen dönemdeki nüfus ve iskân siyaseti yanında dini ve kültürel hayata dair sınırlamalar da bu bölümde değerlendirilen hususlardan olmuştur.. Yine bu bölümde yaşanan gelişmeler kronolojik olarak ele alınmıştır. Zikredilen bölümde üzerinde durulan konulardan birisi de bölgede Çin Komünist Partisi yönetiminin nükleer denemeleri olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; 1966-1976 yılları arasında Doğu Türkistan'da vuku bulan olaylar kronolojik olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu bölümde Çin Komünist Partisi yönetiminin Doğu Türkistan'da uygulamaya koyduğu başta iskân siyaseti ve nüfus hareketleri olmak üzere yaşanan olayların Doğu Türkistan'a etkisi ve zorunlu kürtaj konuları üzerinde durulmuştur. Zikredilen dönem aynı zamanda "Kültür Devrimi" olarak bilinmekte ve bu bağlamda Kültür Devrimi ile Çin Komünist Partisi'nin bölge üzerindeki tasarrufları etraflıca değerlendirilmiştir. Ayrıca Çin Komünist Partisi

politikalarının dünya ile entegre olmaya başladığı bu dönem de Doğu Türkistan halkına karşı uygulanan asimile siyaseti üzerinde de durulmuştur. Ayrıca bu dönemde hariçte Doğu Türkistan davası üzerinde yapılan çalışmalara da 1949-1976 dönemi özetle ifade edilmeye gayret edilmiştir.

Çalışmanın Dördüncü ve son bölümünde Çin Komünist Parti yönetimin Doğu Türkistan özelinde uygulaya-geldiği nüfus siyasetinin bölge üzerinde meydana getirildiği değişimler grafik ve tablolarla açıklanmaya çalışılmıştır. 1949 yılındaki Komünist işgalden 1976 yılına kadar Doğu Türkistan'ın demografik değişiminin ortaya konulduğu bu bölümde değişim sayısal verilerle ortaya çıkarılmış ve bu siyasetten Çin Komünist Parti idaresinin asıl gayesi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonuç kısmında ise elde edilen bilgiler üzerinden Çin Komünist Partisi yönetiminin 1949-1976 yılları arasında nüfus ve iskân siyaseti değerlendirilmiş, çalışmanın bulguları ortaya konulmuş ve çalışmanın hangi alanlarda ili katkılar sunması yanında nelerin aydınlatılmadığı hususlarına değinilmiştir. Bibliyografya alfabetik olarak çalışmanın sonuna eklenmiş ve akabinde konu ile alakalı Ekler başlığı altında kullanılan grafik, harita, belge ve tablolara yer verilmiştir.

Çalışma sürecinde yakın desteklerini gördüğü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. Mustafa BALCI'ya, Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Sayın Dr. Ayna ASKEROĞLU ARSLAN'a, Beykent Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın Dr. Mağfiret YUNUSOĞLU'na ve Aydın Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA'ya konunun belirlenmesinden kaynak teminine, çalışmanın defalarca okunmasından son kontrollerinin yapılmasına her türlü maddi ve manevi desteğini gördüğüm danışman hocam Doç. Dr. Ömer KUL'a teşekkür ediyorum.

Nurat ILIYAS
İSTANBUL - 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **II**

ABSTRACT ..... **IV**

ÖNSÖZ ..... **VI**

İÇİNDEKİLER ..... **IX**

KISALTMALAR ..... **XI**

GRAFİK LİSTESİ ..... **XIII**

TABLO LİSTESİ ..... **XIV**

HARİTA LİSTESİ ..... **XV**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

1949-1965 YILLARI ARASINDA DOĞU TÜRKİSTAN

A) DOĞU TÜRKİSTAN'DA KOMÜNİST İDARENİN İŞBAŞINA GELMESİ VE YAŞANALAR 28
B) XİN-JİANG UYGUR ÖZERK BÖLGESİ'NİN KURULMASI 47
C) 1949 SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'DA EKONOMİK DURUM 50
D) 1949 SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'A GÖÇMEN ÇİNLİ YERLEŞTİRME SİYASETİ 54

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DA 1949 SONRASI DÖNEMDE YAPILAN NÜFUS PLANLAMASI

A) DOĞU TÜRKİSTAN'DA GÖÇMEN ÇİNLİLERİN İSKÂNI VE YAŞANAN PROBLEMLER 58
B) ÇİN KOMÜNİST PARTİSİ'NİN 1949 SONRASI DÖNEMDE DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ DİL VE EĞİTİM POLİTİKALARI 64
C) KOMÜNİST REJİM'İN "SÜREKLİ DEVRİM POLİTİKALARI" VE BU POLİTİKALARIN DOĞU TÜRKİSTAN'A YANSIMALARI 67
D) 1954 SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'DA İSYAN HAREKETLERİ 71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN'DE KÜLTÜR DEVRİMİ VE DOĞU TÜRKİSTAN'A YANSIMALARI (1966-1976)

A) ÇİN'DE KÜLTÜR DEVRİMİ 77

B) KÜLTÜR DEVRİMİ HAREKETİ DÖNEMİNDE DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞANANLAR 82
C) KÜLTÜR DEVRİMİ HAREKETİ DÖNEMİNDE DOĞU TÜRKİSTAN'DA DİRENİŞ HAREKETLERİ 88
D) KÜLTÜR EVRİMİ HAREKETİ SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'IN GENEL DURUMU VE HARİÇTE DOĞU TÜRKİSTAN DAVASI 90

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DOĞU TÜRKİSTANDA NÜFUS SİYESETİ VE BÖLGENİN NÜFUS DEĞİŞİMİ

A) DOĞU TÜRKİSTAN'DA NÜFUS HAREKETLERİ 102
B) ÇİN KOMÜNİST PARTİSİ'NİN DOĞU TÜRKİSTAN'DA İSKAN SİYASETİ 114

SONUÇ **123**

KAYNAKÇA **129**

ÖZGEÇMİŞ **155**

KISALTMALAR

a. mlf.	Aynı Müellif
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
ATTİUV	Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayını
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CAR	Central Asian Review/London
Çev.	Çeviren
DTAM	Doğu Türkistan Araştırma Merkezi
DTGD Yay.	Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Yayını
DTKVYD Yay.	Doğu Türkistan kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını
DTV Yay.	Doğu Türkistan Vakfı Yayını
DTVY	Doğu Türkistan Vakfı Yayını
ed.	Editör
FEER	Far Eastern Economic Review/Hong Kong
FES	Far Eastern Survey/New York
Haz.	Hazırlayan
JPRS	Joint Publications Research Service
Krş.	Karşılaştırma
MEB Yay.	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi

ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s.	Sayfa
S.	Sayı
Sos. Bil. Enst.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDPY	Türk Dünyası Platformu Yayını
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TKAE Yay.	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını
ty.	Tarih Yok
Üniv.	Üniversite
vd.	ve devamı
Vol.	Cilt
y.t	Yıl Yok
y.y.	Yer Yok

GRAFİK LİSTESİ

Grafik	Başlık	Sayfa
1	1949-2008 Arası Doğu Türkistan'da Nüfus Dağılımı (milyon)	124
2	1949-2008 Arası Doğu Türkistan'da Nüfus Değişim Oranını (%)	127
3	1998 Yılında Doğu Türkistan şehirlerinin nüfusu	153
4	1998 Yılında Doğu Türkistan'da Etnik Dağılım	158

TABLO LİSTESİ

Tablo	Başlığı	Sayfa
1	Doğu Türkistan'da 15 Yaş Üstü Eğitim Durumu (Uygur ve Etnik Çinli)	79
2	Doğu Türkistan'da 15 Yaş Üzeri Halkın Çince'yi Kullanma Yeterliliği	100
3	1945 Yılında Doğu Türkistan'da Uyruklarına Göre Nüfus	119
4	1953-1990 Arasında Doğu Türkistan'ın Nüfusu	122
5	Doğu Türkistan'da 1949, 1995 ve 2002 Yıllarına Göre Nüfus Oralarındaki Değişim	126
6	Doğu Türkistan'da Etnik Çinli Nüfus ile Azınlıkların Eğitim Durumları	135
7	Mehmet Saray (**a.g.e.**, s.39)'a Göre Doğu Türkistan'ın Nüfusu	147
8	Çin Halk Cumhuriyeti Yönetim Şeması	147
9	Yıllara Göre Doğu Türkistan'da Nüfus Değişimi	148
10	2010 yılı Doğu Türkistan'ın Demografik Durumu	148
11	Doğu Türkistan'ın Nüfus Gelişimi	149
12	1952 Sonrası Türkiye'ye Göçmen Olarak Kabul Edilen Doğu Türkistanlılar ve İskan Edildikleri Şehirler	150

HARİTA LİSTESİ

Harita	Başlığı	Sayfa
1	Doğu Türkistan'ın Şehirlere Göre Nüfus Oranları	151
2	Doğu Türkistan Fiziki Haritası	152
3	Doğu Türkistan'ın Komşuları	153
4	Çin Halk Cumhuriyeti İdari Yapılanması	154

GİRİŞ

1 Ekim 1949 tarihinde resmi olarak Mao Ze-dong[1] liderliğindeki Çin Halk Kurtuluş Ordusu tarafından ilhak edilen Doğu Türkistan, coğrafi olarak Çin'in kuzeybatı kısmında yer almaktadır. Türk milletinin kadım yurtlarından olan bölge 1 Ekim 1955 tarihinde resmi olarak Merkezi Çin'e bağlanmış ve adı "Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi" ilan edilerek idari statüsü belirlenmiştir[2]. Çin Halk Cumhuriyeti'nin beş özerk bölgesinden biri olan Doğu Türkistan, özerk bölgeler içerisinde en geniş topraklara sahip olandır. Doğu-Batı ekseninde 2.000, kuzey-güney ekseninde 1.650 km genişliğe sahip olan Doğu Türkistan 34-40^0 enlem, 74-95° boylamlarında yerleşik durumdadır.[3] Farklı sayılar ifade edilse de İsa Yusuf Alptekin'in ifadesiyle bölgenin coğrafi yüzölçümü

[1] **Mao Ze-dong** (26 Aralık 1893-9 Eylül 1976): Hunan eyaletinin Şahonsan şehrinin küçük bir köyünde dünyaya geldi. 16 yaşında iken Şahanson'dan ayrılıp okumak üzere Changsha'ya gitti. 1911'de Dr. Sun Yat-sen ekibinin yanında Qing hanedanlığına karşı harekette yer aldı. İç savaşa katılmasa da hararetli bir savunucusu oldu. 1920 yılı itibariyle aktif faaliyete geçti. 1921'de Komünist Partiye üye olarak Hunan'da parti teşkilatlanmasına girişti. Kısa sürede Komünist Parti'de sivrildi. 1926'da Çan Kay-şek hükümeti tarafından suçlandı. 1927 yılı itibariyle aktif gerilla savaşına iştirak etti. 1929 yılı itibariyle komünist birliklere komuta etmeye başladı. 1936 yılı itibariyle Japon saldırılarına karşı Guomindang hükümetiyle birlikte hareket etmeye başladı. 1943'te Komünist Parti'nin başkanlığına getirildi. Japonya'nın 1945'te mağlubiyeti üzere gözler yeniden Çin iç savaşına çevrildi. 1947'de Guomindang'a karşı zafer kazanmaya başladı. 1949 yılında iktidarı ele geçirdi ve Çin Halk Cumhuriyetini kurdu. 1951-1953 yılları arasındaki Kore savaşında Kuzey Kore'yi destekledi. 1956'da devamlı devrim adına başlattığı hareketler 1976 yılında ölümüne kadar devam etti. Bu sürede milyonlarca insan hayatını kaybetti. 1966'da Kültür Devrimi'ni başlattı. 1972 yılı itibariyle ABD ile siyasi ilişkiler kurdu. 9 Eylül 1976'da 81 yaşında öldü. Bkz. http://www.columbia.edu/cu/weai/exeas/asian-revolutions/pdf/mao-timeline.pdf /25.4.2022.

[2] F. K. Kotov, **Mestnaya Natsional'nya Avtonomiya v Kitayskov Narodnoy Respublike (Na Preimere Sin'tszyan-Uygurskoy Avtonomy Oblasti)**, Moskow 1959, s. 81; Baymirza Hayit, **Türkistan: Rusya İle Çin Arasında**, İstanbul 1975, s. 336; D. H. McMillen, **Chinese Communist Power and Policy in Xin-jiang, 1949- 1977**, Colorado&Folkestone, Westview/Dawson, Doulder 1979, s. 300 vd.; Erkin Alptekin, "Eastern Turkestan: An Overview", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C. VI, No: 1, (1985), s. 129; Morris Rossabi, "Xin-jiang", **Encyclopedia of Asian History**, c. IV, New York 1988, s. 250; Ahmet Taşağıl, "Esaretteki Son Türk Yurdu", **Tarih ve Medeniyet**, No: 37, Nisan 1997, s. 24; Ahmet Kemal İlkul, **Çin-Türkistan Hâtıraları, Şanghay Hâtıraları**, (haz. Yusuf Gedikli), Ötüken yay., 1. basım, İstanbul 1997, s. 42; İsmail Cengiz, **1982 Çin Anayasası'na Göre Doğu Türkistan'ın Hukukî Durumu (I)**, DTDD Yay., İstanbul 1998, İstanbul 1998, s. 3, not 19; D. Bonavia, "Axe Falls on a Survivalist" **FEER**, (1978), s. 24; Li Sheng, **Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu**, (çev. Xu Xinyue), Xin-jiang Halk Yayınevi, Urumçi 2006, s. 6; Duygu Gözlek, "Asya'nın Kalbi Doğu Türkistan (1)", **Gökbayrak**, No: 71, Kayseri 2006, s. 21.

[3] Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yay., 2010, s. 1; Krş için bkz. Seda Özen, "Hariçte ve Dahilde Doğu Türkistan Davası (1955-1990", İstanbul Üniv. Sos. Bil.Enst. Türkiyat Arş. Anabili Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.1.

1.828.418 km^2 olup[4], 600 km2'lik Taklamakan Çölünü içerisinde bulundurmaktadır. Bölgenin yarısından fazlası kumlu çöllerle ve yüksek karlı dağlarla kaplıdır. Tarıma elverişli alanlarının sadece akarsu kenarlarında olduğu Doğu Türkistan'da ÇKP yönetimi 1949 yılında ilhak ve 1955 yılında idari statüsünü değiştirdikten sonra tarım alanlarının arttırılmasına özel önem vermeye başlamıştır[5]

Doğu Türkistan coğrafi olarak Endonezya'dan iki, Kongo'dan beş, Pakistan'dan üç, Türkiye'den yaklaşık 2,5 ve Ürdün'den takribi 25 kat fazla bir yüzölçüme sahiptir.[6]

---

[4] İsa Yusuf Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, İstanbul, Otağ Yay., 1975, s. 20. Ayrıca bkz. Baymirza Hayit, **Sovyetler Birliği'nde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri**, TDAV Yay., İstanbul 2000, s. 284. A. Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul 1981, s. 1; L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Ankara 1986, s. 15; A. Yalçınkaya, **Türkistan: 1856'dan Günümüze**, İstanbul 1997, s. 15, P. B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Ankara 2002, s. 343; Michael Dillon, **Doğu Türkistan, Çin Orta Asyası'nda Etnik Ayrımcılık ve Kontrol**, trc. Dr. Hayati Aktaş, TDPY, İstanbul 2001, s. 3; Joseph Costagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, trc., M. Reşat Üzmen, Orkun Yay., İstanbul 1980, s. 60; M. Rıza Bekin, "Present Stuation in Eastern Turkistan and Her Problems", **Human Rights Violations in Eastern Turkistan**, haz. Timur Kocaoğlu ve diğ., Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000, s. 17; İlhan Musabay, "Doğu Türkistan'ın Nüfusu", **Türk Kültürü**, No: 79, Mayıs 1969, s. 500. Doğu Türkistan'ın yüzölçümüne dair farklı görüşler için ayrıca bkz; Nadir Devlet ("Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, TKAE Yay., Ankara 1992, s. 84) Doğu Türkistan coğrafyasının Çin'in toplam yüzölçümünün 1/6'sını oluşturduğunu, bunun da 1.710.000 km^2'lik bir alanı kapladığını yazmaktadır. Çin kaynakları ise ülkenin 1.646.800 km^2 olduğunu yazmaktadır, bkz. Ahmet Kemal İlkul, **Çin-Türkistan Hâtıraları, Şanghay Hâtıraları**, haz. Yusuf Gedikli, Ötüken, İstanbul 19971 , s, 35. Tengri Berdi, ("Doğu Türkistan", **Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, ATTİUV Yay., İstanbul 2006, s. 408) Doğu Türkistan'ın yüzölçümünü 1.871.000 km^2 olarak vermektedir. Rahim Er ("Çin Komünizmini de Doğu Türkistan Yıkacaktır", **İmparatorluk Coğrafyasında Diplomasi Koşturmak**, BKY, İstanbul 2000, s. 164) bu rakamı 1.824.448 km^2 olarak vermektedir. Ramazan Özey ("Doğu Türkistan Yok Sayılamaz", **Tarih ve Medeniyet**, No: 37, Nisan 1997, s. 9) ise 1. 646.900 km^2 rakamını vermektedir. Mehmet Saray (**Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hânlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler, (1775-1875)**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1984, s. 1) ise bu sayıyı 1.503.563 km^2 ifade etmektedir. David D. Wang, **Under the Soviet Shadow The Yining Incident, Ethnic Conflicts and International Rivalry in Xin-jiang, 1944-1949**, Hong Kong 1999, s. 29) ülkenin yüzölçümüne 1.600.000 km^2 demektedir. Timur Kocaoğlu, ("Dünya Güvenliği ve Dengeleri Açısından Çin", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, No: 67-68, DTV Yay., İstanbul 2006, s. 43) ise bu sayıyı 1.647 milyon km^2 olarak vermektedir. Salih Aynural ("Çin'in Doğu Türkistan Politikası", **Gökbayrak**, No: 79, Kayseri 2007, s. 21) ve Alimcan İnayet ("Doğu Türkistan Sorunu", **Gökbayrak**, No: 82, Kayseri 2008, s. 8) Doğu Türkistan'ın 1.66 milyon km^2 yüzölçümüne sahip olduğunuyazmakatdır. A. Z. Velidi, Yeni Türkistan Dergisi'nin 5-6. sayısında yayınladığı ("Türkistan İsmi, Sınırları ve Yüzölçümü Hakkında", **"Yaş Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)**, ATTİUV Yay., İstanbul 2005, s. 37) makalesinde Türkistan'ın sınırlarını ifade ederken Doğu (Çin) Türkistan'ı 1.118.812 km^2 olarak yazmaktadır. Li Sheng (**Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu**, çev., Xu Xinyue, Xin-jiang Halk Yayınevi, Urumçi 2006, s.1) ise Doğu Türkistan'ın yüzölçümünü 1.664.900 km^2 olarak vermektedir.

[5] Mehmet Emin Buğra, **Doğu Türkistan, Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu**, İstanbul, Y. evi y., 1952, s. 5.

[6] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 20; Türköz, **a.g.e.,** s. 2.

Yüzölçümü açısından dünya sıralamasında 19. sırada bulunan Doğu Türkistan güneyinden Hindistan-Pakistan-Tibet, doğu ve kuzeydoğusunda Çin ve Moğolistan, Batı tarafından Afganistan ve Tacikistan, kuzey yönünden Kazakistan-Kırgızistan ve Rusya ile hem-sınır bir ülkedir. Bir nevi yüksek dağ silsileleri ile çevrili Doğu Türkistan'ın komşularıyla olan sınırlarını bu yüksek dağlar çevrelemektedir.[7] Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi olup, şehir Boğda dağının yaklaşık 4 bin m. yüksekliğindeki kuzey eteklerinde konumlanmıştır. Şehir ülkenin en kalabalık nüfusuna da sahiptir. Ülkenin diğer şehirleri ise Aksu, Altay, Hoten, Gulca (İli), Karamay, Karaşehir, Kaşgar, Kuçar, Kumul, Sancı, Tarbagatay ve Yarkent'tir.[8]

Dünyanın sayılı sıra ve yüksek dağlarından olan Altay, Karakurum, Karanlıkdağ, Tanrıdağ ve Tarbagatay sıradağlarının çoğu, bir kısmının da uzantıları Doğu Türkistan

[7] Türköz, **a.g.e**., s. 2; Özen, a.g.t., s.1.

[8] Hasan Oraltay, **Kazak Türkleri**, İstanbul, Türk Kültürü Yay., 1976, s. 22. Şen Ozan, **Dinmeyen Kan Doğu Türkistan**, Hamle Yay., İstanbul t.y.3 , s. 32. Ğ. O. Zulpıqar (**Doğu Türkistan'ın Gözyaşı**, Bayrak Yay., İstanbul 2007, s. 144-146), Rahim Er, "Doğu Türkistan Çin'in İç İşi Değildir", **İmparatorluk Coğrafyasında Diplomasi Koşturmak**, BKY, İstanbul 2000, s. 175 ve Hamit Göktürk, "Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçler", **Uluslararası Göç Sempozyumu**, 8-11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2006, s. 130) Doğu Türkistan'da yaklaşık 30 milyon Türk nüfusunun yaşadığını yazmaktadır. Sultan Mahmut Kaşgarlı (**Modern Uygur Türkçesi'nin Grameri**, Orkun Yayınevi, İstanbul, t.y., s. 1) 1992 senesinin evvelinde Doğu Türkistan'ın nüfusunu 18-20 milyon arasında zikretmektedir. Doğu Türkistan Vakfı tarafından 1996 senesinde yapılan "2. Uluslararası Doğu Türkistan Sempozyumu"nda ise bölge nüfusu 35 milyon olarak zikredilmiştir. Yusuf Gedikli, 35 milyon sayısını daha gerçekçi bulmaktadır. Bkz. İlkul, **a.g.e.**, s. 4. Yusuf Ziya Arpacık **Osman Batur ve Asrın İbretlik Olayları** (İlteriş Yayınları, İstanbul 2008, s. 103) adlı eserinde, rutin nüfus artışları göz önüne alındığında bölgenin nüfusunun en az 50 milyon olması gerektiğini yazmaktadır. Muzaffer Özdağ, **Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği Üzerine**, (DTV Yay., İstanbul 2000, s. 195) isimli eserinde ise bu rakamı 28 milyon olarak zikretmektedir. Li Sheng (**a.g.e.**, s. 5)'e göre Uygur Özerk Bölgesi'nin toplam nüfusu 19.250.000 kişidir. Bölgede Çin etnikleri dışındaki yerli halkın ise 10.969.600 olduğunu, Uygurların nüfusun ise 8.345.600 kişi ile toplam nüfusun % 43,3'ünü oluşturduğunu yazmaktadır. Li Sheng ayrıca Uygur ve etnik Çinliler dışında Doğu Türkistan'da Kazak, Hui, Moğol, Kırgız, Şibo, Tacik, Özbek, Mancu, Daur, Tatar ve Rusların da yaşadığını ifade etmektedir. Li Sheng eserinde Doğu Türkistan'ın farklı bölgelerinde yaşamakta olan etnik Çinlilerin sayısını ise 8.280.000 kişi olarak vermiş, bu sayının toplam nüfus içerisindeki oranını ise % 43.02 olarak belirtmiştir. Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Kazak nüfusunu 1.245.000 kişi olarak veren Li Sheng bu sayının da toplam nüfusa oranını % 6.47 olarak yazmaktadır. Arslan Alptekin ("Eastern Turkistan Reality, Chinese Migrant Flow and Self-Determination", **Human Rights Violations Eastern Turkistan**, haz. Timur Kocaoğlu ve diğ., İstanbul 2000, s. 47)'e göre ise Doğu Türkistan'daki etnik Çinli nüfus 1953 yılında genel nüfusun sadece % 6.14'üne tekabül ettiğini lakin bölgeye getirilen göçmen Çinlilerle beraber bu sayının 2000'li yıllara gelindiğinde genel nüfusun %40.72'sini oluşturduğunu yazmaktadır. Diğer bir ifadeyle Doğu Türkistan'daki etnik Çinli nüfus 1954 yılında 479.000 iken bu sayı 1964 yılında 2.445.000 kişiye 1984 senesinde de 5.346.300 kişiye çıkmıştır.

yer almaktadır.[9] Tanrıdağlarının kuzeyinde yer alan kısmanı İli Havzası diğer adıyla Cungarya, güney kısmında yer alan kısmanı ise Tarım Havzası diğer bir ifadeyle Kaşgarya oluşturmaktadır.[10] 910 bin km^{2}'lik bir alana sahip olan Tarım Havzası, Tanrı dağları ile Karanlık dağları arasında yer almaktadır.[11] Ülke toprakların takribi olarak 1/3'ünün çöllerle kaplı olduğu ülkenin 90 bin km^{2}'si ormanlarla kaplıdır.[12] Tarım Havzasının tam ortasında yer alan Taklamakan Çölü, alan itibariyle dünyanın en büyük ikinci çölü hüviyetinde olup Büyük Sahra Çölü ile mukayese edilmektedir.[13] Tarım havzasını boydan boya geçen Tarım nehri bölgenin tarıma elverişli hale gelmesini sağlamaktadır. Birkaç büyük koldan oluşan Tarım nehri, batı-doğu istikametinde akmakta ve Lop gölüne dökülmektedir.[14] Ülkenin kuzey kısmını oluşturan Cungarya Havzasını Altay ve Tanrı dağları sınırlandırmaktadır. Cungarya havzasının da orta kısmı çöl ile kaplı olup, çöl harici yerler ise otlaklardan müteşekkildir. Çöl harici toprakların ziraat yapmaya uygun olduğu bilinmektedir. Bunlara ilaveten ülkenin Güney bölgelerinde çok geniş sulanabilir topraklar bulunmaktadır. Merkezi Çin'in bir nevi batıya açılan kapısı olan Doğu Türkistan, Urumçi şehri üzerinden geçen demiryolu hattı ile Batı Türkistan'a ve dolayısıyla Avrupa'ya açılmaktadır.[15]

Doğu Türkistan'da derya olarak isimlendirilen farklı büyüklüklerde 320'den fazla nehir bulunmaktadır. Ülkenin Keşmir ile olan küçük sınır bölgesini de oluşturan Tarım nehri 2.179 km uzunluğa sahiptir. Tarım nehrinin 1600 km uzunluğundaki kolu ise Lob gölüne akmaktadır. Tarım nehri altı ayrı koldan oluşmaktadır. Bu kollar batıdan akan Kaşgar derya, güneybatı istikametinde Yarkent derya ve güneyden gelen Hoten derya ile kuzeybatıdan akan Aksu'dur. Ülkenin diğer nehirleri ise en doğudaki Bulungir ırmağı ile Cungarya ve Moğolistan arasındaki sınırı oluşturan Kara İrtiş ve Hurungudu

[9] Buğra, **a.g.e**., s. 5.
[10] İklil Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti**, TTK Bas., 1992, s. 5.
[11] Buğra, **a.g.e**., s. 5.
[12] Abdullah Bakır, **Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi Ve Mehmet Emin Buğra**, İstanbul, DTV Yay., 2005, s. 1.
[13] M. Niyazi Mahmutoğlu, **Doğu Türkistan Esaretteki Ülke,** İzmir, GOEV Yay., 1987, s. 27.
[14] Türköz, **a.g.e**., s. 2-3; Özen, a.g.t., s.4.
[15] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 22; Türköz, **a.g.e**., s. 3.

ırmaklarıdır.[16] Ülke'nin en önemli gölleri Tanrı dağlarının güneyinde bulunan Bağraç gölü ve bunun güneydoğusunda yer alan Lob gölüdür. Ayrıca Ebi gölü Cungarya Havzası'nın en büyük gölü konumundadır.[17] Ülkede nehir ve ırmakların aktığı 100'den fazla göl bulunmaktadır. Sayram ve Boğda gölleri ülke açısından önem arz etmektedir.[18]

Denize çıkışı olmayan ve iklim açısından farklılıklar gösteren Doğu Türkistan'ın güneyi, Taklamakan çölünün etkisiyle kurak ve sıcak, kuzey bölgeleri ise kışın karlı ve soğuk, yaz ayları ise yağmurlu ve serindir.[19] Birçok bölgesi iklim açısından Anadolu ile benzerlikler gösteren Doğu Türkistan'da yağışlar az olmakla beraber, dağlık bölgelerinde -30^0'ye kadar sıcaklık görülmekte ve bu bakımından Sibirya iklimini andırmaktadır.[20] Tanrı dağlarının en yüksek tepeleri karla kaplı erimeyen buz kütleleriyle kaplıdır. Deniz seviyesinden 200 m. aşağıda bulunan Turfan ovasında bu özelliği dolayısıyla kar ve yağmur görülmez. Ülkenin Altay bölgesinde kış mevsiminde Sıçaklık -50^0 dereceleri görmekte, kış mevsiminin yaşanmadığı Turfan bölgesinde ise yaz mevsimleri hava sıcaklıkları $+50^0$ dereceleri görmektedir. İnsanlar Turfan bölgesinde aşırı sıcaklardan korunmak için yer altı evlerine girmekte, zikredilen bölgede çok meşhur olan Turfan üzümleri dallarında kurumaktadır.[21]

Kadim Türk boylarının ata yurtları olan Uluğ Türkistan'ın bir kısmını meydana getiren Doğu Türkistan bölgesi tarihi kaynaklarda Türklerin ilk vatan toprakları olarak da geçmektedir. Kadim Türk tarihine dair değerli bilgilerin yer aldığı Şu ve Alp Er Tunga destanlarında İranlılarla mücadele eden Balasagun ve Ordukent hanlarından bahsedilmektedir ki, bu şehirlerden Ordukent, Doğu Türkistan'ın en eski yerleşim yerlerinden olan Kaşgar'dır.[22] Bilindiği üzere tarihin bilinen en eski Türk devleti olan Hun Devleti'nin kurulduğu topraklar bugünkü Doğu Türkistan coğrafyasını uhdesinde

[16] Erkin Alptekin, **Uygur Türkleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1978, s. 85.
[17] E. Alptekin, **Uygur Türkleri**, s. 85.
[18] Türköz, **a.g.e**., s. 3.
[19] Kurban, **a.g.e**., s. 5.
[20] Oraltay, **a.g.e**., s.25; Buğra, **a.g.e**., s. 6.
[21] Kurban, **a.g.e**., s. 5.
[22] A. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul 19813 , s. 18. Ayrıca Oğuz Kağan Destanı için bkz, Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanlar**, TDAV yay, İstanbul 1992, s. 272 vd.; Bakır, **a.g.e.**, s. 3.

bulundurmaktadır. Doğu Türkistan, Hun Devleti'nden sonra hemen hemen aynı coğrafyalarda 552 yılında kurulan Göktürk Devleti[23] döneminde olduğu gibi bu devletin ikiye bölünmesi sonrası kurulan Batı Göktürk Devleti'nin sınırları içerisinde yer almıştır. Doğu Türkistan, I. Göktürk devletinin ikiye ayrılıp fetret devrine girmesinin ardından kısa süreliğine de olsa 654 yılında Çin istilasına maruz kalmıştır.[24] II. Göktürk Devleti döneminde, 682 yılına kadar, Doğu Türkistan toprakları Çin istilasından kurtarılmıştır.[25] II. Göktürk devletinin yıkılmasından sonra 744 yılında Göktürklerin bir devamı olarak Uygur devleti, Doğu Türkistan'ı da içine alacak şekilde merkezli kurulmuştur.[26] Doğu Türkistan Türklerinin atası olarak kabul edilen Uygurlar, II. Göktürkler'e bağlı olarak yaşadıkları dönemde, ellerine geçirdikleri fırsatı değerlendirerek Karluklarla anlaşıp Göktürklere son vermiştir. Uygurlar, II. Göktürk Devleti'nin Basmil ve Karluklarla beraber kaldırılmasının ardından, Basmilleri bertaraf etmiş akabinde de Karluklarla yapılan anlaşmaya da son vererek Uygur Hanlığı'nı tarih sahnesine çıkarmıştır.[27]

Uygur Devleti tarih sahnesine çıkması ve ilk Kağanı Kutluk Bilge Kül Kağan'ın ölmesi üzerine yönetime Moyen Çor Kağan gelmiştir. Dönem hakkında önemli bilgiler içeren Şine-Usu yazıtına göre Moyen Çor Kağan zamanında Uygur Kağanlığı'nın sınırları İç Asya'ya kadar genişlemiş ve bu dönemde Uygurlar zikredilen coğrafyadaki Türk boylarını ve bir kısım Çin halkını hâkimiyetine almıştır.[28] Moyen Çor Kağan'ın 759 yılında ölmesiyle beraber yerine Bögü Kağan hükümdar olmuştur. Bögü Kağan döneminde Tibet üzerine bir sefer düzenlenmiştir. Tibet seferinin Türk tarihinin hem siyasi hem de kültür açısından derin etkileri olduğu bilinmektedir. Uygurlar, Tibet seferi

[23] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yay., 2010, s. 59, 61, 89, 92; Ahmet Taşağıl, "Gök-Türkler Dürüsttür Kolayca Parçalanırlar", Tarih ve Medeniyet, No: 2, 1994, s. 73.
[24] Buğra, **Doğu Türkistan, Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu**, s. 11; Hasan Kurt (**Orta Asya'nın İslâmlaşma Süreci**, FECR Yay., Ankara 1998, s. 35) ise bu tarihi 658 olarak ifade etmektedir.
[25] Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük,** Ankara, TKAE, 1971, s. 98.
[26] Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları** I, İstanbul, MEB Yay., 1992, s. 59; Jack A. Dabbs, **History of the Discovery and Exploration Chinese Turkestan**, Mouton&Co, London 1964, s. 72; Saadettin Gömeç**, Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 22; İsmail Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, DTGD Yay., İstanbul 2005, s. 12.
[27] Saadettin Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Ankara, Berikan Yay., 2011, s. 51.
[28] Özkan İzgi, **Uygurların Siyâsî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)**, Ankara 1987, s. 14-15; Bakır, **a.g.e**., s. 5.

ile Maniheizm inancını kabul etmişler, bu durum Uygur Kağanlığında sosyo-kültürel açıdan birçok değişimlere neden olmuştur. Maniheizm inancında et yemenin yasak olması Türk milletinin temel besin maddesi olan etten uzak kalınmasına, şehir hayatına yönelik uygulamaların bozkır hayatının değişmesine de etki etmiştir. Bütün bu değişimler Türklerin savaşçı kabiliyetlerinin göreceli olarak azalmasına diğer taraftan ilim ve edebiyat alanında yeni eserlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çin üzerine sefer düzenlemek arzusunda olan Bögü Kağan ancak bu sefere itiraz eden Vezir Baga Tarkan'ın öldürülmesi ile başa geçebilmiştir. Uygur Devleti, 840 yılında, bir Çinli prenses ile evlenen Baga Tarkan'ın ölümünü müteakip Kırgız saldırıları sonucu tarih sahnesinden çekilmiştir.[29]

Kırgız saldırıları sonucu yıkılan Uygur devleti hâkimiyetinde yaşayan Karluklar siyasi teşekkül olarak ortaya çıkmış ve Karahanlı Devleti'ni kurmuştur. Yagma, Çigil ve Karluklardan müteşekkil topluluklar Karluk yabgusu liderliğinde Karahanlı devletini kurmuş, Karahanlılar da İslamiyet'i resmi devlet dini olarak kabul ederek tarihteki ilk Müslüman Türk devleti olmuştur.[30] Doğu Türkistan merkezli uzun süre hâkimiyetini koruyan Karahanlılar, iç çekişmeler ve dış saldırılar üzerine zayıflamış ve 1212 yılında Karahitaylar tarafından tarih sahnesinden silinmiştir.[31]

Doğu Türkistan coğrafyasının 1210 yılı itibariyle Moğol hâkimiyetine girdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Cengiz Han ölümü üzerine imparatorluk dört oğlu arasında paylaşılmış bunun sonucunda Doğu Türkistan Çağatay Han'ın uhdesinde kalmıştır. Doğu Türkistan, Çağatay Hanlığı zamanında Muhammed Yalavaç tarafından yönetilmiştir.[32] Çağatay Hanlığı, 1370 yılında Timur tarafından ortadan kaldırılmış ve

---

[29] Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygurlar Hakkında", **Tarihte Türk Devletleri**, C. I, AÜ Rektörlüğü Yay., Ankara 1987, s. 233; Mehmet Saray, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, (Başlangıçtan 1878'e Kadar)**, C. I, DTV Yay., 2. baskı, İstanbul 1998, s.37; Erdoğan Merçil, "Karahanlılar", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, TKAE Yay., Ankara, 1992, s. 240 vd.; a.mlf, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yay., Ankara 20004, s. 18; Omelyan Pritsak, "Karahanlılar", **DİA**, C. VI, İstanbul 1977, s. 259; Emel Esin, "Doğu Türkistan'ın İslâm'a İhtidasından Safhalar: Satuk Buğra Han", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, C. I, No: 1, 1984, s. 34; Ömer Kul, "**Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi"**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) 2009, s. 18, 21.

[30] Kafesoğlu, **a.g.e**., s. 142.

[31] Saray, **a.g.e.**, s. 60; Merçil, a.g.m., 243-244; Bakır**, a.g.e**., s. 8-9.

[32] İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTKB, Ankara 1991, s. 1; Kurban**, a.g.e**., s. 12.

merkezi Doğu Türkistan olan Timur İmparatorluğu tarih sahnesine çıkmıştır. 32 yıl iktidarda kalan Timur, bu süre zarfında devletin sınırlarını doğuda Altay dağlarından, batıda Karadeniz'e ve güneyde İndus'a kadar genişletmiştir. Timur uyguladığı fetihçi siyaseti ile sadece Türkistan'ı değil Türkistan dışında kalan birçok bölgeyi de hâkimiyeti altına almıştır. Timur'un 1405'te vefatı üzerine devletin Türkistan haricinde hâkimiyetindeki yerler kaybedilmiştir. Zikredilen bu çalkantılı dönemde Doğu Türkistan, Uluğ Bey'in 1449 yılında ölümüne kadar Timur İmparatorluğu idaresinde kalmıştır.[33] Doğu Türkistan, Timur İmparatorluğu dönemi sonrası 17. Asra kadar Çağatay soyundan gelen hanlar tarafından idare edilmiştir. Güçlü bir siyasi iradenin olmadığı bu dönem zarfında Doğu Türkistan bir nevi bölgede hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin at oynattıkları bir alan olmuş ve bu durum bölgeyi menfi yönden her alanda etkilenmesine yol açmıştır. Siyasi huzursuzluklara rağmen bölgede ilim ve kültür yönünden birçok gelişmeler yaşanmış ve yine birçok önemli şahsiyetler tebarüz etmiştir.[34]

1514 yılında Çağatay Hanedanları soyundan geldiği bilinen Seyit Han tarafından Kaşgar, Yarkent ve Hoten şehirlerini içerisine alan Saidiye/Yarkent Hanlığı kurulmuştur. 17. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Türkistan'da ortaya çıkan ve Hocalar Devri olarak da adlandırılan dönemde Doğu Türkistan bir nevi Hocaların mücadele alanına dönmüş, bu durum 1679 itibariyle Saidiye Hanlığı'nın yıkılmasına, bölgenin de istilalara açık hale gelmesine yol açmıştır.[35] Bölgenin istikrarsız hale gelmesi ve Hocaların birbirleriyle mücadele ederek zayıf düşmeleri dahası Kalmuklarla anlaşmalarının bir sonucu olarak Yarkent şehri ve hâkimiyetinde bulunan topraklar Kalmuk istilasına maruz kalmıştır. Kalmukların bölgede yarı bağımsız bir şekilde

[33] Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, Enderun Yay., 1981, s. 63; Saray, a.g.e., s. 73.
[34] Halis Bıyıktay, **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, Ankara 1989, s. 7 vd.; Kurban, **a.g.e**., s. 15, 36.
[35] Toygar Akman, **Çin'e Yolculuk**, İstanbul 2000, s. 42; G. C. Kazakbalası, **Göçten Sonra**, Büyük Türkeli Yay., İstanbul 1980, s. 13; Türköz, **a.g.e**., s. 6-7.

hareket eden Hocalara alan açması 1755 yılındaki Çin istilası dönemine kadar devam etmiştir.[36]

1753 yılı itibariyle Kalmuklar arasında iktidar mücadeleleri baş göstermiş, Kalmuk hükümdarı Çin'den destek istemesi üzerine Çin'de iktidarda bulunan Qing Hanedanlığı Cungarya bölgesini istila etmiştir. Bu belirsiz durum Kalmukların 1760 yılına kadar göreceli olarak bölgede varlığını sürdürmelerine rağmen bu tarihten itibaren Qing Hanedanlığı, Doğu Türkistan'ı tamamen işgal etmek amacıyla harekete geçmiştir. Qing Hanedanlığı'nın istila ve işgal hareketleri döneminde sadece Gulca (İli) bölgesinde bir milyondan fazla insanın katledildiği, yüz binlercesinin de sürgüne gönderildiği bilinmektedir. Yerleşim yerlerini tarumar eden Qing askerleri halkın mal ve mülklerine de el koymuştur.[37] Bir asırdan fazla devam eden ilk Çin istilası döneminde Doğu Türkistan halkının 17 defa ayaklandığı bilinmektedir. Her ayaklanma Çinliler tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış, dahası yüz binlerce bölge halkı hayatını kaybederken yine yüz binlercesi Çarlık Rusya hâkimiyetinde olan Batı Türkistan'a göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Mançuların Qing Hanedanlığı adı ile Çin'i idare ettikleri ve Doğu Türkistan'ı istila etmek istedikleri 1757-1760 yılları arasında 1 milyon 300 bin bölge insanını katlettikleri, 300 bin insanı Çin'in iç bölgelerine göç ettirdikleri, her isyan hareketinin de acımasız bir şekilde bastırıldığı, dahası Doğu Türkistan'a da 100 bin Çinli göçmen getirdikleri kaynaklarda yer almaktadır.[38]

1860'lı yıllardan itibaren ise Doğu Türkistan'da yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Zikredilen dönem öncesinde Çarlık Rusya'nın Batı Türkistan istikametindeki ilerlemesi ve işgal süreci Hokand Hanlığı askeri komutanlarından Yakup Bey'in Kaşgar'a gitmesine, dahası burada Hoten, Kaşgar, Kuçar ve Yarkent'i de içerisine alan bir devlet

---

[36] Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, TTKB, Ankara 1995, s. 135; Taşağıl, "Esaretteki Son Türk Yurdu", s. 24; İklil Kurban, **Doğu Türkistan İçin Savaş**, Ankara, TTK Bas., 1995, s. 29.

[37] **Astana Köşederi**, s. 71; Hızırbek Gayretullah, "Bir Asır Geciken İstila", **İstiklâl Gazetesi**, Eylül 2008s. 5; **Türkistan Şehitleri**, İstanbul, DTGC Yay., 1969, s. 12.

[38] Muzaffer Özdağ, **Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği Üzerine**, İstanbul, DTV Yay., 2000, s. 106.

kurmasını beraberinde getirmiştir.[39] Yakup Han Ba-devlet, 1865 yılında Atalık Gazi Ba-devlet unvanıyla kurduğu devletin başına geçmiş dahası bölgedeki Çin işgaline de son vermiştir. Yakup Han Ba-devlet, 1870 yılında Osmanlı Devleti Sultanı Abdulaziz Han'a Seyyid Yakup Han Töre'yi bir heyetle beraber elçi göndermiştir. Heyetin Sultan tarafından kabulünde Osmanlı Devleti, ordunun eğitimi için talep edilen subay göndermeyi ve silah yardımında bulunmayı kabul etmiştir. Elçilik Heyetinin Doğu Türkistan'a dönmesi üzerine kendisine "Emir-ül Müslimîn" unvanını verilen Yakup Han Ba-devlet, Osmanlı Sultanı Abdulaziz adına hutbe okutup para bastırmıştır. Yakup Han'ın Osmanlı ile irtibata geçmesinin asıl nedenlerinden birisi Rusya'nın da destek verdiği Qing Hanedanlığının 1869 yılında Şanşi'yi ve 1873 yılında da Kansu bölgesini işgal etmesinden duyulan endişe olmuştur. Yakup Han'ın Qing Hanedanlığı'nın istilacı hareketlerini Doğu Türkistan üzerine de yaymasından duyduğu endişe ile Osmanlı'ya gönderdiği heyet yanında o dönemler Hindistan'ı sömürge haline getiren İngilizlerle de irtibat kurmak istemiş lakin her iki devletten de istediği desteği görememiştir. Zikredilen dönemde Osmanlı Devletinin Çarlık Rusyası ile giriştiği ve tarihte 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı bölgeye arzu edilen desteğin gönderilmesine engel olmuş, İngilizler de Çin ile olan yakın ilişkileri dolayısıyla Yakup Han'ın taleplerine sıcak bakmamıştır.[40] Yakup Beg Ba-devlet'in Mayıs 1877'de vefatı üzerine ülkede evlatları arasında iktidar mücadeleleri zuhur etmiş, bu durum bölgenin tekrar Çin istila ve işgaline açık hale gelmesine yol açmıştır.[41] Kafi derecede dış destekten mahrum kalan Yakup Han Ba-devlet'in iktidarı yaklaşık 13 sene devam etmiş, vefatı ile kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan, Çin istila ve işgaline maruz kalmıştır. 1877'de başlayan işgal ve istila hareketleri 1879'da son bulmuş lakin bu üç yıllık süre içerisinde

[39] A.D.W.Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911- 1949 Arası Siyasi Tarihi)**, (çev. Enver Can), DTV Yay., Münih 1990., s. 27-28; **Türkistan Şehitleri**, s. 13.

[40] Gömeç, **a.g.e.**, 147-152; İsmail Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, s. 12. Dolkun İsa, "Türk Dünyasında Doğu Türkistan'ın Rolü", **21. Asra Girerken Doğu Türkistan**, haz. Yücel Hacaloğlu, Ankara 1995, s. 63) zikredilen devletin 1864 senesinde kurulduğunu ve 12 yıl bağımsız yaşadığını yazmaktadır.

[41] Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya İle Çin Arasında**, (y.y), Otağ Yay., 1975, s. 147.

500 binden fazla insan Qing Hanedanlığı askerleri tarafından katledilmiştir.[42] Bu işgal hareketi ikinci Mançu işgali olarak bilinmektedir. İşgal hareketinin tamamlanmasının üzerinden beş yıl sonra 18 Kasım 1884 tarihinde Doğu Türkistan'ın adı Çin Meclisi'nin aldığı bir kararla değiştirilerek "yeni elde edilmiş toprak" anlamına gelen "Xin-jiang/Xin-jiang" yapılmıştır. Aynı dönemde Doğu Türkistan'ın idari statüsünde de değişikliklere gidilerek bölgeye göçmen olarak getirilen Çinliler memuriyetliklere atanmaya başlamış, bu durum Qing Hanedanlığı'nın yıkıldığı 1911 yılına kadar sürmüştür.[43] 1884 sonrası Doğu Türkistan, Çinliler tarafından bir müstemleke olarak değil bir eyaleti olarak idare edilmeye başlanmıştır[44]. Zikredilen tarihten günümüze

[42] Baymirza Hayit, **Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğü ve İslâm'ın Bazı Meseleleri**, TDAV Yay., İstanbul 1987, s. 159; İklil Kurban, **Doğu Türkistan İçin Savaş**, TTKB, Ankara 1995, s. 84 vd; Li Sheng, **a.g.e.**, s. 109; Taşağıl, "Esaretteki Son Türk Yurdu", s. 24; **Türkistan Şehitleri**, s. 13.

[43] Hayit, **a.g.e.**, s. 148; **Türkistan Şehitleri**, s. 13.

[44] Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s. 27-28; Michael Dillon, **Doğu Türkistan, Çin Orta Asya'sında Etnik Ayrımcılık ve Kontrol**, trc. Dr. Hayati Aktaş, TDPY, İstanbul 2001, s. 4; Morris Rossabi, "Xin-jiang", **Encyclopedia of Asian History**, C. IV, New York 1988, s. 250; Erkin Alptekin, **Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı**, Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları, Kayseri 1992, s. 5; a. mlf., "Doğu Türkistan'a Şingcang ismi verilişinin 95. yıldönümü", **Bayrak Gazetesi**, 14 Kasım 1979, s. 2; Li Sheng, **a.g.e.**, s. 117; M. Rıza Bekin, **"Present Stuation in Eastern Turkistan and Her Problems"**, **Human Rights Violations in Eastern Turkistan**, (haz. Timur Kcaoğlu, Özlem Yücel, M. Rıza Bekin, Burhan Kuzu, Arslan Alptekin, Ahmet Türköz), Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000, s. 17; Melike Ülker-Nazmiye Yüce, "Doğu Türkistan'ın Sessiz Çığlığı", **Gökbayrak**, No: 77, Kayseri 2007, s. 21; Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, s. 12; Taşağıl, "Esaretteki Son Türk Yurdu", s. 24; İdil Nilay Demir, "Xin-jiang'da Çin Politikası", A. Ü. Sinoloji Anabilim Dalı, **Basılmamış Lisans Tezi**, Ankara 1988, s. 1. Hasan Oraltay, **Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri**, İstanbul 19762 , s. 22), Doğu Türkistan'a "Xin-jiang" isminin verilmesini 1768 olarak vermektedir. Gülçin Çandarlıoğlu (**Özgürlük Yolu, Nurgocay Bahadır'ın Anılarıyla Osman Batur**, DTV Yay., İstanbul 2006, s. 15) isimli çalışmasında Doğu Türkistan'a "Yeni ülke" anlamına gelen "Hsin-chiang" adının Japonya'da yetişmiş, Çin asıllı Şın Şı-sey'in yandaşları tarafından 1933 yılında verildiğini ve Rusya ile birlikte yeni bir düzen inşa ettiklerini yazmaktadır. Arpacık (**Osman Batur ve Asrın İbretli Olayları**, 1. Baskı, İstanbul, İlteriş Yayınları, 2009, s.106) ise kaynak belirtmeden 1878 işgali sonrası "zorla ele geçirilen yeni ülke anlamına gelen Xin-jiang" adını verdiklerini yazmaktadır. Hacı Yakup Anat ("Safsatalara Cevap", **Doğu Türkistan**, DTGD Yay., No: 183-184, İstanbul 1999, s. 21, not 1) bölgenin adının Xin-jiang olarak değiştirilme tarihini 1887 yılı olarak ifade etmektedir. Erkal Tanrıdağlı ("Çin Komünist Partisi'nce Yazdırılıp, Neşrettirilen "Uygurların Kısaca Tarihi"nin Hiçbir İlmî Kıymeti Yoktur", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, No: 38, Temmuz 1993, s. 8) isimli makalesinde Xin-jiang'ın "Yeni Sınır" manasında kullanıldığını yazmaktadır. Doğu Türkistan Göçmenler Derneği tarafından yayınlanan **Doğu Türkistan** isimli tarihsiz bir broşürde ise: "Doğu Türkistan'ın bir Türk-İslâm ülkesi olduğunu unutturmak için, 1876 yılından sonra, Çinliler buraya Xin-jiang adını vermişlerdir. Xin-jiang yeni sömürge anlamına gelmektedir" cümleleri yer almaktadır. Roostam Sadri ("The Islamic Republic of Eastern Turkestan: A Commemorative Review", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C. V, No: 2, London 1984, s. 295) ise bölgenin adının Xin-jiang olarak değiştirilme tarihini 1882 yılı yazmaktadır. Krş. için bkz. Kul, a.g.t., s.27-28, not 61.

kadar da Doğu Türkistan'ı her anlamda (dil, din, kültür, etnisite vb.) asimile etme siyasetini uygulama sahasına koymuştur.

Bilindiği üzere 1911 yılında Çin'de Qing (Mançu) Hanedanlığı yıkılmış ve yerine Guomindang/Milliyetçi Çin Partisi öncülüğünde Çin Cumhuriyeti kurulmuştur. Çin'de cumhuriyet idaresiyle yeni bir dönem başlamış olsa da Doğu Türkistan resmiyette Çin'e bağlı lakin Merkezi Çin yönetimini çok da ciddiye almayan Çinli Genel Valilerin yönettiği bir bölge haline gelmiştir. Aslında Qing Hanedanlığı devrinde farklı olmayan Çinli Genel Valilerin ilk ikisi Yang Zen-şin (1911-1928)[45] ve Jin Şu-ren (1928-1933)[46] idaresi döneminde Doğu Türkistan'da zulüm ve katliamlar aralıksız devam etmiştir.[47] Merkezi Çin'den gönderilen emirleri ciddiye almayan ve keyfi idaresinin temellerini atan ilk Çinli Genel Vali Yang, Merkezden gönderilen resmi görevlileri de bertaraf etmiştir. Bölge halkını devamı surette baskı altında tutan Yang, bir taraftan da halkın birlikte hareket edememesi için kardeşi kardeşe düşüren bir siyaset takip etmiştir. Yang, bölgede yeni okul açılmasına izin vermemiş, açık olanları da kapatarak halkın

[45] 1908 yılında Doğu Türkistan'a resmi olarak görevlendirilene kadar Kansu ve Ningşia bölgelerinde vazife yapan Yang Zeng-şin, Doğu Türkistan'da ise ilk defa Aksu valiliği görevine getirilmiştir. 1911 yılında Urumçi Valiliği ile görevlendirilen Yang, Mart 1912'de Doğu Türkistan Genel Valiliği görevini uhdesine almıştır. Yang, 1928 yılında Fan Yau-nau tarafından bir suikast sonucu hayatını kaybedene kadar bu görevi yerine getirmiştir. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. s. 472; Kul, a.g.t., s.30 vd.

[46] 1883 yılında Dao-he'de doğan Jin Şu-ren, Kansu Akademisi'ni tamamladıktan sonra bir müddet aynı akademinin müdürlüğü görevini yapmıştır. İlerleyen dönemlerde hem Qing hem de Guoamindang idarelerinde faklı kamu görevlerinde bulunan Jin, Yang Zeng-şin'in dikkatini çekmiş ve 1908 yılında Yang ile Doğu Türkistan'a gelmiştir. Jin, Doğu Türkistan'da ilk olarak hakimlik vazifesi yapmış ve kısa sürede komu görevlerinde yükselmiştir. 1927 yılında ise Yang'ın İçişleri Bakanı olan Jin, aynı zamanda Hükümetin Genel Sekreterlik vazifesini de yapmaktaydı. 1928 yılında ise Yang'ın suikast neticesinde öldürülmesi üzerine Doğu Türkistan Genel Valisi olmuştur. Esrarkeş ve rüşvetçi olan Jin kabiliyetsizliği temayüz etmiştir. Yerine geldiği Yang gibi Jin de Doğu Türkistan'da bulunduğu sürece cebini doldurmakla uğraşmıştır. 1930 yılında Kumul Beyliği'ni lağvedip bölgeyi ilhak edip Merkezi Urumçi yönetimine dahil etmiştir. Bilhassa Kansu bölgesinde yaşamakta olan Çinlileri Kumul başta olmak üzere Doğu Türkistan'a yerleştirmesi, 1931 yılında Kumul ayaklanmasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 12 Nisan 1933 tarihinde Doğu Türkistan Genel Valiliği makamından indirilen Jin, Merkezi Çin'e kaçmış akabinde Sovyetler ile imzaladığı bir anlaşma bahane gösterilerek 3,5 yıl hapse mahkûm edilmiş lakin altı sonra serbest bırakılınca memleketi Kansu'ya dönmüştür. Bkz. H. L. Boorman-R.C. Howard, **Biographical Dictionary of Republican China**, Columbia UP, New York 1967, C. I, s. 381; M.Cable - F.French, **The Gobi Desert, A Desert Journal**, Hodder&Stoughton, London 1943, s. 219; L. E. Nyman, **Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interest in Xinjiang, 1918-1934**, Esselte Studium, Malmö 1977, s. 80. Andrew D. W. Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (1911-1949)**, (Çev. Enver Can), İstanbul, DTV. Yay, 1988,, s. 443.

[47] Melike Ülker-Nazmiye Yüce, "Doğu Türkistan'ın Sessiz Çığlığı", **Gökbayrak**, DTKVYD Yay., No: 77, Kayseri, Haziran 2007, s. 21; **Türkistan Şehitleri**, s. 14.

cahil kalması için elinden geleni yapmıştır. Mahalli halkın Uygurca veya Kazakça gibi kendi dillerinde yayın yapması bir tarafa bu dillerde eğitim görmelerini de yasaklamıştır. Posta, telgraf ve telsiz idare merkezlerine kendi adamlarını yerleştiren Yang, bir nevi bölgede uçan kuştan haberdar olmak istemiştir. Uygulamalarıyla bir nevi Doğu Türkistan'ı barut fıçına çeviren Yang, hürriyet adına ne varsa onunla mücadele etmekten bir an bile geri durmamıştır. Ekonomik ve sosyal alanlarda da herhangi bir ilerlemenin olmadığı Yang döneminde yöneticiler servetlerine servet katmış, halk ise hayata tutunma mücadelesi vermiştir.[48] Yang iktidarda kalabilmenin yolunu bölgede Merkezi Hükümet dahil hiçbir yabancı gücün etkili olmamasına aşırı özen göstermiştir. Bilhassa Sovyet nüfuzunun Doğu Türkistan'da etki alanı bulmaması için yoğun çaba harcayan Yang, Sovyet sempatizanı olduğu kişilerin mallarına el koymuş, bununla da yetinmeyerek insanları keyfi olarak başka şehirlere sürmüştür. Sovyetler üzerinden gelip Hacca gitmek isteyenlere ağır vergiler koyan Yang, Sovyet memleketlerine gidecek olanları da engelleyecek tedbirlere başvurmaktan geri durmamıştır.[49] İktidarda kaldığı 17 yıl boyunca uygulamalarıyla Çinlilerin dahi nefretini kazanan Yang, Polis Okulu'nun açılış töreninde kendisinin göreve getirdiği Dışişleri Müdürü Fen Yav-nan tarafından bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Kendisini Genel vali ilan eden Fen ise bir başka Çinli Jin Şu-ren tarafından katledilmiştir. 1933 yılına kadar aynen Yang gibi despot bir şekilde ülkeyi idare eden Ren döneminde ülke tamamen dünyadan tecrit edilmiş bir şekilde yönetilmiştir. Her geçen gün eziyet ve zulümde zor günler yaşayan Doğu Türkistan halkı nihayetinde Kumul'da Salih Dorga[50] adlı bir Uygur Türkü'nün kızıyla evlenmek isteyen Çinli bir memuru adamlarını kına gecesinde öldürerek ayaklanmıştır. Bu olay Kumul ayaklanması ve akabindeki gelişmeler 12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgar

[48] Muhabay Engin, "1911-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da Cereyan Eden Olaylar", **Doğu Türkistan**, DTGD Yay., Yıl 20, S. 186, Nisan 2001, s. 27.
[49] Forbes, **a.g.e.**, s. 116-117.
[50] Hoca Niyaz Hacı'nın müttefiklerinden olan Salih Dorga, Cang Ci-cong'un evlenmek istediği kızın babasıdır. 1931 yılında başlayan Kumul isyanında Hoca Niyaz Hacı'nın yanında yer alan ve ayaklanmanın her safhasında yer alan Salih Dorga askeri harekatların başlamasıyla "Tugay Komutanı" yapılmış ve 1936 yılında Aksu'ya tayin edilinceye kadar bu görevi yürütmüştür. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 465. Salih Dorga ile ilgili ayrıca bkz., Hızırbek Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, Hamle Yayınları, İstanbul 1977, s. 31 vd; a. mlf., **Uzaklara Balam**, (ed. Ömer Kul), Toker Yay., İstanbul 2009, s. 95 vd.

merkezli bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden olayların başlangıcı olmuştur.[51]

1931 yılında Kumul'da başlayan ayaklanma kısa sürede ülkenin hemen hemen tamamına yayılmış, başta Gulca (İli) ve Urumçi olmak üzere birkaç kaza dışında bütün Doğu Türkistan Çin işgalinden azat edilmiştir. 1931 yılından itibaren ayaklanmaya halkın her kesiminden insan katılmıştır. Mücadelelerde bilhassa Hafız Beg, Musul, Mahmut ve Maksut Muhiti kardeşler, Mehmet Emin Buğra[52] ve kardeşleri, Abdulbaki Sabit Damolla[53], Kırgız Osman Beg, Şerif Han Töre[54] ve Temür Beg gibi liderlerin

[51] Engin, a.g.m., s. 27; Hayit, **Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri**, s. 159; İlkul, **a.g.e.**, s. 40; Abdülkadir Donuk ve diğerleri (Altan Deliorman, İsa Kocakaplan), **Türklük Mücahidi İsa Yusuf**, TEV Yay., İstanbul 1997, s. 23 vd.; Azimet, **İstiklal Mücadelesi**, İstanbul 1999, s. 25; Timur Kocaoğlu, "Chinese Foreing Policy in the 21st Century: Expansionism in Asia and The Turkic World", **Human Rights Violations in Eastern Turkistan**, haz. Timur Kocaoğlu ve diğ., Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000, s. 9; Taşağıl, "Esaretteki Son Türk Yurdu", s. 24. Baymirza Hayit ("20. Yüzyılda Türkistan'ın Millî ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri", **X. Türk Tarih Kongresi Bildirilerinden ayrı basım**, TTKB, Ankara 1991, s. 787. Li Sheng (**a.g.e.**, s. 150), 1933 Hükümeti'nin üç ay kadar bağımsız kaldığını iddia etmektedir.

[52] Doğu Türkistan Uygur Türklerinde olan Mehmet Emin Buğra, 1901 yılında Hoten şehrinde doğdu. Alim, şair, siyasetçi bir şahsiyet olan Buğra, Çin, Sovyet ve Tungan ve Hıristiyan keşislerin Doğu Türkistan'da misyonerlik faaliyetine de karşı idi. 1921 yılında Karakaş ilçesindeki "Yeni Medrese"de İslâm Edebiyatı Profesörü olan Buğra, 1922 senesinden sonra, gizli bir şekilde millî hareketlerin içerinde oldu. "Hoten Millî İhtilal Komitesi"nin kurucu liderliğini yapan Buğra, 1932-1934 arasındaki Hoten ayaklanmasının liderliğini vazifesini yürütmüştür. 1933 Hükümeti'nin Rus ve Çin eliyle ortadan kaldırılması üzerine önce Hindistan'a akabinde ise Kabil'e gitti. Afganistan'da dönemin Türkiye Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal'ın teşvik ve yardımıyla Şarki Türkistan tarihi adlı eserini kaleme alan Buğra, burada tanıştığı İsa Yusuf Alptekin ve Memduh Şevket Esendal'ın teşvikleriyle Merkezi Çin'e gitmeye karar verdi ve 1942 yılında Çin'e gitti. 1945 yılı sonunda Doğu Türkistan'a dönen Buğra, 2 Ocak 1946 tarihinde kurulan "Koalisyon Hükümeti"nde "Kalkınma Bakanı" olarak görevlendirildi. 1949 yılında Komünist Çin askeri birliklerinin Doğu Türkistan'a girmesinden hemen önce göç kafileleriyle birlikte Keşmi'e geçen Buğra, 1951 senesinde Türkiye'ye geldi. 1965 yılında Ankara'da kalp krizi dolayısıyla hayatını kaybeden Buğra, Yakub Han Ba-devlet'ten sonra Doğu Türkistan'ın yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden bir olmuştur. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 460-461. Tahir Çağatay, "Mehmet Emin Buğra", **Gökbayrak**, DTKVDD Yay. No: 77, Haziran 2007, s. 4. Geniş bilgi için bkz. Abdullah Bakır, **Doğu Türkistan Milli İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra**, DTVY, İstanbul 2005.

[53] Doğu Türkistan Uygur Türklerinden ve Gulcalı olan Abdulbaki Sabit Damolla, Gulca'da öğretmenlik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Mısır, Hindistan, Rusya ve Türkiye'ye seyahatler yaptığı bilinen Damolla, Turancı ve komünist aleyhtarı bir kişidir. Damolla, 1933 yılında Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinde gizli bir şekilde kurulan "Milli İhtilal Komitesi"ne katılmıştır. 1933-1934 döneminde Kaşgar merkezli Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Başvekili olarak görev alan Damolla, Aksu şehrinde 1934 yılında Şın Şı-sey'in emriyle katledilmiştir. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 434. Yusuf Ziya Arpacık (**a.g.e.**, s. 126) çalışmasında herhangi bir dipnot vermeden Sabit Damolla'nın Çinliler tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü yazmaktadır. Mehmet Emin Buğra (**Şarki Türkistan**, s. 30-31) ise Damolla'nın milli mücadelelere katkı verdiğinden bahsetmektedir. Abdulbaki Sabit Damolla hakkında geniş bilgi için bkz.

büyük yararlılıkları görülmüştür. Onbinlerce insanın canına bir o kadarın da yaralanıp sakat kalmasına mal olan mücadeleler neticesinde 12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgar merkezli bağımsız bir cumhuriyet idaresi kurulmuştur. Hükümetin Cumhurbaşkanlığı görevine Hoca Niyaz Hacı getirilmiş, başbakan ise Sabit Damolla yapılmıştır.[55] Kabinenin ilan edilmesinden hemen sonra bir anayasa yazmaya başlayan hükümet erkanı bir taraftan da kurtarılmış bölgelerin Doğu Türkistan Cumhuriyeti Hükümeti, bir yandan tekrar Çinlilerin eline geçmemesi için çaba göstermiştir. Yoğun çalışmalar sonucunda 3 Aralık 1933 tarihinde İstiklal Cemiyeti tarafından hazırlanan 30 maddeden müteşekkil bir anayasa tasarısı hazırlandığı duyurulmuştur.[56]

Doğu Türkistanlıların canları ve mallarını feda ederek bağımsız bir Hükümet kurmaya gayret ettikleri dönemde, bölgede bağımsız bir Türk devletinin ortaya çıkmasını Batı Türkistan'daki işgal ettiği Türk topraklarına emsal teşkil edeceğinden korkan Sovyet Rusya, 12 Eylül 1933 tarihinde sonraki yıllarda ülkeyi tam bir Sovyet peyki olarak yönetecek olan Şın Şı-sey[57] üzerinden bir hükümet darbesi

---

Abulizi Jilili, "Doğu Türkistanlı Din Bilgini Dâmolla Sabit b. Abdülbâki (Hayatı, Eserleri ve İktisâdi Görüşleri", Marmara Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2004.

[54] Şerifhan Töre, Doğu Türkistan Kazak Türklerinden olup soyunun Cengiz Han'a dayandığı kaynaklarda yazılmaktadır. 1902 yılında Doğu Türkistan'ın Altay vilayetinde dünyaya gelen Şerifhan Töre, Urumçi okulunu bitirmesini müteakip General rütbesiyle Altay valiliğine atanmıştır. 1939 yılında tutuklanan Şerifhan Töre, 1942 yılında Urumçi'de işkence ile katledilmiştir. Bkz. Halife Altay, **Anayurt'tan Anadolu'ya**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, t.y., s. 424.

[55] Baymirza Hayit, **Turkestan zwischen Russland und China**, Philo, Amsterdam 1971, s. 304; a. mlf., "20. Yüzyılda Türkistan'ın Milli ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri", s. 787; Amaç Karahoca, **Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi**, Doğu Türkistan Dayanışma Derneği Yay, İstanbul 2008, s. 16; M. Rıza Bekin, **Doğu Türkistan Vakfı Başkanı M. Rıza Bekin'in Anıları**, Kastas Yay., İstanbul 2005, s. 11-12; Li Sheng, **a.g.e.**, s. 146; **Türkistan Şehitleri**, s. 15; Muhabay Engin, "Ağabeyim Bağdat Egin'in Ardından", **Doğu Türkistan**, DTGD Yay., No: 183-184, İstanbul 1999, s.27.

[56] Hayit, **a.g.e.**, s. 313. Kazak (**a.g.e.**, s. 20), taslak Anayasa metinin, Kaşgar merkezli Hükümetin ilanında yedi ay kadar önce yani 3 Mart 1933 tarihinde, tamamlandığını ifade etmektedir. 12 Kasım 1933 tarihinde ilan edilen Kaşgar Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin bu anayasa taslağı bir yıl sonra Berlin ve Paris'te yayınlanan "Yaş Türkistan" dergisinde de basılmıştır. Bkz. "İstiklâl", No: 1-2, (1933), "Yaş Türkistan", No: 13, (1934), s. 31-36; No: 14, (1934), s. 32-35; No: 15, (1934), s. 29-32. Hazırlanan taslak anayasa metni ile alakalı olarak ayrıca bkz. Forbes, a.g.e., s. 475-481; ayrıca bkz. Timur Kocaoğlu, "Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyetinin 1933 Anayasası ve Türk Dünyasında Anayasa Hareketleri", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay, İstanbul (Mayıs 2006), s. 31-40.

[57] 1895 yılında Merkezi Çin'in Liao-ning bölgesinde dünyaya gelen Şın Şı-sey, eğitimi Japonya'da tamamlamıştır. Çin'de vuku bulan Gua Song-lin ayaklanmasına katılan Şın Şı-sey tekrar Japonya'ya dönmüş ve 1927 senesine kadar askeri eğitim görmüştür. 1927' yılında Guomindang Hükümeti başkanı Çan Kay-şek tarafından kurmay subay olarak orduya alınan Şın Şı-sey, Milliyetçi Çin ordusunun "Kuzey

gerçekleştirmiştir. Bu suretle Şın Şı-sey Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçirmiştir.[58] Sovyetlerin desteğiyle yönetimi gasp eden Şın Şı-sey, Moskova'nın sağladığı lojistik ve askeri desteklerle donatılmış Marçurya bölgesinden askerler Tarbagatay vilayetine gönderilmiş ve bu askerler eliyle büyük bir katliam gerçekleştirilmiştir. Bu suretle Şın Şı-sey kuvvetleri Urumçi, Gulca ve Tarbagatay şehirlerini ele geçirmiştir.[59]

Binbir zorlukla kurulan Kaşgar merkezli Doğu Türkistan Hükümeti, Sovyet Rusya'nın Şın Şı-sey'e verdiği askeri destekle yıkılma aşamasına gelmiştir. Kaşgar Hükümeti bu dönemde bir taraftan Çinlilere, bir taraftan Tunganlara (Müslüman Çinliler)[60] bir taraftan da Sovyetlere karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tam bu sırada Lui Wen-lun, kendisini Jin Şu-ren'in yerine Genel vali ilan edip Merkezi Çin'e bağlılığını bildirmiştir. Kısa sürede niyeti anlaşılan Lui, Sovyetlerin Şın Şı-sey ile anlaşması akabinde görevi Şın Şı-sey'e devretmiştir. Eylül 1933'te Çinli Müslüman General Ma'ya karşı mağlup olan Şın Şı-sey, Moskova'nın desteğini arkasına aldıktan sonra hücum harekatlarına başlamış ve peşi sıra Tungan kuvvetlerini yenmiş ve

---

Harekâtı"na iştirak etmiştir. 1929 senesi sonu veya 1930 yılı başında Doğu Türkistan Genel Valiliği makamında bulunan Jin Şu-ren'in isteği ile Doğu Türkistan'a gelen Şın Şı-sey. 1931-1934 döneminde Ma Cong-ying'in Tungan ordusuna karşı mücadelelerde Çin ordusuna komuta etti. 1933 yılı Nisan ayında Jin Şu-ren'in Çin'e kaçması ile Doğu Türkistan Genel Valiliği makamına, Rusları da desteği ile oturan Şın Şı-sey, ülkeyi bundan sonra tam bir Sovyet peyki olarak 10 yıl buyunca idare etti. Doğu Türkistan'da görev yapan en gaddar Çinli genel vali olarak ifade edilen Şın Şı-sey 1944 yılında Guomindang idaresi tarafından görevden azledildi. 1949 yılında Çin iç savaşını kaybeden Guomindang yönetimiyle beraber Tayvan'a kaçan şın Şı-sey, ömrünün geri kalanını Doğu Türkistan halkının sırtından kazandığı devasa servetini yiyerek geçirdi. bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 466-467. Sheng dönemiyle alakalı olarak krş. için bkz. Li Sheng, **a.g.e**, s. 152-157.

[58] Çan Kay-Şek, **Sovyet Rusya Çin'de**, İstanbul, Nebioğlu Yay., s. 103-104.

[59] Buğra, **a.g.e.**, s. 32-33.

[60] Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan Müslüman azınlık Doğu Türkistan'da "Tungan/Döngen" olarak bilinmektedir. Günümüzde Çin'in daha ziyade Kansu bölgesinde yaşamakta olan Tunganların etnik kökenleri hakkında, Togan (**a.g.e.**, s. 150): "*Moğollar zamanından kalan ve sonraları Doğu Türkistan'da cereyan eden hadiselerde Kuzey Çin'e gidip yerleşen ve Çinlileşen Müslüman Türk ve Moğol unsurları Döngen ismiyle tanınıyorlar*" iadelerini kullanmaktadır. A. Recep Baysun (**Türkistan Millî Hareketleri**, İstanbul 1943, s. 187) çalışmasında Tunganların aslen Uygur Türkü olduklarını iddia etmiştir. M. Emin Buğra ("Doğu Türkistan'a Dair", **Türk Kültürü**, No: 21, (1964), s. 101) isimli makalesinde Şanşi Eyaleti'nde meydana gelen isyana katılan Çin'deki bu Müslüman azınlığın isyan bastırıldıktan sonra ve geldikleri Dong-guan bölgesine izafeten nispetle "Tungani" ismiyle anıldıklarını, zamanla da bu tabirin Döngen kelimesine dönüştüğü bilgisini vermektedir. Krş. için bkz., İklil Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti: 1944-1949**, Ankara 1992, s. 19, not 41; Şevket Kanat, "Çinli Müslümanlar Huiler/Tunganlar ve Guomindang Dönemi İlişkileri (1911-1949)", İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Ensti. **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2020.

hâkimiyeti eline almıştır. Moskova bir taraftan Urumçi'de Şın Şı-sey ile anlaşırken aynı sıralarda Kaşgar merkezli milli hareketin başkanlığına getirilen Hoca Niyaz Hacı[61] ile irtibat kurup anlaşma teklifinde bulunmuştur. Milli kuvvetler işin zorlaştığını görünce Hükümet Merkezini Kaşgar'dan daha muhkem olduğunu düşündükleri Kaşgar'ın Yengihisar/Yenihisar kazasına taşımıştır. Moskova idaresi, Hoca Niyaz Hacı ile yaptıkları görüşmelerde Milli hükümetin lağvedilmesi ve bağımsızlık düşüncesinden vazgeçilmesi durumunda Hoca Niyaz Hacı'ya Genel Vali yardımcılığı görevini teklif etmiştir. Bununla da yetinmeyen Moskova idaresi Şın Şı-sey askerleri ile ona yardıma gelen Rus kuvvetlerine taarruz edilmemesi durumunda milli kuvvetlerin General Mahmut Muhiti[62] komutasında Aksu, Kaşgar ve Yarkent şehirlerine konuşlanmasına ses çıkarılmayacağını da tekliflerine ilave etmiştir. Bu şartların kabul edilmemesi durumunda ise askeri operasyona başlanacağı, yakalanan her bir askeri gücün anında idam edileceği de tehdit vari Hoca Niyaz hacı'ya iletilmiştir. Durum değerlendirmesi yapan Hoca Niyaz Hacı, üç cephede birden savaşmak zorunda kalan, dahası dış destekten de mahrum olan Mücahitlerin daha fazla zayi olmaması adına Moskova'nın direttiği şartları kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu suretle Hoca Niyaz Hacı, Şın Şı-sey'in yardımcılığına getirilmiştir.[63] Çok hareketli zamanların yaşandığı ve bir devrin

[61] Doğu Türkistan Uygur Türklerinden olan Hoca Niyaz Hacı, Kumullu olup doğum tarihi bilinmemektedir. 1931 yılında Kumul'da başlayan istiklal hareketinin liderlerinden olan Hoca Niyaz Hacı, 12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgar merkezli kurulan bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin başkanlığına getirilmiş, Hükümet'in başarılı olamaması üzerine Şın ŞI-sey ile anlaşarak Urumçi'ye gitmiş ve burada 1937 senesinde öldürülmüştür. Urumçi'de Doğu Türkistan Genel Vali Yardımcısı olarak bulunduğu süre zarfında birçok araştırmada bilgiler yer almaktadır. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 462.

[62] Uygur kökenli Mahmut Muhiti, Doğu Türkistan'ın Turfan şehri zenginlerinden olup, 1933-1934 döneminde 1933 Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olan Hoca Niyaz Hacı'nın askeri birliklerine komuta etmiştir. Hoca Niyaz Hacı'nın Şın Şı-sey ile anlaşmaya varması üzerine, 1934 yılı Temmuz ayında, Kaşgar ve çevresindeki milli kuvvetlerin komutanlığına atanmıştır. Şın Şı-sey'in Sovyet Rusya'nın kontrolüne girmesine karşı olan Mahmut Muhiti, 1937 yılında Doğu Türkistan'ı terk ederek Hindistan'a geçmiş ve buradan da Suudi Arabistan'a geçmiştir. 1940 yılında Japonya'da görülen Mahmut Muhiti, Japonya'da Rus ve Çin işgaline karşı Doğu Türkistan'ın azatlığı için çalışan "İstiklal" adında bir cemiyet kurmuştur. 1944 senesinde Japon işgalindeki Pekin'de beyin kanaması yüzünden vefat ettiği kaynaklarda geçmektedir. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 458-59. bkz. **Türkistan Şehitleri**, DTGC Yay., İstanbul 1969, s. 46. H. Gayretullah ("Osman Batur ve Millî Mücadelesi", **Millî Kahraman Osman Batur'un 50. Yılı Hatırasına**, DTGD Yay., İstanbul 2001, s. 42), Mahmut Muhiti'nin Mısır'dan 1941 senesinde Tokyo'ya gitmek amacıyla Pekin'e geldiğini, burada bilinmeyen bir hastalık dolayısıyla öldüğünü ve Pekin'deki Müslüman kabristanlığına defnedildiğini yazmaktadır.

[63] Engin, a.g.m., s. 27-28.

kapandığı bu dönem sonrasında kurulan Şın Şı-sey hükümeti içerisinde Çinli idareciler ise birbirine düşmeye başlamıştır. 1937 yılından itibaren, biraz da Sovyetlerin direktif ve yönlendirmeleriyle Doğu Türkistan'da halkı tamamen sindirmek, halka liderlik edecek kişileri ortadan kaldırmak ve kurulan düzene muhalif olan herkes bir şekilde tasfiye edilmeye başlanmıştır. Bu olaylar sırasında 300 binden fazla bölge halkı tutuklanmış ve çeşitli işkencelere tabi tutularak tasfiye edilmiştir. Bu kişilerden 100 binden fazlası şehit edilmiştir.[64]

Moskova'nın tam bir Sovyet Peyki Haline getirdiği Doğu Türkistan, 1933-1941 yılları arasında Şın Şı-sey eliyle ve Moskova'nın direktifleriyle keyfi olarak yönetilmiştir. 1941 yılında Almanların Sovyet kuvvetlerine karşı Karpatlarda üstünlük kazanmaya başlaması üzerine Şın Şı-sey Merkezi Çin'e yanaşma siyaseti izlemiştir. Bu durumu Doğu Türkistan'daki çıkarlarının aleyhine gören Moskova ise Genel Vali Şın Şı-sey'i değiştirme yolları aramaya başlamıştır. 1942 yılı itibariyle Moğolistan üzerinden Altay'da isyan eden Osman Batur'u desteklemeye başlayan Moskova, kısa zamanda bağımsızlık hareketinin başarılar kazanması üzerine Doğu Türkistan'da siyasi karmaşıklık gün yüzüne çıkmıştır. Olayların kontrol edilememesi ve Şın Şı-sey'in başarısızlıkları 1944 yılı itibariyle Genel Valilik görevinden azledilmesiyle sonuçlanmış ve yerine Vu Cung-şin[65] getirilmiştir.[66]

---

[64] E. K. Maillart, **Forbidden Journey**, Heinemann, London 1937, s. 226; A. D. W. Forbes, "Ma Zhong-ying", EI2 , C. V, Leiden 1984, s. 844-447 **Türkistan Şehitleri**, s. 15.

[65] An-huili olan U Cun-şin, 1884-1959 yılları arasında yaşamıştır. Sun Yat-sen ve Çan Kay-şek'in askeri ve siyasi ekinde yer almıştır. 1932 yılında An-hui ve 1935 yılında Gui-Zhan valiliği yapmıştır. Tibet ve Moğol sorunu ile ilgili komisyonun 1936-1944 dönemi başkanlığını yapan U Cun-şin, 1944-1945 yıllarında Guomindang Merkezi Hükümetince Doğu Türkistan'a Genel Vali olarak görevlendirilmişti. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 471.

[66] Çan Kay-şek, **a.g.e**., s. 105-106; W. Skrede, **Across the Roof of the World**, London 1954, s. 57; Forbes, **a.g.e.**, s. 278-279; G. Vasel, "Durchdringungspolitik in Zentralasien" **Berichte des Asiens Arbeitkreises**, No: 1, Vienna, (1939), s. 14; Hayit, **Turkestan zwischen**, s. 301; O. Caroe, **Soviet Empire, The Turks of Central Asia and Stanilism**, MacMillan, NY 1967, s. 166-172; **Türkistan Şehitleri**, s. 16; G. Wheeler, **The Modern History of Soviet Central Asia**, The Bodley Head, London 1966, s. 131; G. Lias, **Kazak Exodus**, London 1956, s. 61-62; G. Krist, **Alone Through the Forbidden Land**, London 1939, s. 19, 21-22, 139-163. 1926-1939 yılları arasında Sovyetler Birliği'ndeki nüfus hareketleriyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. F. Lorimer, **The Population of the Soviet Union**, Geneva 1946; M. Holdsworth, "Soviet Central Asia, 1917-1940", **Soviet Studies**, C. III, No: 3, 1952, s. 266.

Şın Şı-sey'in Moskova destekli sindirme politikalarından ve keyfi uygulamalarından bitap düşen Doğu Türkistan halkı yeni Genel Vali Vu Cung-şin döneminde ise daha büyük tehlikelerle yüz yüze gelmiştir. Vu Cung-şin, bölgede Türk milli kimliğini silme siyasetini pervasız bir şekilde uygulamaya koymuştur. Halkı asimile edilmesini birinci önceliği haline getiren Vu Cung-şin döneminde Doğu Türkistan'a Çinli göçmen getirme siyasetini hızlandırmıştır. Bu durum zaten 1940'tan beri Altay bölgesinde ayaklanmış olan Osman Batur[67]'a desteğin artmasına yeni liderlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İsyan hareketi kısa zamanda Altay bölgesinin dışına taşarak Gulca'ya ulaşmış, Fatih ve Gani Baturların isyana destek vermesi 1944 yılında kurulacak olan Bağımsız Gulca'da kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olacak Alihan Töre Saguni[68]'nin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Moskova idaresi ise hareketi milli menfaatlerine uygun olarak belli bir süre desteklemeye devam etmiş, lakin milli liderler arasına kendi sözünden çıkmayacak kişileri de sokmaktan geri durmamıştır. Moskova idaresi bu gaye ile Alihan Töre Saguni ile irtibat kurup anlaşma yolları aramıştır. Alihan Töre Saguni ise yukarıda da ifade edildiği üzere Altay'da 1940'tan beri ayaklanmış olan Osman Batur ile irtibata geçmiş ve Osman Batur da 21 Eylül 1944 tarihinde Alihan Töre Saguni'ye bağlı olduğunu

[67] Osman Batur ve Mücadelesi hakkında geniş bilgi için bkz. Kul, a.g.t., s.134 vd.; Ömer Kul, "Osman Batur (1899-29 Nisa 1951), TDV İslâm Ansiklopedisi, C. Ek-2, Ankara 2019, s.277-378, https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-batur/02.07.2022.

[68] P. Sugurbayev, **Altay Arpalıstarı**, Urumçi l995, s. 55; Zakenuli, "Çin Kaynaklarında Osman Batur", s. 52. Kadirî, **a.g.e.**, s. 120; Doğu Türkistan Türklerinden Özbek asıllı Alihan Töre Saguni (1885-1976), bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan Tokmak şehrinin Sugun köyünde doğmuştur. Doğu Türkistan'a yerleşmeden önce Tokmak, Suudi Arabistan, Mısır ve Buhara'da din tahsili görmüş, diş hekimliği okumuştur. 1929 yılında Doğu Türkistan'ın Gulca şehrine gelen Saguni, burada din görevliliği yanında diş hekimliği de yapmıştır. 1937 yılında Şın Şı-sey'in emriyle tutuklanıp cezaevine sokulan Saguni, 1942 yılında hapisten çıktıktan sonra Gulca'da faal olan Beytullah Mescidi'ne imam olarak tayin edilmiştir. 1944 yılında Gulca merkezli kurulan bağımsız Cumhuriyet hareketlerine bizzat katılan Saguni, "Gulca Azatlık Cemiyeti"nin kurucusu ve başkanı olarak görev almış, Cumhuriyet'in kurulmasını müteakip de Cumhurbaşkanlığı vazifesiyle görevlendirilmiştir. Saguni, Sovyetlerin Gulca Hükümeti içişlerine müdahale olmasına itiraz etmiş, bunun neticesinde Taşkent'te vefat edeceği 1976 yılına kadar kalacağı sürgün hayatına zorlanmıştır. Bkz. Tursinkan Zakenuli, "Çin Kaynaklarında Osman Batur ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti", çev. Meryem Kırımlı, **Şehadeti'nin 52. yılında Altay Kartalı Osman Batur**, Haz. Hızırbek Gayretullah, DTGD Yay, İstanbul 20034 , s. 59-60, not 16. Alihan Töre Saguni hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz Hüseyinoğlu Polat, "Alixan Törə Saquni ve Onun Şarqi Türküstanın Azatlığı Uğrunda Mübarizəsi", Qafqaz Universitesi, **Basılmamış Doktora Tezi**, Bakı 1999; a. mlf., "Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti (1944- 1949) Cumhurbaşkanı Ali Hân Töre Saguni'nin Mayıs 1945 Gulca Nutku", **Gökbayrak**, No: 76, (2007), s. 21-24

deklare etmiştir. Milli kuvvetlerin güçlerini birleştirmesi kısa sürede Altay, Gulca ve Tarbagatay vilayetlerinin Çinlilerden kurtarılmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler üzerine 7 Kasım 1944[69] tarihinde son bağımsız Cumhuriyet Gulca'da ilan edilmiş, cumhurbaşkanlığı görevine ise Alihan Töre Saguni seçilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Sovyet Rusya, aynen 1933 hükümeti döneminde olduğu gibi, Doğu Türkistan'da bağımsız bir Türk Cumhuriyetinin varlığını Batı Türkistan'a emsal teşkil edebileceği düşüncesiyle riskli görmüş ve milli hareketin liderlerini Çinlilerle anlaşma yapmaya zorlamıştır. Moskova'nın kabul edilemez taleplerini görüşmek üzere hükümet kabinesini toplantıya çağıran Alihan Töre Sagunu, teklifin kabul edilemez olduğunu deklare etmiştir. Moskova'nın şartların kabul edilmemesi durumunda milli kuvvetleri askeri güçle dağıtma tehdidi karşısında müzakere seçeneği ister istemez masaya yatırılmıştır.[70] Merkezi Çin yönetiminin Sovyet Rusya ile irtibatlı olarak Doğu Türkistan'daki karmaşık hali çözmek üzere müzakere komisyonu oluşturması ile Eylül 1945 itibariyle görüşmeler başlamıştır[71]. Bu doğrultuda Alihan Töre Saguni, görüşmeleri yapmak üzere Ahmetcan Kasimi[72] ve Ebulhayr Töre'yi Urumçi'ye göndermiştir. Heyetlerin yüz yüze yaptığı

---

[69] Forbes, **a.g.e.**, s. 320; Cheng Tien-fong: **A History of Sino-Russian Relations**, Greenwood Press, Westprt.-Conn. 1975, s. 213- 14; N. N. Mingulov, "The Uprising in North-West Xin-jiang, 1944-49" **CAR**, c. II, No: 2, (1963), s. 184; Kadirî, **a.g.e**., s. 120; Türkistan Şehitleri, s. 42.

[70] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 182-187; Engin, a.g.m., s. 28, **Türkistan Şehitleri**, s. 16; Forbes, **a.g.e.**, s. 471. Krş. için bkz., V. I. Petrov, **Myatejnoe serdtse Azii, sintszyan kratkaya istoriya narodnıh dvijeniy i vospominaniya**, Moskova 2003, s. 477; Zhan Da-jun: "Hsin-chiang I-ning shih-pien yü wei Tung Tu-erh-szu-tan Kung-hokuo ch'enb-li chi ch'i hui-mieh", **East Turkestan Respublic**, (Ed. Hsin-chiang yen-chiu) s. 311-354, Tai-pei 1964, C. IX, s. 5212; Zakenuli, "Çin Kaynaklarında Osman Batur ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti", (çev. Meryem Kırımlı), **Şehadeti'nin 52. yılında Altay Kartalı Osman Batur**, (haz. Hızırbek Gayretullah), DTGD Yay., İlaveli 4. Basım, İstanbul 2003, s. 54; Karahoca, **Doğu Türkistan**, s. 49; **A History of Migration of Xin-jiang Kazak People**, Xin-jiang Üniv. Yay, Urumçi 1993, s. 101-102; Hayit, **Turkestan zwischen**, s. 318.

[71] Çandarlıoğlu, **Özgürlük Yolu**, s. 96-97; Zakenuli, "Çin Kaynaklarında Osman Batur", s. 59.

[72] Clubb, **Russia and China**, s. 366; Karahoca, **Doğu Türkistan**, s. 25. 1944 yılında Doğu Türkistan'ın Gulca şehrinde kurulan Cumhuriyet öncesi istiklal hareketinin liderliğini yürüten Ahmetcan Kasimi, Alihan Töre Saguni'nin Ruslar tarafından Taşkent'e kaçırılmasından sonra bağımsız Gulca Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiştir. Doğu Türkistan Uygur Türkü asıllı olan Ahmetcan Kasimi, 1912 yılında İli'de doğmuştur. Chen (**a.g.e.**, s. 246-247), Ahmetcan Kasimi'nin beş yaşında iken babasını kaybettiğini ve annesi ile amcası tarafından okutulduğunu, Doğu Türkistan Genel Valisi Yang Zen-şin'in suikasta uğramasından sonra amcası tarafından Moskova'ya okumaya gönderildiğini, burada 10 sene kalan Kasimi'nin 1934 yılında Doğu Türkistan'a döndüğü bilgilerini vermektedir. Moskova'da iyi bir komünist ve Sovyet hayranı bir kişi olarak yetişen Ahmetcan Kasimi'nin (M. Beloff, **Soviet Policy in the Far East, 1944-51**, Oxford, OUP, London 1953, s. 98; D. H. McMillen, **Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977**, Boulder, Colorado&Folkestone,

müzakereler neticesinde Doğu Türkistan'da Karma bir Hükümet kurulmasına dair 2 Ocak 1946 tarihinde "11 Bitim Anlaşması" ile yeni bir hükümet kurulmuştur[73]. Anlaşmanın askeri yönüne dair ise 12 Temmuz 1946[74]'da ilave bir anlaşma yapılarak karma hükümetin oluşturulması nihayete erdirilmiştir. 11 Bitim anlaşmasına göre;

1. Karma Hükümet, 15'i Doğu Türkistanlı ve 10'u Çinli olmak üzere 25 kişiden oluşacak,

2. Mahalli idare makamları, yerli halk tarafından yönetilecek.

3. Parlamento seçimler vasıtasıyla oluşturulacak,

England 1979, s. 22), Rus vatandaşlığına da geçtiği zikredilmektedir. Bkz. A. A. Whiting, **Soviet Strategy in Xin-jiang, (Part I of Xin-jiang: Pawn or Pivot, s. 3-148),** East Lansing, Michigan UP, 1958, s. 111. Krş. için bkz. J. Myrdal-G. Kessle, **The Silk Road, Golancz**, London 1980, s. 217-218. Ahmetcan Kasimi, 1938 yılında Şın Şı-sey'in emriyle tutuklanan kadar marangozluk ve camcılık işlerinde çalıştığı bilinmektedir. Bkz. N. N. Mingulov, "The Uprising in North-West Xin-jiang, 1944-49" **CAR**, c. II, No: 2, (1963), s. 181-195, s. 184. Chen, (**a.g.e.**, s. 246- 247) ve Beloff (**Soviet Policy**, s. 98) Kasimi'nin zikredilen dönemde öğretmenlik yaptığını belirtmektedir. Chen (**a.g.e.**, s. 212, 247), Kasimi'nin 1944 yılında hapisten çıkmış, önce kendi işleriyle uğraşmış, akabinde ise patlak veren ihtilal hareketlerine iştirak etmiştir. Krş. için bkz. Miao Pu-sheng-Ma Ping-yen-Li-sheng, **Lishishangde Xin-jiang, Xin-jiang Renmin chubanshı**, Urumçi, 2006, s. 406-408. Ayrıca bkz. İklil Kurban, "İlk Gençlik Anılarımda Ahmetcan Kasimi (1914-1949)", **Türk Yurdu Dergisi**, No: 92, 1995.

[73] Benson, a.g.m., s. 146, 167; Hızırbek Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, Hamle Yayınları, İstanbul 1977, s. 145; a. mlf., "Osman Batur ve Millî Mücadelesi", **Millî Kahraman Osman Batur'un Şehadeti'nin 50. Yılı Hatırasına**, DTGD Yay., Nisan 2001,, s. 13-14, 25 vd.; İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, Marifet yay., İstanbul, 1981, s. 182-183; İsmetullah Yesevi, "Altın Efsane Osman Batur", **Yesevî**, No: 176, Ağustos 2008, s. 24-25. İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan Davası)s. 183) adlı eserinde anlaşmanın 15 maddeden müteşekkil olduğunu yazmaktadır. Bu anlaşmaya ilaveten 16 Haziran 1946 tarihinde iki madde daha ilave edilerek "Eyalet Hükümeti"nin oluşturulması kararlaştırılmıştır. 11 Bitim Anlaşmasının maddelerinde; Altay, Tarbagatay ve İli şehirlerinin askeri kuvvetlerinin terhis edilmeden yeni kurulan hükümetin kolluk kuvvetlerine dahil edilmesi ve masraflarının Hükümet bütçesinden karşılaştırılması kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın ikici maddesinde Aksu ve Kaşgar'da Urumçi idaresine bağlı mahalli halktan müteşekkil özel güvenlik birimlerinin oluşturulması, Doğu Türkistan'a yerleştirilen Çin askeri kuvvetlerinin terhis edilmesi, hürriyetlerin sebepsiz yere sınırlandırılmaması, Ülkedeki kolluk kuvvetlerine ait teşkilat yapısının bölge halkına devredilmesi, seçimlerle oluşturulacak vekilliklere, ve üst düzey görevlere yerli halkın atanması, eğitimde Çince'nin sadece bir dil dersi olarak müfredatta yer alması, Gulca liderlerinin onayı alınmak suretiyle memuriyetliklere atamalar yapılması, dört bakanlığın ikisinin genel müdürlük vazifelerinin bölge halkından atanması, Karma Hükümet Başkanı yardımcılarından birisinin Gulca ekibinin onayladığı kişi olması ve yeni hükümet ve meclis üyelerinin çoğunluğunu bölge halkından olması karara bağlanmıştır. Bkz. Hayit, **Türkistan Devletleri**, s. 328; Gayretullah, **Altaylar'da Kanlı Günler**, s. 146-47; a. mlf., "Osman Batur ve Millî Mücadelesi", s. 13-14, 26**; A History of Migration**, s. 99-100. Li Sheng (**a.g.e.**, s. 168), anlaşmanın 6 Haziran 1946 tarihinde imzalandığını yazmaktadır.

[74] Linda Benson, "Osman Batur: The Kazak's Golden Legend", **The Kazaks of China Essays on an Ethnic Minority**, ed. Linda Benson-Ingvar Svanberg, Uppsala 1988, s. 146; Hayit (Türkistan Devletleri, s. 328)

4. Mahkumlar serbest bırakılacak,

5. Mahalli lisanlar ile Çince resmi dil olacak,

6. Öğretim dili mahalli dilde yapılacak,

7. Karma Hükümet, Altay, Gulca ve Tarbagatay şehirlerine 12.000 asker yerleştirecek,

8. Doğu Türkistan kültürel, iktisadi ve iç siyaseti bakımından özel hakları saklı kalmak üzere Merkezi Çin'e bağlı kalmaya devam edecekti.[75]

Bu suretle "11 Bitim Anlaşması" ile bir Karma Hükümet kurulmuş ve Hükümetin Başkanlığına Cang Ci-cong[76] getirilmiştir. Cang Ci-cung'un yardımcılığına Ahmetcan Kasimi ve Burhan Şehidi atanmıştır. Bununla birlikte Karma Hükümette ayrıca İsa Yusuf Alptekin[77], Mehmet Emin Buğra, Canımhan Hacı[78] ve Osman Batur gibi Doğu Türkistan'ın milliyetçi kesimi de yer bulmuştur.[79] Hükümetin kurulmasını müteakip zaman kaybetmeden seçimler yapılmış, yerel halktan vali, kaymakam, meclis üyeleri ve diğer resmi görevliler halk tarafından oylanmıştır. Bu sırada başından beri Sovyet Rusya'nın müdahalelerinden rahatsız olan Alihan Töre Saguni, Ruslar tarafından kaçırılmış yine Altay'da valilik görevine atanan Osman Batur da rahatsızlığını dile

[75] Hayit, **a.g.e.**, s. 327-328.

[76] Cang Ci-cong, Çin'in An-hui eyaletindeki Chao-xian bölgesinde 1891 senesinde dünyaya gelmiştir. Guomindang'ın iktidara geldiği 1911 yılındaki isyan hareketine iştirak eden Cang, kabinde kurulan yönetimde önemli mevkilerde görev yaptı. 1945 senesinde Çan Kay-şek tarafından Doğu Türkistan'da kuurlacak karma Hükümetin görüşmelerini yapmak üzere görevlendirildi. Doğu Türkistan'da Mart 1946-Mayıs 1947 tarihleri görev yapan Karma Hükümetin başkanlığı görevinde bulundu ve 1947 yılı Mayıs ayında görevini Dr. Mesut Sabri Baykozi'ye bıraktı. Komünistlerin Çin'de iktidarı ele geçirdikleri 1949senesine kadar Çan Kay-şek ile hareket eden Cang, Komünistlerle anlaşarak Pekin'e gitmiştir. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 439-440; Benson, a.g.m., s. 146.

[77] İsa Yusuf Alptekin'in hayatı ve mücadeleleri hakkında bkz. Ömer Kul, "Alptekin, İsa Yusuf", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/alptekin-isa-yusuf (02.07.2022).

[78] Doğu Türkistan'da mukim Kerey Kazaklarına mensup olan Canımhan Hacı, Üç Efendiler (Dr. Mesut Sabri Baykozi, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin) ve Osman Batur ile birlikte hareket etmiştir. 1 Ocak 1946 tarihinde kurulan Koalisyon Hükümeti'nde Maliye Bakanı olarak görev alan Canımhan Hacı, 1949 yılında Doğu Türkistan'ın Komünistler tarafından işgal edilmesinin hemen öncesinde Doğu Türkistan'dan göç etmek üzere ayrılmış lakin yolda Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun baskını ile yakalanmış, Urumçi'ye getirilerek idam edilmiştir. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 448-449.

[79] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası,** s. 192.; **Türkistan Şehitleri**, s. 17; Engin, a.g.m., s. 28.

getirmeye başlamıştır.[80] Alihan Töre Saguni'nin aniden ortadan kaybolması Doğu Türkistan'da huzursuzlukların çıkmasına neden olmuş, halk birçok yerde nümayiş ve protesto gösterileri düzenlemiş, hatta birçok yerde silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Doğu Türkistan'da huzursuzluğun artması ve asayişin temin edilememesi üzere Merkezi Çin yönetimi Karma Hükümetin başkanı Cang Ci-cong görevden alınarak yerine 19 Mayıs 1947 tarihinde Türkiye'de eğitim görmüş olan Doğu Türkistan Uygur Türklerinden Dr. Mesut Sabri Baykozi getirilmiştir[81]. Cang Ci-cong hükümetinden Genel Sekreterlik vazifesini yürüten Lui Min-cun da görevden el çektirilerek yerine İsa Yusuf Alptekin getirilmiştir. Dr. Mesut Sabri Baykozi göreve başlar başlamaz ülkede millet adına görev yapan ama Sovyet etkisinde bulunanlara karşı bir tasfiye hareketi başlatmış, görevden el çektirilenlerin yerine milliyetçi mukaddesatçı kişiler atanmıştır. Doğu Türkistan'da Hükümetin resmi yayın organı olan "Xin-jiang" gazetesinin başın Polat Kadir Turfani getirilmiş ve ilk iş olarak gazetenin adı Doğu Türkistan, halkına da Türk denilmesi talimatı hayata geçirilmiştir. Dr. Mesut Sabri Hükümeti, 1933 sonrası Moskova ve Pekin arasında top sahasına döndürülen ve siyasi mücadelelere sahne olan Doğu Türkistan'da suni olarak oluşturulmuş olan sınıf ayrımcılığı ile mücadele etmiş, toplumun eğitim ve ekonomik refahının yükseltilmesi, memleketin altyapı eksikliklerinin giderilmesi için çalışmalar yapmıştır. Maarif alanında milliyetçi düşüncedeki yayım faaliyetleri desteklenmiş, okullara Türk tarihine dair derler müfredatlara ilave edilmiştir. Türkçülük fikrinin Dr. Mesut Sabri Baykozi Hükümeti döneminde Doğu Türkistan'da etkili bir şekilde siyasi hayata sokulmuştur.[82]

Dr. Mesut Sabri Baykozi'nin Doğu Türkistan'da işbaşına gelmesinden sonra uygulamaya koyduğu milli yayımlar ve eğitim faaliyetlerinden Merkezi Çin Hükümeti Başkanı Çan Kay-şek[83] ve Moskova idaresi rahatsız olmuştur. Artan siyasi

[80] M. N. Mahmutoğlu, **Doğu Türkistan Esaretteki Ülke**, s. 49; Engin, a.g.m., s. 28.
[81] Barnett, **a.g.e.**, s. 250; Lattimore, **Pivot of Asia: Xin-jiang and the Inner Aian Frontiers of China**, Little, Brown&Co., Boston 1950, s. 90.
[82] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 194-195, 197-199; Engin, a.g.m., s. 28.
[83] **Çan Kay Şek** (31 Ekim 1887, Xikou, Zhejiang Eyaleti, Çin-5 Nisan 1975 Taipei, Tayvan): 1928'den 1949'a kadar Çin Cumhuriyeti'nin Başkanlığını yaptı. 1948'de Mao Ze-dong liderliğindeki Çin Komünistleri tarafından iktidrdan indirildikten sonra Tayvan'da Çin Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak

huzursuzlukları Doğu Türkistan'daki uzantıları üzerinden provoke eden Sovyet Rusya'nın tezviratları neticesinde Merkezi Çin Hükümeti, 17 Temmuz 1948 tarihinde Dr. Mesut Sabri Baykozi'ye görevden el çektirerek Burhan Şehidi[84]'yi Eyalet Hükümeti başkanlığına, Mehmet Emin Buğra'yı da yardımcılığına getirmiştir[85]. Yeni Hükümetin Genel Sekreterlik makamı ise bir önceki Genel Sekreter Liu Min-cun yapılmıştır. Doğu Türkistan'da Hükümet değişikliğinin yaşandığı dönemde Merkezi Çin'de ise Mao Ze-dong liderliğindeki Komünist birlikler iç savaşı kazanmış ve iktidarı Guomindang/Milliyetçi Çin Partisi'nden devralmaya hazırlanmaktaydı. Merkezi Çin'de Komünistlerin iş başına gelmesi üzerine Doğu Türkistan'ın geleceğini görüşmek için Ahmedcan Kasımi, İshak Bey, Abdülkerim Abbas ve Delilhan Sügirbay'in de aralarında bulunduğu bir heyet 17 Ağustos 1949 tarihinde Pekin'e gitmek üzere havalanmıştır. Uçağın nasıl, ne şekilde veya kim veya kimler tarafından düşürüldüğü bugüne kadar aydınlatılmamış olsa da bu uçak kazasıyla Doğu Türkistan'da etkin siyasi yapının

---

görev yapmaya deva etti. Baoding Harp Okulu, İmparatorluk Japon Ordusu Akademisi Hazırlık Okulunnda okudu. Dr. Sun Yat-sen ile birlikte Guomindang (Milliyetçi Çin) Partisi'ni kurdu. 2. Dünya Harbi'nin Galip devletlerinden bir olarak kabul edildi. 4 evli olan Çan Kay-şek, 1925'te Dr. Sun Yat-sen'in ölümü üzerine yerine geçti. Çin'de görevde bulunduğu dönemde Komünistlere ve Japon saldırılarına karşı mücadele etti. 1941'de ABD'nin Japonya'ya savaş ilan etmesi üzerine müttefik devletler safında yer aldığını deklare etti. 1975 yılına kadar BM tarafından Çin'in meşru temsilcisi sayıldı. 1975 yılında 87 yaşında zatürre ve kalp yetmezliği sebebiyle öldü. Tayvan'da Xizhi'deki Wuzhi Dağı Askeri Mezarlığında gömülüdür. Bkz. Burcu Kara, "Çan Kay Şek kimdir: Kızıl General Generalissimo'nun hayatı", https://ungo.com.tr/2019/05/can-kay-sek-kimdir/25.4.2022.

[84] Aksulu olan Tatar asıllı Burhan Şehidî, ilk ve orta öğrenimini Kazan'da tamamladı. Daha sonra da Berlin Üniversitesi'nde tahsil gördü. Burhan Şehidî ya askerlik çağrısından veya Rusya'daki iç savaştan kaçarak 1918'den önce Doğu Türkistan'a geldi. Başarılı bir tüccar olan Burhan Şehidî, Yang Zeng-xin döneminde hükümette işe girdi ve Jin Shu-ren'in Dışişleri Bakanlığı'nı yaptı. Siyasî ve ekonomik alanda ihtisas yapması için Almanya'ya gönderildi. 1934'te Doğu Türkistan'a dönen Şehidî, Şın Şı-sey döneminde, Doğu Türkistan konsolosu olarak evvela Andican'da daha sonra Zaysan (Kazakistan)'da görev yaptı. 1937'de tekrar Doğu Türkistan'a döndüğünde "Trotskiy" taraftarlığı yapmakla suçlanarak dokuz yıl hapis cezasına çarptırıldı ve Şın Şı-sey devrinin sonuna kadar hapiste kaldı. Wu Cong-şin hükümetinde görev alan Şehidî, 1946'da Cang Ci-cong başkanlığında kurulan Koalisyon Hükümeti'nde Başkan yardımcısı oldu. 1949'da Xin-jiang Eyâlet Hükümeti Reisi olarak Mesut Sabri Baykozi'nin yerine atandı ve Çin Komünist Partisi yönetimi altında 1955'e kadar bu görevde kaldı. Daha sonraki hayatında Çin Müslümanlar Cemiyeti'nin yetkili vekillerinden biri oldu. Şehidî, 1989'da vefat etti, bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 439; Christian Tyler, **Wild West China, The Taming of JinjiangJohn Murray**, London 2003, s. 123. Burhan Şehidî'nin hayat biyografisi için ayrıca bkz. Miao Pu-sheng, **a.g.e.**, s. 427-430.

[85] Boorman-Howard, **a.g.e.**, C. I, s. 4. Baymirza Hayit, **Turkestan zwischen** (s. 321) adlı çalışmasında Nanking'e davet edilen Mesut Sabri Baykozi'ye İran Büyükelçiliği görevi teklif edilmiş lakin bu teklifi Baykozi kabul etmemiştir. Yine Hayit'e göre Baykozi, 5 Nisan 1951 tarihinde Çin Komünist Partisi yetkililerince tutuklanmış ve 1952 yılı Mart ayında hapiste iken hayatını kaybetmiştir.

önemli şahsiyetleri ortadan kaldırılmıştır[86]. 22 Kasım 1949 tarihinde Merkezi Çin'de Çan Kay-şek cumhurbaşkanlığından çekilip Tayvan'a kaçmış, Mao liderliğindeki Komünistler bütün Çin'de yönetimi ele geçirmiştir.[87] Burhan Şehidi'nin Genel Valilik makamında bulunduğu bu dönemde Guomindang askerleri bütün Çin'de tamamen mağlup edilmiş ve akabinde 13 Ekim 1949 tarihi itibariyle Kızıl Komünist Birlikleri Doğu Türkistan'ı işgal etmek üzere harekete geçmiştir.[88] Bu suretle 1949 yılına geldiğimizde Çin iç savaşını Mao ve adamları kazanmış, Kızıl Çin Birlikleri 26 Eylül 1949 tarihi itibariyle Doğu Türkistan sınırlarına dayanmıştır[89]. Ülkenin her an işgal edilebileceğinin anlaşılması üzerine Doğu Türkistanlı Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin, Canımhan Hacı, Osman Batur'u temsilen Nurgocay Batur, Adil bey ve Hadıvan Hatice Hanım gibi ileri gelen liderler birkaç toplantı gerçekleştirerek durum değerlendirmesinde bulunmuştur. Toplantılarda kalıp Komünist birliklerine karşı mücadele etmek mi, yoksa hür dünyaya çıkarak, Mehmet Emin Buğra Beyin ifadesiyle "Vatan için Vatandan ayrılmak" hususu görüşülmüş, dış destek olmaması ve eldeki imkanların Komünist birliklerle mücadeleye yetmeyeceği kanaatiyle toplu olarak Doğu Türkistan'dan göç etmeye karar verilmiştir. Göç kararı öncesi Urumçi'de ileri gelen liderler tarafından birkaç toplantı yapılmış, bu toplantılarda kalıp Komünist Birliklere karşı mücadele etmek veya herhangi bir dış destek alınamayacağı için dış ülkelere çıkıp Doğu Türkistan'da yaşanacak olan insan hakları ihlallerini dünya kamuoyu ile paylaşıp, ülkenin kurtuluşu için BM başta olmak üzere uluslar arası teşkilatların konuya

---

[86] Whiting, **a.g.e.**, s. 143; Hayit, **Turkestan zwischen**, s. 12; B. Davidson, **Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia**, Jonathan Cape, London 1957, s. 132-133; McMillen, **a.g.e.**, s. 24; O. E. Clubb, **China and Russia: The "Great Game"**, Columbia UP, NY 1971, s. 371; Karahoca, **Doğu Türkistan**, s. 25. Uçak kazasının yaşanması kadar Çin Komünist Partisi yetkililerinin olayı dört ay kadar geç duyurmasının da şüphe uyandırdığını ifade etmek yerinde olacaktır. Birçok kaynakta, bu bilgiden hareketler, Pekin yönetiminin dahli olduğuna dair görüşler yer almıştır. Ahmedcan Kasimi'nin torunu uçak kazası ile Komünist Parti kadrolarının taammüden Gulca lider kadrolarını katlettiğini ifade etmiştir. Bkz. "A Strained Type of Unity", **FEER**, (14 Sept. 1979), s. 8-9. Uçakta bulunanların hayatını kaybetmesi, halen daha açıklığa kavuşturulabilmiş değildir. Kazada hayatını kaybeden yetişmiş insan kaynağının yokluğunun Çin Komünist parti kadrolarının işin yaradığını söylemek mümkündür. Miao Pu-sheng'e (**a.g.e**., s. 435) göre uçakta bulunan kişi sayısı 17 kişi idi.

[87] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, **s.** 206-213; Engin, a.g.m., s. 28.

[88] E. Alptekin, **Uygur Türkleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1978, s. 31.

[89] Li-sheng, a.g.e., s. 177 vd.; Hayit, Türkistan Devletleri, s. 330; ; Ragıp Kutay Karaca, "Türkiye-Çin İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", **Akademik Bakış**, C.1, Sayı 1, Kış 2007, s.225

eğilmelerini sağlayarak Doğu Türkistan meselesinin çözümünü sağlamak hususları etraflıca tartışılmıştır. Kalıp Komünistlere karşı mücadele etme taraftarı olanar, 1940 yılında Altay'da Osman Batur'un başlattığı gibi bir gerilla harbine girişmeyi, dış ülkelere çıkma taraftarı olanlar ise, şayet böyle bir mücadeleye girişilirse dış destek bulunamayacağını, bulunsa bile hem sayısal hem de modern askeri teçhizatlara sahip olan Komünist askeri birlikler karşısında başarı şanslarının çok zayıf olacağını, böyle bir mücadelede sadece Doğu Türkistan halkının muzdarip olup canını ve malını kaybedeceği gibi gerekçeler ileri sürmüştür. Müzakereler neticesinde hep birlikte yurt dışına çıkmaya ve Doğu Türkistan davasını yurtdışında sürdürmeye karar verilmiş akabinde göç güzergahlarının belirlenmesi hususu görüşülmüştür. Görüşmeler sonunda Doğu Türkistan Uygur Türklerinin otomobillerle gidilebilecek yere kadar vasıtalar kullanılarak gidilmesi, daha sonra ise yolculuğa yaya devam edilmesi, Kazak göç kafilelerinin ise dağ ve ova yollarını kullanarak göçe yaya olarak katılması karara bağlanmıştır. Bu kararların alınmasından kısa bir süre sonra göç hazırlıklarına girişilmiş ve Eylül 1949 itibariyle Doğu Türkistan'dan hicret başlanmıştır.[90]

[90] Kadim Tür-İslam yurdu Doğu Türkistan'dan başta Türkiye olmak üzere dünyanın farklı ülkelerine göçler yaşanmıştır. Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin kitleler halinde başlaması bölgede Çin zulmünün artmasıyla olmuş ve 200 kişilik ilk kafile Yakup han Ba-devlet'in 1863 yılında Kaşgar merkezli kurduğu devletin 1977 Çin Mancu hanedanlığı devrinde yıkılması sonrası gerçekleşmiştir. Zikredilen tarihten sonra bölgede artan zulümler yeni göçleri tetiklemiştir. Bunun haricinde bölgeden hem ticaret yapmak, hem öğrenim görmek hem de hac farizasını yerine getirmek için bir kısmı Türkiye'de kalkmış, bir kısmı ise geri dönmüştür. Bilhassa 1949 yılında Doğu Türkistan'da Komünist işgalin gerçekleşmesi üzerine tarihin en trajik göç hadisesi yaşanmış, 10 binlerce kişinin katıldığı bu göç hadisesinden Türkiye'ye sadece 1850 Doğu Türkistanlı ulaşabilmiştir. Bölgede Çin Komünist zulmünün artması ile birlikte en son 1960 yılında kütlesel bir göç hadisesi yaşanmış, bu göçe katılanlar önce Afganistan'a, oradan da 1965 yılı itibariyle Türkiye'ye getirilerek Kayseri'ye yerleştirilmişlerdir. 1965 sonrasında ise kafileler halinde olmasa da bireysel göçler günümüze kadar devam etmiştir. Doğu Türkistan'dan göçler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Godfrey Lias, **Göç**, (Çev. Mehmet Çağrı), İstanbul, Boğaziçi Yay., 1997, s. 336; İ. Y. Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin I**, **İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, Ankara, (Haz. Ömer Kul) Berikan Yay., 2007, s. 554-555; İ. Y. Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin II, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, (Haz. Ömer Kul), Ankara, Berikan Yay, 2007, s. 99, 116; İ. Y. Alptekin**, Esir Doğu Türkistan İçin**, (Der. M. Ali Taşçı), İstanbul, DTNM, 1985, s. 538-539; Halife Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1977, s. 376- 377; Altan Deliorman, Abdülkadir Donuk, İsa Kocakaplan, **Türklük Mücahidi İsa Yusuf**, İstanbul, Bayrak Bas., 1991, s. 52-53; H. Ali Çakar, **Türkistan Dramı**, İstanbul, Dede Korkut Yay., 1972, s. 481; Gülçin Çandarlıoğlu, **Özgürlük Yolu, Nurgocay Batur'un Anılarıyla Osman Batur**, İstanbul, DTV Yay., 2006, s. 146-147; Hızırbek Gayretullah, **Uzaklara Balam**, İstanbul, Toker Yay., 2009, s. 141-146; Aynı Mllf. Hızırbek Gayretullah**, Sömürülen Vatan Türkistan**, İstanbul, Töre-Devlet Yay., 2013, s. 492-498; Barış Adıbelli, **Doğu Türkistan**, İstanbul, IQ Yay, 2008, s. 113-114; M.

Rıza Bekin, **DTV Başkanı M. Rıza Bekin'in Anıları**, İstanbul, Kastaş Yay., 2005, s. 62-66; Ebubekir Türksoy, **Doğu Türkistan ve Türk Kültürü**, (Haz. Yücel Hacaloğlu), Ankara, Türk Ocakları, 2002, s. 32-33; Hamit Göktürk, **Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçler**, **Uluslararası Göç Sempozyumu**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yay., 2006, s. 131.

BİRİNCİ BÖLÜM

1949-1965 YILLARI ARASINDA DOĞU TÜRKİSTAN

A) Doğu Türkistan'da Komünist İdarenin İşbaşına Gelmesi ve Yaşananlar

1911 yılında Çin'de Cumhuriyet idaresinin ilan edildiğini ve bu dönemin 1949 yılına kadar devam ettiğine daha önce değinmiştik. Zikredilen dönemde Doğu Türkistan'ın Çinli Genel Valiler eliyle yönetildiğine ayrıca yine zikredilen bu dönemde Doğu Türkistan'da biri 1933 yılında Kaşgar merkezli, diğeri 1944 yılında Gulca merkezli iki bağımsız devletin kuruduğuna yaşanan olaylarla beraber değinilmişti. Bu başlık altında ise Doğu Türkistan ile alakalı Merkezi Çin yönetimin idari kararları ve anayasal düzende Doğu Türkistan ile alakalı yapılan icraatlar değerlendirilecektir.

Guomindang idaresinin 1931 yılında tertip ettiği "Çin İşçileri Kurultayı"nda bir geçici anayasa kabul edilmiştir. Geçici Anayasa'ya Doğu Türkistan'ı yakından ilgilendiren "*Moğolistan, Tibet ve Xin-jiang (Doğu Türkistan) halkları, istedikleri takdirde Çin camiasından ayrılarak, kendi bağımsız devletlerini kurma veya Çin Halk Cumhuriyeti Federasyonu'na bağlı muhtar ülkeler olarak kalma hakkına sahiptir*" maddesi yer almıştır. Guomindang Partisi'ne benzer şekilde 1938 yılında yapılan "Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi"nin altıncı kongresinde bu defam Mao Ze-dong liderliğinde alınan karada ise; "*Çin'deki azınlık milletlerin Çinliler ile eşit hak ve hürriyetlere sahip olacağını, azınlık milletlere Çince öğreniminin mecbur edilmeyeceğini, onların kendi yazı, dil ve kültürlerini yaşatmada tamamen serbest olduklarını*" ifadesi kabul edilmiştir. Çin Komünist Partisi'nin 1945 yılındaki kurultayında da 1938 kararlarını tekraren teyit eden Mao Ze-dong, Çan Kay-şek yönetimini azınlık milletlere karşı uyguladıkları ırkçı politikayı dolayısıyla da eleştirmiştir. Mao, Kurultay'da *"Şayet komünistler idareyi ele geçirirlerse, azınlık milletlere kendi kaderlerini tayin etme hakkının verileceğini*" cesur ve kararlı bir şekilde dile getirmiştir. Sözlerine "*Tibet, Moğol, Türk ve öteki milletlere baskı yapılmayacaktır. Din, dil, eğitim, kültür ve milli yaşayışlara müdahale edilmeyecektir*" devam eden

Mao'nun bu ifadeleri Çin Komünist Partisi Kurultaylarında kayıt altına alınarak kanunlaştırılmıştır.[1] Lakin bu madde ve kararlar ne Guomindang ne de Komünist Çin devrinde uygulama sahasına konulmamış, dahası bölge halkı bir taraftan asimile siyasetine maruz kalırken, diğer taraftan bölgede uygulanan ikan ve nüfus siyasetleri sayesinde bölgedeki demografik yapı Çinliler lehine değiştirilmiştir. Hem Milliyetçi hem de Komünist Çin yönetimlerince kayıt altına alınan farklılıklara saygı ilkesi 1949 sonrası dönemde de sadece kağıt üzerinde bırakılmış, hiçbir zaman uygulamaya konulmamıştır.

1949 yılı itibariyle bütün Çin'de ve bağlı bölgelerde Çin Komünist Partisi düzeni sağlayıp asayişi temin ettikten sonra yönetime getirdiği kişiler vasıtasıyla ülkenin bilhassa Doğu Türkistan bölgesinde aşağıdaki üç prensip etrafında nasıl bir siyaset izleyeceğini Wang İn-mav vasıtasıyla çalışma prensiplerini belirlemiştir. Bu prensipler;

1. Milliyetçi liderlerin ve ileri gelen din adamlarının ortadan kaldırılması,

2. Özel mülkiyetlere devletin el koyması, zenginlerin, aydınların ve siyaset adamlarının tutuklanmaları, sabıka kaydı kabarık kişilerden bir milis gücü kurulması, sosyal ve kültürel kurumların komünizm düşmanlığı yaptıkları gerekçesiyle kapatılması,

3. İdari kadrolara Çinlilerden başkasının getirilmemesi, Doğu Türkistan'da Çinli göçmen getirme siyasetinin teşvik edilmesi, ülkede her alanda asimilasyon siyasetinin tatbik edilmesi.[2]

Merkezi Çin'de Doğu Türkistan ile alakalı bu türden kararlar alınmasına rağmen Çin iç savaşını kazanan Mao Ze-dong ve ekibinin yola çıkardığı Kızıl Birlikler Doğu Türkistan sınırlarına dayanmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere 26 Eylül 1949 tarihinde Doğu Türkistan'da askeri yapıyı elinde bulunduran Guomindang yönetiminin Çinli Komutanı Tao ve Doğu Türkistan'da kurulmuş olan hükümetin başkanı Burhan

[1] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan'da Kızıl Çin Vahşeti**, (y.y.), Yeni Asya Araştırma Merkezi, (y.t.), s. 3-5; Özen, a.g.t., s.14.
[2] Rıza Bekin, "Bir Muhtıra", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 4, S. 13, 1987, s. 34.

Şehidi, hiçbir mukavemette bulunmadan Kızıl Çin'e Doğu Türkistan'ı teslim etmiştir[3]. 29 Eylül 1949 tarihinde Doğu Türkistan'da yönetimin Komünistlerin eline geçmesinden sonra ise yer yer silahlı çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır.[4] 13 Ekim 1949 tarihinde Kumul şehrine giren Komünist Birlikler birçok katliamdan sonra şehri ele geçirmiştir. Moskova'nın tedarik ettiği uçaklar ile Kızıl Birlikler Doğu Türkistan'ın diğer şehirlerine nakledilip konuşlandırılmıştır. Bu suretle Doğu Türkistan bir defa daha Çin-Rus birlikteliğiyle işgal edilmiştir.[5]

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıldönümü olan 1 Ekim 1950 tarihli kutlama törenlerine Doğu Türkistan'dan gelen delegeler de iştirak etmiştir[6]. Merasimler sırasında Komünist Parti'nin Azınlıklar Dairesi yetkilisi Li We-i Doğu Türkistan delegeleriyle özel olarak ilgilenmiş, kendilerini kabul ettiği görüşmede bölgenin gelecekteki idari statüsünü belirlemek hususunda düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Heyette yer alan delegasyonun "kendi mukadderatını kendi tayin etme" prensibine Çin Komünist Partisi'nin asla müsamaha göstermeyeceğini bildiklerinden yine de Xin-jiang/Xin-jiang yerine Doğu Türkistan adının kullanılmasını ve muhtar bir yönetim

---

[3] Baymirza Hayit, "Doğu Türkistan'ın Türk Dünyasındaki Önemi", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, No: 58, s. 20-21; Ahsen Utku, **Doğu Türkistan, İpek Yolu'nun Mahzun Ülkesi**, İstanbul 2006, s. 40-41. Hayit, **Türkistan Devletleri** (s. 330) adlı çalışmasında işgal tarihini 16 Eylül yerine 29 Eylül 1949 olarak zikretmektedir. Cheng Hui-sheng (**Xin-jiang jian shi**, Xin-jiang renmin bao, 1986, s. 534) ise Burhan Şehidi'nin 6 Eylül 1949 tarihinde Pekin Komünist yönetimine resmen bağlılık bildirdiğini yazmaktadır. İsmail Cengiz ve Hızırbek Gayretullah tarafından neşredilen **Çin'de İslâmiyet ve Türkler** (s. 72) isimli çalışmalarında ise işgal tarihini 28 Eylül 1949 olarak vermektedir. **A History of Migration** (s. 111) isimli çalışmada Doğu Türkistan'ın herhangi bir engelleme ile karşılaşmadan barış içinde Komünist Parti tarafından yönetiminin alındığı yazılmış, akabinde de Osman Batur, Canımhan Hacı ve Salis Emreuli gibi siyasi eşkıyaların bu barış dönemine Amerikalı diplomatların teşvikiyle karşı çıktığını iddia edilmektedir. Benzer iddialar Burhan Şehidi (**Şincang'ın 50 Yılı**, Bei-jing 1986, s. 742-43) tarafından da yazılmaktadır. Krş. için bkz. Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti**, s. 92.

[4] Baymirza Hayit, **Komünizm ve Türk Dünyası**, Ankara, Altınok Mat., 1971, s.51; İ. Y. Alptekin**, Doğu Türkistan Davası**, s. 223.

[5] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s.223-224.

[6] "The Evolution of Minority Nationality Regional Autonomy in Xin-jiang", **CAR**, C. XV, No: 3, 1967, s. 232-37; Lee Fu-hsiang: "The Turkic-Moslem Problem in Xin-jiang: A Case Study of the Chinese Communists, Nationality Policy", Rutgers Universty (**Basılmamış Doktora tezi**), 1973, s. 165-66 W. A. Jackson Douglas,: **The Russo-Chinese Borderlands**, UP, Princeton 1962, s. 67-68; Dillan, **a.g.e.**, s. 53-54. Bu arada Eylül 1954'te Pekin'de yapılan Komünist Çin ve Sovyet Rusya arasındaki görüşmeler sonucunda Moskova idaresi, 1950 yılında Doğu Türkistan'da faaliyete geçirilen ortak ticari işletmeleri lağvedeceğini açıklamıştır, bkz. O. E. Clubb, **China and Russia: The "Great Game"**, Columbia UP, NY 1971, s. 403 vd.; J T. Dreyer, "The Kazakhs in China", **Etnic Conflict in International Relations**, (ed. Astri ve diğ.), s. 146-177, Praeger, NY 1977, s. 157.

şeklinin Doğu Türkistan'da kurulmasını talep etmişlerdir. Bu düşüncelerine Doğu Türkistan halkının da aynen katıldığını ifade eden Delegasyona görüşmede bulunan Çinli yetkililerin tepki göstermesi üzerine Li We-i bu tür konular üzerinde daha sonra durmanın daha doğru olacağını söyleyerek delegasyonun taleplerini geçiştirmiştir. 1951 yılı içerisinde ise aynı Daire Doğu Türkistanlılara birer resmi yazı gönderilerek Doğu Türkistan'ın idari ve geleceği konularında fikirlerini istenmiştir. Gelen cevapların bir önceki yıl yapılan görüşmelerdekiyle benzerlik göstermesini dikkate almayan Komünist parti Azınlıklar Dairesi, 1954 yılında doğu Türkistan'ın idari statüsünde nihai kararını vererek beş vilayet, altı da nahiyenin otonom bölge olmasına karar vermiştir. Doğu Türkistan 1955 yılında ise "*Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi*" ilan edilerek ülkenin idari statüsü belirlenmiştir[7].

Nisan 1957'de Çin Komünist Partisi Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi Tali İşler Şubesi tarafından, milli problemlerin çözümüne dair bir toplantı tertip etmiştir. Aynı yıl bütün Çin'de "Bütün çiçekler açılsın, bütün bülbüller ötsün kampanyası" uygulamaya konulmuştur. Kampanyaya göre Çin hak Cumhuriyetinin bütün vatandaşları özgürce düşüncelerini söyleyebilecek, yanlış veya keyfi uygulamalar yapanlar şikayet edilebilecek, haklı bulunan şikayetlere dair yapılacak incelemelerde suiistimalliği bulunanlar cezalandırılabilecekti. Bu durumu fırsat bilen Doğu Türkistanlı ileri gelen kişiler, Doğu Türkistan adının kullanılmasının yerine getirilmediğini, Xin-jiang denmeye devam edildiğini, şehirlerarasında otonom bölgelerin vücuda getirilerek ülkenin kendi içinde de parçalandığını, bölge halkına hiçbir hakkın verilmediğini, dahası ellerindeki hakların da alındığını, resmi dairelerde, küçük veya büyük memurluklarda Çinlilerin görevlendirildiğini, resmi yazışmalarda birinci lisanın Çince olmasının dayatıldığını, bölge halkının kendi vatanlarında ikinci sınıf insan muamelesine reva görüldüğünü, halkın milli, dini, sosyal ve kültürel bakiyelerinin ortadan kaldırılarak asimile edildiğini, bununla da yetinmeyen Çinli yetkililerin bölge halkının dini inanç ve ibadetlerine sınırlamalar getirdiğini söylemekte imtina etmemiştir. Nisan ayında

[7] Rossabi, "Xinjiang", s. 250; İlkul, **a.g.e.**, s. 42; D. Bonavia, "Axe Falls on a Survivalist" **FEER**, (1978), s. 24; Li Sheng, **a.g.e.**, s. 6; Erkin Alptekin, "Eastern Turkestan: An Overview**", Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C. VI, No: 1, (1985), s. 129.

başlatılan ve bir ayda toplanan şikayetleri görüşmek üzere Mayıs 1957'de bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Dile getirilen sıkıntıların çözümü bir yana toplantıya katılan 1.830 Doğu Türkistanlı alim ve aydın tutuklanıp ortadan kaybolmuştur. Aslında 1950 yılı Mayıs ayında başlayan topluma önderlik edebilecek kişilerin ortadan kaldırılıp tasfiye edilme kampanyası 1973 yılına kadar sürdürülmüştür. Zikredilen bu tarihler arasında 300 binden fazla Doğu Türkistanlı ileri gelen şahsiyet ortadan kaldırılmıştır.[8] Zikredilen dönemde tasfiye edilen veya Guomindang döneminde Çay Kay-şek hükümetine yakın olan kişilerinden yakalanıp idam edilenler arasında Doğu Türkistan'ın son asır büyük halk kahramanı Osman Batur ile 1948 yılında Doğu Türkistan Hükümeti'nin Maliye Bakanı Canımhan Hacı da bulunmaktaydı. Canımhan Hacı, katılmış olduğu göç sırasında vuku bulan çatışmada 12 Aralık 1950 tarihinde esir ve 4 Nisan 1951 tarihinde asılarak katledilmiştir.[9] Osman Batur ise Kamambal-Makay –Kayız mevkiinde 16 Şubatı 17 Şubat'a bağlayan gece sabaha karşı yapılan baskında sağ ele geçirilmiş, 29 Nisan 1951 tarihinde Urumçi'de idam edilmiştir.[10] Komünist Çin birliklerinin Doğu Türkistan'a ayak bastıktan Nisan 1951'e kadar Komünizme muhalif oldukları gerekçesiyle 70 binden fazla Doğu Türkistanlıyı ölüm cezasına çarptırmıştır. Sadece Kaşgar şehrinde 1 Ekim 1949-1 Eylül 1950 tarihleri arasında 5 binden fazla bölge halkı katledilmiştir. Bu suretle Doğu Türkistan'da komünizm aleyhtarlığı yapabilecek her kişi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.[11]

1949 yılında Doğu Türkistan'da gerçekleşen Komünist işgal sonrası bölgenin dış dünya ile ilişkisi kesilmiş, dış destek alınabilecek bütün kapılar kapatılmış, dahası içeride neler olup bittiğinden dünyanın haberdar olmaması adına devlet eliyle bir karatma politikası uygulama sahasına konulmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere 1955 yılında Doğu Türkistan'a Özerklik verilmesine ve özerk bölgenin içişlerinde serbestiyetine vurgu yapılmasına rağmen hiçbir zaman bu sözler yerine getirilmemiştir.[12]

---

[8] E. Alptekin, "Çin ve Doğu Türkistan", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTNM, C. I, S. 2, s. 64-65.
[9] Hayit, **Komünizm ve Türk Dünyası,** s. 51; Engin, a.g.m., s. 28.
[10] Hayit, **Komünizm ve Türk Dünyası,** s. 52, Godfrey Lias, **Göç**, (Çev. Mehmet Çağrı), İstanbul, Boğaziçi Yay., 1977, s. 274.
[11] Hayit, **Komünizm ve Türk Dünyası**, s. 52.
[12] Lias, **a.g.e**., s. 278.

Doğu Türkistan'da 1949-1960 yılları arasında Komünist idarenin icra ettiği siyasi tutumun iki sonucu olmuştur. Zikredilen dönemde Çin'in tamamında hayata geçirilen siyasi ve ekonomik atılımlarla kırsal alanlarda sanayileşme süreci yaşanmasına çalışılmış üretim de devlet politikalarına bağlı olarak fazlalaşmıştır. Doğu Türkistan'ın petrol ve doğal zenginlikleri birer birer ortaya çıkarılarak Merkezi Çin'e aktarılmaya başlanmış, ulaşımından zaman kazanmak için Merkezi Çin'e giden yeni yollar inşa edilmiş ve halkın elindeki topraklar devlet çiftliklerine dönüştürülmüştür. Doğu Türkistan'da mukim Uygur ve Kazakların kullandıkları ana dillerinin 1958 yılı itibariyle Latin alfabesiyle yazılması uygulanmasına geçilmiştir. Diğer taraftan da halk kollektifleştirmeye çalışılmış, bu durum bölgede gerginliğin artmasına neden olmuştur.[13]

1954 yılında Komünist Parti tarafından ilan edilen Çin Anayasası, merkezi kontrolü arttırmayı hedeflemiş lakin devletin işleyişinde büyük çaplı değişikliklere gidilmemiştir. Komünist Parti yönetimi aynen Guomindang dönemindekine eş bir şekilde üstte Komünist Parti'nin, onun altına Hükümet ve ordunun şekillendirdiği bir yönetim tarzı yürürlükte bırakılmıştır. Merkezi Çin'den Dış Moğolistan'a uzanan ve yapımı 1956 yılında bitirilen demiryolunun Doğu Türkistan'a uzanan kısımları inşa edilmiş ve bu güzergah üzerinden Doğu Türkistan bölgesine Çinli göçmen gönderilmeye başlanmıştır. Demiryolu ağının genişletilmesi bölgeden çıkarılan doğal kaynakların Merkezi Çin'e aktarılmasında da kullanılmıştır.[14]

Komünist rejimin Doğu Türkistan'da tam olarak kontrolü sağlamasından sonra Çinlileştirme siyaseti hızlanmış, Türk veya Türkistan tabirlerinin veya dini ve milli hususiyetleri hatırlatan kavramların kullanılmasına sınırlamalar getirilmiştir. Mao Ze-dong'a "Diri Tanrı" ve Doğu Türkistan'a "Sin-jiang" denilmesi mecburi hale getirilmiştir. Kızıl Çin birliklerinin Doğu Türkistan'a ayak bastığı 1949 yılında 700 binden fazla insan katledilmiş, 1.2 milyon kişi ise zorunlu işçi kamplarına gönderilmiştir. Hane halkının gündelik kullanım eşyaları olan kap-kaçaklarına dahi el

[13] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan'da Kızıl Çin Vahşeti**, s. 4, 7; James A. Millward, **Eurasian Crossroads A History of Xinjiang**, New York, Columbia University Press, 2007, s.235 vd.
[14] John K. Fairbank, **Çağdaş Çin'in Temelleri 1840-1950**, Ankara, Doğan Yay., 1969, s. 350, 377.

koyan Komünist rejim, Çin'den getirdiği göçmenlere münbit arazileri tahsis ederken bölge halkını Taklamakan çölüne yakın yerlere zorla yerleştirmiştir. Bölge halkından keyfi olarak el konulan evlerine Çinli göçmenler yerleştirilmiştir. Doğu Türkistan'da Komünist rejim başlamadan yani 1949 yılından önce % 3 olan Çinli nüfus 1962 yılına gelindiğinde % 45'e çıkmıştır. 1969 yılına gelindiğinde Doğu Türkistan'da Çinli nüfusun 4.5 milyona çıktığı görülmektedir. Zikredilen dönemde Çin'dekine benzer şekilde ölüleri gömmek yasaklanmış, mevtalar gübre fabrikalarına gönderilmiştir. Bununla da yetinmeyen Komünist yetkililer dine yasaklamalar getirmiş, kabristanlıkları ise tarlalara çevirmiştir. Yine bu dönemde kişi başına ayda 800 gr et verilmiş, şeker yemenin veya belirlenen kurallara uymamanın cezası ölüm olarak belirlenmiştir. Yeni rejim bölge halkını Çinlilerle evlenmeye zorlamış, bu kurala uymak istemeyenlere ağır cezalar vermiştir, çoğu defa bu kişiler ya merkezi Çin'e ya da zorunlu işçi kamplarına gönderilmiştir.[15]

Doğu Türkistan'da 1949 yılında vuku bulan son Çin işgalini takip eden dönemde bilhassa kültürel sahada yeni bir dönem başlamıştır. 1949 öncesi dönemde bir şekilde Doğu Türkistan ile yolları kesişen Çin yönetimlerinin hepsinin ortak özelliği bölgede yaptıkları katliamlar olmuştur lakin Komünist Çin devri ise bütün devirlerden daha katı uygulamaları devlet eliyle uygulama sahasına koymuştur. Zikredilen bu yeni dönemde Komünist rejim bölge halkına zulüm ve asimilasyonda sınır tanımamış, dil, din, gelenek-görenek ve kültüre dair bir karartma siyaseti takip edilmiş, bununla da yetinmeyen Kızıl Çin yöneticileri bölgede uyguladıkları nüfus ve iskân siyaseti ile Doğu Türkistan'ın demografik yapısını da değiştirmiştir.[16] Komünist Çin idaresinin bu yeni dönemde zalimliği ve talancılığına şovenist bir aristokrat yapı oluşturması eklenmiştir. Yine bu yeni dönemde mal varlıklarına el konulan bölge halkının milli kültür eserleri de tarumar edilmiş, topluma önderlik edebilecek yüz binlerce aydın katledilmekten kurtulamamıştır.[17]

---

[15] Altuğ, **a.g.e., s.** 153-154.
[16] Hızırbek Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, İstanbul, Ahmet Sait Mat., 1977, s. 10.
[17] Özdağ, **a.g.e**., s. 106-107.

Qing Hanedanlığı döneminde 1760'lı yıllardan başlamak üzere 1949 yılına kadar Doğu Türkistan'da takribi olarak Çin nüfusu %2-2,5 oranını aşmazken bu durum 1949 işgali ile kısa zamanda büyük değişikliklere uğramış, günümüzde ise azınlık durumuna düşürülmüştür. Günümüzde Doğu Türkistan'ın büyük şehirlerinde, mesela Urumçi'nin %92'si Çinlilerden müteşekkil hale getirilmiş, bölge halkı devlet siyaseti ile yürütülen iskân siyaseti ile yüzleşmek zorunda bırakılmıştır. Bölge halkının çalışmak zorunda bırakıldığı demiryolu inşatlarının bitirilmesi akabinde evinden barkından edilecek bölge halkının yerine Çinli göçmenler vagonlara doldurularak Doğu Türkistan'a getirilmeye başlanmıştır. Bununla da yetinmeyen Komünist Çin yönetimi, Doğu Türkistan'daki Türk kültürünü tahrip etmeye, bölgedeki Türk izlerini silmeye ve bölge halkının çoğalmaması için nüfus artışını önlemeye, dahası bölge halkını Çinlilerle evlenmeye zorlayarak Doğu Türkistan'daki Türk kimliğini silme siyaseti gütmüştür.[18]

1949 işgali akabinde Komünist rejim, Doğu Türkistan üzerinde her anlamda hâkimiyet kurabilmek üzere bazı tedbirlere başvurmuş ve yukarıda değinildiği üzere, devlet eliyle uygulamaya konulacak zülüm ve asimile siyasetini gizlemek amacıyla, bölgenin dünya ile irtibatı kesilmiştir.[19] Bu tedbirleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Doğu Türkistan'daki yabancı ülke temsilciliklerinin süresiz olarak kapatılması,
2. Doğu Türkistan'da yaşamakta olan yabancı uyrukluların ülkeden çıkartılması,
3. Yabancıların Doğu Türkistan'a, Doğu Türkistanlılarında yabancı ülkelere seyahatinin yasaklanması,

Komünist Çin idaresi bu tedbirleri aldıktan hemen sonra çeşitli isimlerle Doğu Türkistan'da devlet eliyle bir asimilasyon siyasetini uygulamaya koymuştur. Kızıl Çin terörü olarak ifade edilebilecek bu uygulamaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

[18] Özdağ, **a.g.e.,** s. 120, 125.
[19] **Türkistan Şehitleri**, s. 19; Özen, a.g.t., 15.

1. Komünizm aleyhtarı hareketleri tenkil, eşkıya ve zararlı unsurları tasfiye hareketi,
2. Toprak reformu hareketi,
3. Gasp edilen hak ve ücretleri iade hareketi,
4. Amerika'ya karşı Kore'ye yardım hareketi,
5. Fikir ıslahı hareketi,
6. Üçe karşı hareket,
7. Beşe karşı hareket,
8. Evlenme Kanununu uygulama hareketi,
9. İnkılâp aleyhtarı unsurları tasfiye hareketi,
10. Mahalli milliyetçileri tasfiye hareketi,
11. Dimağ yıkma hareketi,
12. Yüzlerce çiçek açsın, yüzlerce aile ölsün hareketi,
13. İleriye doğru büyük hamle hareketi,
14. Kültür Devrimi,
15. Komün Kurma Hareketi,
16. Kiraları Azaltma Hareketi,
17. Karşı Devrimcileri Bastırma Hareketi,
18. Tüccar ve Sanatçılara Sosyalist Reform Hareketi,
19. Sağcılara Karşı Hareket,

20. Çelik Üretme Hareketi… gibi birçok çeşit uygulama ile halka işkence ve zulüm etmişler, nihai hedef olarak da bölgedeki Müslüman-Türk varlığının izlerini silme peşinde olmuşlardı.[20]

Mao Ze-dong liderliğindeki Kızıl Çin yönetimi Doğu Türkistan'da işgal sonrası hedeflediklerini yapmadan önce bir hazırlık dönemi geçirmiştir. Komünist yönetim her yeni uygulama öncesi yapacaklarına meşru bir zemin oluşturmanın gayreti içerisinde olmuştur. Öncelikle bölge halkının mal-mülk ve değerli servetleri tespit edilmiş, mali karşılığı olan herhangi bir emtianın satışına yasak konulmuştur. Bununla da yetinmeyen Komünist idare halkın günlük kazancını bankalara yatırma mecburiyeti getirmiştir. Bölge halkının tamamının sicilleri dünyevi ve uhrevi düşüncelerine varıncaya kadar tespit edilmiş, milliyetçi-mukaddesatçı kişiler, zenginler, vatanperverler ve halk üzerinde tesiri olabilecek kişiler öncelikli olarak ortadan kaldırılmak üzere yollar aranmıştır. Bununla beraber zayıf karakterli, ahlaken düşük, para ve kadına düşkünlüğü olanlar halka karşı casusluk faaliyetlerinde kullanılmak üzere seçilmişlerdi. Her aileden, yaş ve cinsiyet ayırt etmeksizin, kişilik bozukluğu olanlara aile reisi olarak belirlenmiş ve bu kişilerden aile fertlerinin günlük faaliyetlerini karakollara bildirmekle vazifelendirilmiştir. "Dinleme" ve "Koklama" adını verdikleri casusluk faaliyetlerinde kullanılan kişilerden gruplar kurulmuş, halk arasında dolaştırılarak yiyip-içmelerinden konuşmalarına varıncaya kadar not edilmesi kendilerinden istenmiştir. Yapılan her faaliyetin karakollara bildirilmesi zorunlu tutulmuştur. Bununla da yetinmeyen Komünist rejim halkın her üç günde bir olmak kaydıyla karakollara gidip faaliyetlerini ve kazancını bildirmesini mecbur hale getirmiştir. Dahası akraba ziyaretine dahi gidecek olanlar önceden polis karakollarına ziyaretlerinin zamanı ve sebebini bildirmek zorundaydı. Yerleşim yerleri arasında izinsiz seyahatler yasaklanmış, izin alınması durumunda hem gidilen hem de varılan yerlerdeki karakollara teferruatlı bilgi sunulması zaruri hale getirilmiştir.[21] Halkın birbiri hakkında devlet kurumlarına bilgi vermesini teşvik eden Komünist yönetim bu sayede halkın birbirine düşmesini sağlamış, birlik ve

[20] Anat, **a.g.e**., s. 172-181; Özen, a.g.t., s.20.
[21] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 224, 226-227.

beraberlikten uzak bir toplum ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Öyle ki Komünist işgali sonrası Doğu Türkistan'da kardeşin kardeşi devlete ihbar ettiği bir yapı ortaya çıkmıştır. Maddi ödül vermek, şantaj yapmak, korkutmak veya tehdit etmek gibi usullerle halkı birbirine düşüren Kızıl Çin yönetimi herkesi birbiri aleyhinde casusluk yapar hale getirmiştir. Bırakın toplantılar tertip etmeyi, iki kişinin bir araya gelip konuşması "Komünizm aleyhtarı faaliyet" olarak, iki kişiden fazlasının toplanması ise isyan hazırlığı olarak telakki edilmiş ve bir araya gelenler ağır cezalara çarptırılmıştır. Kısa sürede devlet dairelerine ispiyon edilmekten korkan halk birbirine selam veremez, verilen selamı da alamaz hale sokulmuştur. Hatta şahsi sıkıntısına ah-vah edenler dahi rejime muhalif görülerek cezalandırılmıştır. İlk, orta, lise ve üniversite talebelerinden aileleri hakkında bilgiler toplanmış, haber veren öğrencilere bol not ve sınıf geçme karşılığı verdikleri bilgilere göre giyecek, içecek veya yiyecekle ödüllendirilmiş, haber getirmeyenler ise zulüm görmekle yetinilmeyerek sınıfta bırakılmıştır. Yediden yetmişe halk birbirinin casusu yapılmış, hanelerde bile insanlar konuşmaktan korkar hale gelmiştir. Zikredilen dönemde Doğu Türkistan halkının posta ile gönderdiği her şey kontrollere tabi tutulmuş, mahalli lisan bilen kişiler buralarda çalıştırılmıştır. Net bir şekilde okunamayan veya okuduğunda anlaşılamayan mektup sahipleri şifreli yazışmalar yapıyor düşüncesiyle sorgulanmıştır. Yazılan mektuplarda şüpheli görülen her şey için mektup sahipleri karakollara çağrılarak sorgulanmış, birçok kişi bu yüzden ağır cezalara çarptırılmıştır.[22] Kişilik analizi ile karakteri zayıf halktan 100 binden fazla kişi belirlenerek halktan casusluk yapmaları için eğitime tabi tutulmuş, makam-mevki düşkünlüğü yanında şehvetli insanlardan müteşekkil olunmasına dikkat edilmiştir. Eğitimleri başarı ile tamamlayan bu kişiler halkın arasına salınmış, sadece bilgi toplamakla değil, halkı galeyana getirtip ceza almalarına sağlamak üzere de provokatif hareketlerde bulunmaktan geri durmamıştır. Bu tür hareketler arasında; toprak sahipleri ile çalışanların arasını açıp toprak sahiplerini şikayet etmelerini sağlamak, vatanperver insanlara karşı onları itibarsızlaştırmak amacıyla iftira atmak, tüccarlar ve din alimlerini antikomünist diyerek şikayet etmek yer almaktaydı. Komünist Çin yönetimi yukarıda

[22] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 227-229.

özetle sıralamaya çalıştığımız faaliyetler ile Doğu Türkistan'da devlet eliyle uygulayacağı asimile, ayrıştırma ve tasfiye politikalarına meşru mazeret uydurma yoluna gitmiştir.[23]

1949-1954 yılları arasında Çin Komünist Partisi'nin bütün Çin'e de şamil olmak üzere Doğu Türkistan'da uygulamaya koyduğu "Halklar Politikası" maddeler halinde şunlardan ibarettir:

1. Dini ve kültürel farklılıklar ön plana çıkarılarak Çinlilerle aynı soydan gelenlerin hak ve vazifeleri,

2. Yerel halkın yaşamakta olduğu bölgelere kendi bütçelerini ayarlama, eğitim kurumlarını denetleme ve halkın milli örf ve adetlerini yaşatmaya matuf idare şeklinin tesisi,

3. Çin Milli Meclisinde azınlıkların nüfusları nispetinde temsili, bazılarına ayrıca kontenjan verilmesi,

4. "Halklar Komisyonu" adı ile Çin kökenli olmayan halkları kontrol eden, denetleyen ve Merkeze bağlı kurumların ihdas edilmesi,

5. Çin etnisitesinden olmayan halkların Komünizm ideolojisine tamamen sadık bir şekilde yetiştirilmesini sağlayacak "Halk Enstitüleri"nin tesisi.[24]

Komünist rejim Çin'de iktidarı ele geçirdikten sonra sosyalist devrime karşı gelebilecek oluşumlara karşı bir hatt-ı harekat teşkil etmiştir. Bu bağlamda amaç;

1. Devrim aleyhtarı ve devrimlere karşı çıkanları,

2. Halkı, rejime ve Komünist Parti'ye karşı silahlı direnişe teşvik edenleri,

3. Halkın Komünist rejime tam bir sadakatle hizmet etmesine mani olanları, vergi toplanmasına ve kanunlara uymayanları ve

[23] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 229-230.
[24] E. Alptekin, "Çin ve Doğu Türkistan", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTNM, C. I, S. 2, s. 64-65.

4. Halk ile rejim arasında münasebetlere zararı dokunanları tasfiye etmek olarak belirlenmiştir.[25]

Çin'de iç savaş neticesinde iktidara gelen Komünist Parti'nin Doğu Türkistan'ı da işgali ile başlayan yeni dönemde Özerk Bölge İkinci Sekreteri görevine getirilen Şav Li-ing, 29 Nisan 1951 tarihli basın bildirisinde, 13.564 kişinin devrim karşıtlığı suçlamasıyla hapsedildiğini belirtmiştir. Özerk Bölge Başkanı Burhan Şehidi ise 1 Ocak 1953 tarihli raporunda Doğu Türkistan'da komünist idarenin kurulmasından sonraki dört yıllık dönemde 20 bin kişinin gizli faaliyetlerde bulundukları gerekçesiyle tutuklandığını deklare etmiştir. Resmi sayılardan başka 1949-1953 yılları arasında Doğu Türkistan'da Kızıl Yönetim tarafından katledilen veya hapse mahkum edilen insanların sayısının 100 binden fazla olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Zikredilen dönemde 1947 yılında Doğu Türkistan'da kurulan hükümetin başkanı Dr. Mesut Sabri Baykozi, Urumçi Valisi Hadıvan Hatice Hanım, eşi Alen Vang, Aksu Valisi Sait Ahmet Hoca, Kaşgar Valisi Aldülkerim Han Mahdum, Yarkent Valisi Parsa Beg, 1944 yılında Gulca'da vuku bulan istiklal hareketine liderlik yapan Gani Batur, Yalkın Gazetesi sorumlusu Kurban Koday, Uygur Birliği Başkanı Abdülaziz Cengiz, şair Abdürrahim Tileş Ötkür gibi kıymetli şahsiyetler ya ölüm cezasına çarptırılmış ya da uzun süreli hapis hayatına mahkum edilmiştir.[26]

Komünist işgali sonrası Kızıl Çin idaresi Doğu Türkistan'da gücünü tam anlamıyla gösterebilmek amacıyla etkinliğini uygulama sahasına koyduğu politikalardan bir diğeri vatanperverli tasfiye olmuştur. Gerekçe olarak vatanperverliği dar düşünce kalıbı olarak lanse edip bunun üzerinden sözde şovenizmi tasfiye yine sözde hümanizmi halka aşılamak olarak lanse edilmişse de gerçekte bu uygulamadan kasıt halka liderlik edebilecek kişileri ortadan kaldırmaktır. 1949 işgali sonrası yurt dışına çıkan 1947 hükümetinin Genel Sekteri İsa Yusuf Alptekin bu politik tutumun gayesini şu şekilde ifade etmektedir. "Bu politik tutum ile Komünist rejime muhalif olan ve karşı çıkan vatanperverleri, Müslüman-Türk kız çocuklarının Çinlilerle evlenmesine itiraz edenler,

[25] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 231; Özen, a.g.t., s.23-24.
[26] Amaç Karahoca**, Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi**, İstanbul, DTDD, 2008, s. 62- 63.

göçmen Çinlilerin Doğu Türkistan'a iskân edilmesine karşı çıkanları, Xin-jiang ismi yerine Doğu Türkistan adını kullananları ve önce işbirliği yapıp daha sonra pişman olup casusluk faaliyetlerinde bulunmak istemeyenleri Çin ile işbirliği yapıp sonradan pişmanlık duyarak geri çekilen mahalli ajanları tasfiye etmekti".[27] Bununa bağlantılı olarak Kızıl Çin rejiminin Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçirdikten sonra "işçi ihtiyacı" bahanesi ile 2 milyondan fazla adi ve azılı suçlardan hüküm giymiş Çinli'yi silahlı ve eğitilmiş olarak Doğu Türkistan'a yerleştirmiştir. Bununla da yetinmeyen Komünist rejim gelen Çinli göçmenleri şehir ve münbit arazilere yerleştirirken, Doğu Türkistanlıları köylere ve kurak arazilere iskân etmiştir.[28]

Komünist Çin yönetiminin Doğu Türkistan'da uygulamaya koyduğu bir diğer politika da "Fikir Islahı Hareketi" olmuştur. Bu politika ile Kızıl Çin rejimi keyfi olarak zararlı düşüncelere sahip kişileri ıslah etmeyi amaçladığını savunmuştur. Hareketin başlatılmasından kısa bir süre sonra asıl gayenin milli ve dini hassasiyetleri olan insanları ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmıştır. Bu sayede doğu Türkistanlı aydın, şair, fikir insanı, ve din alimleri komünist yapılmak istenmiş, buna itiraz eden hemen herkes halk nezdinde küçük düşürülerek cezalandırılma yoluna gidilmiştir.[29] Kızıl rejime göre ıslah olmayanlar Halk Mahkemelerinde yargılanmış, zorla itiraflarda bulunmaları için işkencelere tabi tutulmuşlardır. İtirafta bulunmayanlar katledilmiş, kurtulabilenler canlarına kıymıştır.[30]

Komünist idarenin Doğu Türkistan'da tam manasıyla yerleşmesi için halka reva görülen bir diğer hareket ise "Üç'e Karşı Hareketi" olmuştur. Bu politikadan kasıt sözde rüşvet vergi kaçakçılığı ve devlet kadrolarında çalışanların usulsüz iş ve işlemler yapmasını önlemek ve onları cezalandırmak olarak lanse edilmiştir. Bu politikanın gerçek amacı ise halka bu suçları işledikleri iftirasıyla resmi dairelerden atılmalarını sağlamak olmuştur. Rejimin ispiyonculuğunu yapıp pişman olanlar, vatanperverler, Çinli

[27] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 233.
[28] Rahim Er, **İmparatorluk Coğrafyasında Diploması Koşturmak**, İstanbul, Babıali Kültür Yay., 2000, s. 173.
[29] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 248-249; **Türkistan Şehitleri**, s. 21;
[30] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 249.

devlet görevlilerine saygısızlığı görülenler ile komünistlere hizmet etmekte kusuru görülenler, yeteri derecede itina ile çalışmadı yaftası giydirilen Doğu Türkistan halkı bu gerekçelerle devlet dairelerinden atılmıştır. Bu şekilde devletle irtibatı koparılanlar sözde "halk Mahkemeleri"nde yargılanmış, birçoğu ıslah kamplarına gönderilmiş ve bir daha kendilerinden haber alınamamıştır. Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'da uyguladığı bir diğer siyaset "Beş'e Karşı Hareket"idir. Bu hareket ile "Üç'e Karşı Hareket" politikasında tasfiye edilemeyen üst düzey memurları ve tüccarları içerisine almıştır. Gerçekte hiçbir zaman vuku bulmamış vergi kaçakçılığı, devlet malını çalmak, devletin ticari sırlarını ifşa etmek veya başka ülkelere satmak gibi suçlar bu politika kapsamına alınarak tasfiye hareketleri genişletilmiştir. Bilhassa işadamlarına bu tür suçları itiraf ettirmek üzere akla ziyan işkenceler yapılmış, işçilerin işverenlerine iftira atmaları için baskı ve teşvikler yapılmıştır. İhtiralar maruz bırakılan işadamlarının mal-mülkleri müsadere edilmiş, idama mahkum edilenler yanında sürgüne gönderilenlere ilaveten süresiz hapis cezasına çarptırılanlar da olmuştur.[31]

Doğu Türkistan'da Çin Komünist Partisi'nin iktidara geldikten sonra uygulama sahasına koyduğu bir diğer politika "Toprak Reformu ile Tarımsal Faaliyetlerdeki Değişiklikler olmuştur. Çin Komünist Partisi bu Çin genelinde tam bir despot idare kurmayı amaçlamıştır. Henüz Çin iç savaşı başlamadan bile toprak reformu konusunda Komünist düşünceyi dillendirmeyi vazife addeden Komünist Parti yetkilileri Parti'ye katılmaları karşılığında halka toprak vermeyi vaat etmiştir.[32] Aslında toprak reformundan kasıt halkın alın teri ile biriktirip binbir güçlükle satın aldığı arazilerinin önce devlet tarafından gasp edilmesi akabinde sözde toprak sahibi olmayan köylülere dağıtılmasından ibaretti. Durumun daha acıklı hali ise köylüye dağıtılmış toprakların üç yıl geçmeden kooperatifleşme adı altında tekrar köylülerden geri alınması olmuştur.[33] İktidarı ele geçiren Komünist parti yetkilileri toprak reformunu hayata geçirip ilk uygulamalarda asıl gaye anlaşılınca birçok tepki ile karşılaşmıştır. Buna rağmen

[31] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 250-251; **Türkistan Şehitleri**, s.21-22; Anat, **a.g.e**., s. 174.
[32] Barış Adıbelli, **Çin'in Dış Politikasında Tayvan Sorunu**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2006, s. 123.
[33] Anat, **a.g.e**., s. 174.

bildiğinden geri adım atmayan Komünist Parti'nin hızlı bir şekilde 1952-1953 yılları arasında toprak reformunu tamamlamıştır. Bu reform paketi sadece toprakla alakalı olmamış uhdesinde sosyal ve siyasal amaçlar da barındırmıştır.[34] Bu tür sosyal e siyasal gayeler ile 1953 sorası dönemde "köylü dernekleri" ihdas edilmiş bu dernekler vasıtasıyla köylülere hukuki statü verilmiştir. El konular topraklar köylülerin ihdas edilen statülerine göre köylüler arasında paylaştırılmıştır. Komünist rejim müsadere edilen büyük toprakları 2 veya 3'er dönümden köylülere dağıtmış, akabinde de mülkiyet hakkı rejim tarafından lağvedilerek topraklar kolektifleştirilmiştir. Rejim akabinde de kooperatifler vasıtasıyla kolektif tarıma geçiş yapmıştır. Bununla da yetinmeyen Kızıl yönetim 1958 itibariyle "Komün Sistemi"ni ihdas etmiştir.[35]

Komünist idare 31 Haziran 1951-1953 tarihleri arasında uyguladığı toprak reformu ile aslında toprak sahiplerinden bir nevi intikam almak ve topraksız halka toprak dağıtarak taraftar kazanmayı amaçlamıştır.[36] Aslında bu rejim ile Doğu Türkistan'da "kolektif kölelik" uygulama sahasına konulmuş, sabah henüz gün açmadan çalışmaya başlayan halk akşam karanlığına kadar çalışmak zorunda kalmış çoğu zaman aşırı çalışmadan halk bitap düşmüştür.[37] Doğu Türkistan halkının toprakları, devlet tarafından, elinden alınmış, gasp edilen topraklara Çin'den getirtilen sivil ve asker göçmen Çinlilere bilâ-bedel dağıtılmıştır. Bu dönemde toprak sahibi olan Doğu Türkistanlı kalmamıştır. Aslında Komünist Çin idaresi sözde toprak reformu ile asıl gayesi olan halkı topraksızlaştırmak olan siyasetinde başarılı olmuştur. Bu sayede halkı birbirine düşüren Kızıl yönetim bir taraftan toprak sahiplerinin ellerindeki toprakları almış, diğer taraftan fakir halkı daha çok çalıştırıp sömürdüğü bir sistem kurmuştur. Rızaları dışında ve aşırı çalıştırılan Doğu Türkistan halkı 1951-1963 yılları arasında

[34] Fairbank, **a.g.e**., s. 355.
[35] Fairbank, **a.g.e**., s. 356; Karahoca, **a.g.e**., s. 65.
[36] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 232.
[37] Anat, **a.g.e**., s. 174.

17.360 bin dönüm yeni tarım alanları açmıştır. Yeni tarım alanlarına da göçmen Çinliler "İstihsal Ordusu" adı altında yerleştirilmiştir.[38]

Çin Komünist Partisi iktidarı ele geçirdikten sonra bilhassa "Halk Mahkemeleri" ve "Toprak Reformu Hareketi" sayesinde müsadere ettiği toprakları belirlediği bir kısım gruplara dağıtmıştır. Toprakları da verimlilik durumuna göre üç sınıfa ayırmıştır. En verimli topraklar birinci sınıf toprak ilan edilerek Çinli askerlere, orta dereceli topraklar ikinci sınıfı oluşturarak göçmen Çinlilere, verimli olmayan üçüncü sınıf topraklar da Doğu Türkistan'ın yerli halkına dağıtılmıştır. Doğu Türkistanlılara dağıtılan kıraç topraklar üçer dönümden fazla olup, yıllık beş kez sulamak, üç kez gübrelemek, 10 kez yabani otlardan temizlemek ve en verimli şekilde ürün almakla mükellef tutulmuştur. Bütün bu zor şartları yerine getiren Doğu Türkistan halkından ise verimli hale getirilen toprakların üç dönümünden fazlası ellerinden alınmıştır.[39]

Çin Komünist Partisi'nin Toprak reformu hareketinden sonra uygulama sahasına koyduğu program "Komüna Kurma Hareketi" olmuştur.[40] Önce toprak reformu adı altında kamulaştırılan ve üçer dönümden köylü ve çiftçilere dağıtılan topraklar akabinde Kızıl yönetim tarafından küçük toprakların birleştirilmesi adıyla halkın kooperatif kurması yönünde teşvik edilmiştir. Bu amaçla önceden eğitilmiş komünist Çinliler örnek kooperatifler kurmuştur. Kooperatif kuranlara Komünist idare tarafından teşvikler verilip destek sağlanmıştır. Bununla da yetinmeyen Komünist idare tarım arazilerinde kullanılacak alet-edevat temin de edilmiştir. Bu sayede kurulan kooperatifler sayesinde halkın olması gereken topraklar Komünist Parti'nin kullanımına geçmiş, halk ise bu topraklarda cüzi ücretlerle çalışan bir işçi haline dönüştürülmüştür.[41] İlki 5 Kasım 1954 tarihinde kurulan kooperatiflerin sayısı 1956 yılına kadar artarak devam etmiştir.[42] Öz yurdunda topraklarına, hayvanlarına dahası tohumlarına dahi el konulan Doğu Türkistan

[38] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 233; Altan Deliorman, Abdülkadir Donuk, İsa Kocakaplan, **Türklük Mücahidi İsa Yusuf**, İstanbul, Bayrak Bas., 1991, s. 31.
[39] Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 239-240.
[40] Anat, **a.g.e.**, s. 177.
[41] İ. Y: Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 240- 241.
[42] Türköz, **a.g.e.**, s. 154; Denise Helly, **Kıta Çin'de Benlik Ve Milliyet Sorunu**, (Çev. Deniz Bozer), ODTÜ, 1986, s. 4.

halkı her geçen gün biraz daha fakirleşmiştir. Hayvanları ellerinden alınan halkın büyük çoğunluğu karın tokluğuna çalışan birer tarım işçi kölesi haline getirilmiştir.[43] Toprak reformu hareketi ile Doğu Türkistan'da her türlü kullanılabilecek giyecek-yiyecek kontrol altına alınmış, halk kuponlarla alış-veriş yapacak duruma sokulmuştur. Komünist Parti'ye ait depolar malzemelerle tıka-basa doluyken halkın bizzat ekip-biçtiği ve ürün aldığı topraklarda kullanılacak tohumlar bile kendilerine ölçü ile verilmeye başlanmıştır. Kurulan komünalarda toplu yemekhaneler ihdas edilmiş, evlerde yemek pişirilmesi yasaklanmış, yasağa uymayanlar tespit edilerek sadece cezalandırılmakla kalmamış elerindeki malzemelere de el konulmuştur. Muhtemelen bu yüzden olacak ki Doğu Türkistan'da açlıktan ölen insanlar görülmüş, salgın hastalıklara baş etmek mümkün olmamıştır. Mesela Doğu Türkistan'ın Bay ilçesinde 20 bin insanın açlıktan öldüğü kaynaklarda yer almaktadır. Mahkumlar bilerek aç bırakılarak ölmeleri sağlanmıştır. Mesela Korla ili Savhu ilçesinde, Maralbaşı ilçesinin Karakılçın beldesinde, Altay'ın Kaba ilçesinde, Sancı şehrinin Şya Bahu bölgesinde, Urumçi şehrinin Bacyahuv yerleşkesinde ve Dong Gobi çalışma kamplarında on binlerce insan açlıktan hayatını kaybetmiştir. Komünist idarenin "Cennet" adını verdiği bu dönemde halk açlıktan ölürken Kızıl Yönetim dış dünyaya güçlü bir ülke imajı verebilmek için Kamboçya, Kuzey Kore, Küba, Vietnam ve Tanzanya gibi fakir ülkelere tahıl yardımlarında bulunmaktan imtina etmemiştir.[44]

1949 sonrası Doğu Türkistan'da Çin Komünist Partisi'nin uygulamaya koyduğu siyaset halkı kısa zamanda canından bezdirmiştir. Komünistlerden önceki dönemlerde yanlış uygulamalara baş kaldıran doğu Türkistan halkı aynı şekilde Kızıl yöneticilerin keyfi uygulamalarına karşı da mukavemet gösterdiği bilinmektedir. Mukavemet hareketlerinde bulunan binlerce Doğu Türkistanlı kahraman bu dönemde katledilmiştir. İdam edileceklerini bile bile doğru söylemekten çekinmeyen Doğu Türkistanlılara Komünist dönemde yenileri eklenmiştir. Bu cümleden olarak Gulca'da Abdulgafur Sabri, Gani Batur, Fatih Beg, Hoten şehrinde Nuri ve Muhammed Begler zikredilen

[43] H. B. Paksoy, **Sincan'da Milliyet Politikası**, (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), ODTÜ, 1987 s. 2.
[44] Anat, **a.g.e**., s. 177-178.

dönemin başlarında öncü kahramanlar olmuştur. Komünist kuvvetlerin hem teçhizatlı hem de sayıca fazla olması yüzünden kayda değer bir başarı gösteremeyen bu kahramanlar kısa sürede yakalanarak idam edilmiş, yakalanmayanlar ise Sovyet Rusyası tarafından işgal altında tutulan Batı Türkistan'a geçmek zorunda kalmıştır. 4 Ocak 1951 tarihli Urumçi Radyosu haberine göre Kızıl yönetim sadece 1950'de, haydut, hırsız ve casus olarak nitelendirdiği 7.759 kişiyi etkisiz hale getirmiştir. Yine aynı habere göre bu türden suç işleyenlerle mücadele etmek amacıyla 17.300 kişilik ayrı bir grup faaliyete sokulmuştur. Zikredilen Radyo'da günlük olarak idam edilen Doğu Türkistanlıların haberleri anons edilmiştir. 20 Ocak 1951 tarihinde Vasıl Kadı'nın, 4 Şubat 1951 tarihine de Canımhan Hacı'nın idamı haberlerde anons edilmiştir. Osman Batur İslamoğlu ise 17 Şubat 1951 tarihinde yakalandıktan yaklaşık üç ay sonra, 29 Nisan 1951 tarihinde, önce halka ibret almaları için sokak sokak dolaştırılmış, radyo ve gazetelerde günlerce haberlere konu edilmiş ve nihayetinde düzmece bir mahkemede yargılanarak önceden verilen karar gereğince asılarak, 25 arkadaşıyla beraber idam edilmiştir.[45]

Urumçi radyosunda Komünist Partinin önde gelen isimlerin beyanatlarına da yer verilmiştir. Mesela Komünist Parti'nin Doğu Türkistan'daki ikinci Sekreteri Şav Li-cin, Radyo'nun 28 Nisan 1951 tarihli yayınında "Halk Kurtuluş Ordusu"nun Doğu Türkistan'a adım atmasından sonraki olaylardan bahisle bir sene içerisinde 66 silahlı çatışma yaşadığını, çeşitli istihbarat araçları vasıtasıyla halk arasında bozgunculuk yapan 30 grubun tespit edilip onların bertaraf edildiğini, Yönetimde bulunan kişilere yönelik 222 suikast girişimin engellendiğini, Partili çiftçilerin darp edildiğini, telefon ve telgraf tellerine 275 sabotajın gerçekleştirildiğini ve çok sayıda yangın çıkarıldığını ifade etmiştir.[46] Bu bağlamda Komünist Kızıl yönetime karşı en etkili başkaldırı hareketlerini önlenmeyen sabotajlar oluşturmuş denilebilir. Dönemim Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti Başkanı Burhan Şehidi, 1 Ocak 1953 tarihinde kamuoyuna yaptığı açıklamada 1951-1953 yılları arasında Çin silahlı kuvvetlerine karşı 571 defa vur-kaç taktiği ile

[45] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 272-273, 275.
[46] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 276.

baskın yapıldığını dahası zikredilen 1.490 sabotaj olayı yaşandığını, hükümete ait binaların ise 213 defa ateşe verildiği deklare etmiştir.[47]

B) Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi'nin Kurulması

Çin Halk Cumhuriyeti, 1 Ekim 1949 tarihinde, resmen ilan edilerek kuruluşu tamamlanmıştır. Rejimin ilanını müteakip "Ulusal Azınlıkların Bölgesel Özerkliği" prensibi gereğince Doğu Türkistan'ın "Özerk Bölge" olarak idari statüsü belirlenmiştir.[48] Komünist Çin yönetimi, yukarıda genel hatlarıyla ifade ettiğimiz uygulamalar ile, ülkenin geleceğinde kendisine muhalefet edebilecek tüm konuları ortadan kaldırdıktan veya tasfiye ettikten sonra idari olarak devleti şekillendirme yoluna gitmiştir. Bu gaye ile Cumhuriyet'in ilanının ilk yıldönümü olan 1 Ekim 1950 tarihinde Başkent Pekin'de yapılan toplantıya azınlık bölge milletvekilleri Doğu Türkistan, İç Moğolistan ve Tibet'i temsilen delegelerin de toplantıya iştirakleri sağlanmıştır. Zikredilen toplantıya başkanlık eden Li Wei-hen, diğer delegelere olduğu gibi Doğu Türkistan delegelerini de, Doğu Türkistan'ın özerk bölge ilan edileceğini ve bu konudaki düşüncelerinin neler olduğunu sormuştur. Doğu Türkistan delegasyonunun tamamı, Qing Hanedanlığı döneminde kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan'ın adının Xin-jiang olarak değiştirilmesinden duyulan rahatsızlığı dile getirerek, bu ismin yeniden değiştirilerek eski adının kullanılmasını, bu olmadığı takdirde de "Uyguristan İttifak Cumhuriyeti" isminin verilmesini talep etmişlerdir. Toplantı sonrası oluşturulan özel bir komisyon Aralık 1951'e kadar çalışmalarını yürüterek Doğu Türkistan'da özerk bir idari yapının kurulmasına dair taslak bir plan hazırlamıştır. Hazırlanan taslak Çin Komünist Partisi Merkezi Hükümeti Konseyi'ne tevdi edilmiştir. Taslak 8 Ağustos 1952 tarihinde Merkezi Hükümet Konseyi tarafından kabul edilerek resmen ilan edilmiştir. Kabul edilen bu karara göre Özerk bölge altında üç de "otonom bölge" ihdas edilecekti. İhdas edilmesi düşünülen otonom bölgelerin esasları ise şu şekilde belirlenmiştir;[49]

1. Bir iskân mahallinde aynı ırktan kişiler çoğunlukta olması,

[47] Karahoca, **a.g.e.**, s. 71.
[48] Barış Adıbelli, **Doğu Türkistan**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2008, s. 19.
[49] E. Alptekin, **Uygur Türkleri**, s. 140-142; Özen, a.g.t., s.32.

2. Sayısal olarak çoğunluğu oluşturan bir ırk içerisinde farklı ama sayıca az bir ırk yaşıyorsa her ikisine birden ayrı ayrı bölge tesis edilmesi,

3. Bir iskân bölgesinde sayısal olarak eşit çoğunlukta farklı etnisiteler yaşıyorsa her gurup için ayrı ayrı otonom bölgeler tesis edilecek lakin hepsinin bir araya getirilmesiyle ortak bir otonom bölge tesis edilecekti.

1949 senesini müteakip Doğu Türkistan'da ülke yönetimini ele geçirip, bölgenin idari statüsünü belirlemekte her türlü aceleciliği deneyen Çin Komünist Partisi, hemen her şehirde ve her etnik unsur için otonom bölgeler tesis etmesine rağmen gölgeye getirip yerleştirdiği Çinliler için herhangi bir otonom bölge tesis etmemiştir. Komünist Parti'nin bu siyasetinden amacı Doğu Türkistan'daki ve Doğu Türkistan'a getirilecek Çinlilere istedikleri bilgi ve planladıkları bölgelere rahatlıkla yerleştirmek, Doğu Türkistan'ın her bölgesinde Çinli nüfus oluşturarak otonom tesis edilmemiştir. Buradaki amaç Doğu Türkistan'a getirilecek olan Çinli göçmenleri istedikleri şekilde hareket ettirip yerleştirmek, Çinli göçmenlerin Doğu Türkistan'ın her bölgesine yayılmasını sağlayarak bölge halkının hem milli kimliğini zaman içinde eritmek hem de demografik yapıyı Çinliler lehine değiştirmek olmuştur. Bu bağlamda Doğu Türkistan'da ihdas edilmesine karar verilen otonom bölgelerin Çin Halk Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olduğu da karara bağlanmıştır. Bu karar mucibince otonom bölgelerin yönetim birimlerinin de Merkezi Çin idaresine kayd-u şart bağlı olması sağlanmıştır. Otonom bölgelere kendi idari birimlerini kurma, milli dillerinde eğitim yapma ve yasa çıkarma hakkı tanınmışsa da bu durum hiçbir dönem hayata geçirilmemiş, dahası her yapılacak faaliyetin ve alınacak inisiyatifin Merkezin onayından geçmesi kanunla sabit hale getirilmiştir.[50]

Bilhassa Doğu Türkistan'da ihdas edilen otonom bölgelerin kurulmasını müteakip, Eylül 1952 itibariyle, zikredilen otonomların kurulmasına dair bir komisyon faaliyete geçirilmiştir. İhdas edilen komisyonun azaları Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti Başkanı Burhan Şehidi, Kao Çing-çung isimli bir Çinli ile Komünist Parti'nin Doğu Türkistan Bürosunun ikinci katibi Seyfettin Azizi'den oluşturulmuştur.

[50] E. Alptekin, **a.g.e**., s. 142; Adıbelli, **a.g.e.**, s. 19.

Komisyonun 1954 yılı nihayetine kadar Beş Vilayet Otonom Oblastı ile altı otonom nahiye ihdas edilmiştir.[51] Bu bağlamda Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi, Özerk Bölge Hükümeti'ne bağlı olmak üzere beş otonom oblast, sekiz vilayet ve üç bağımsız belediyeden müteşekkil bir idari yapılanma haline getirilmiştir. Tesis edilen Otonom Oblastlar şunlardan ibaretti;

1. İli Kazak otonom oblastı,
2. Sanci Hui otonom oblastı,
3. Bayınğulun Moğol otonom oblastı,
4. Börütala Moğol otonom oblastı,
5. Kızılsu Kırgız otonom oblastı.

Otonom nahiyeler ise şunlardan ibaretti;

1. Mori otonom nahiyesi,
2. Barköl Kazak otonom nahiyesi,
3. Kubuksar otonom nahiyesi,
4. Çapçal Şive otonom nahiyesi,
5. Karaşehir Huizu otonom nahiyesi,
6. Taşkorgan Tacik otonom nahiyesi.[52]

Doğu Türkistan'da otonom bölgelerin ihdas edilmesini müteakip farklı bir komisyon daha kurulmuştur. Komisyonun amacı, Doğu Türkistan'ın tamamının idari statüsünü belirleken kullanılacak ismin ne olacağına karar vermiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda Xin-jing isminin değiştirilmeden bırakılması ve bölgenin bundan sonra "Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi" olarak ifade edilmesine karar verilmiştir. Komisyonun "Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi" adının alınması hususundaki almış olduğu karar teklifi Merkezi Hükümetin Devlet Konseyi ve Millet Meclisi Daimi Komisyonu'nun tasdikine

[51] E. Alptekin, **a.g.e**., s. 142-143.
[52] Adıbelli, **Doğu Türkistan**, s. 20.

verilmiştir. Bu suretle Merkezi Siyasi organlar tarafından da kabul edilen karar ile 1 Ekim 1955 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Doğu Türkistan, "Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi" olarak isimlendirilmeye başlanmıştır.[53]

C) 1949 Sonrası Doğu Türkistan'da Ekonomik Durum

Doğu Türkistan'ın coğrafik yapısı farklı iklimlerin yaşanması ve bu durumun doğal bir sonucu olarak ürün çeşitliliğinin fazla olmasını beraberinde getirmiştir. Doğu Türkistan'da, Anadolu coğrafyasının doğal ürünleri olan narinciye dışında, tüm ürünler yetişmektedir. Kaşgar ve Turfan şehirleri çevresinde yetiştirilen pamuk ve pirinç Doğu Türkistan ekonomisinde önemli bir yekûn tutmakta, Turfan bölgesinin hususi özellikleri dolayısıyla bölgede de kış mevsiminde de sebze ve meyve yetiştirilebilmektedir.[54] Tarım ürünleri yetiştiriciliğinde de münbit bir coğrafya hüviyetine sahip Doğu Türkistan'ın sadece %23'ü tarıma müsait arazilerden oluşmaktadır. 1949 sonrası Doğu Türkistan'da ihdas edilen Komünist rejim döneminde ise tarıma elverişli arazilerin toplamda %58'e çıkarıldığı bilinmektedir. Kızıl Çin yöneticileri, halkı keyfi uygulamalar ile kıraç topraklarda çalışmaya, tarıma elverişli olmayan arazileri uygun hale getirmeye, Taklamakan Çölü'nde tarıma müsait alanlar oluşturmaya zorlamış ve bu suretle tarım arazilerinin elverişli hale getirilmesini sağlamıştır. Komünist rejim, halkı zorla çalıştırdığı bu alanlarda 400 km uzunluğunda büyük kanal, 4 bin su membaı, bin kadar da karız açmak yanında eski sulama sistemlerini de ihya ederek hem tarım alanlarını genişletmiş hem de alınan ürünü çoğaltmayı başarmıştır. Kızıl Çin idaresi, bölge halkından günlük miktarı önceden belirlenmiş hayvansal gübre tedarik etmeye mecbur edilmiştir. Bu durum ise ürün edilmesini arttırmıştır.[55]

Bununla birlikte Doğu Türkistan coğrafyası yeraltı doğal kaynakları açısından da bir hayli zengindir. Altay, Karanlık ve Tanrı dağları ile Urumçi, Karaşehir, Kaşgar, Kuçar ve Turfan şehir ve bölgelerinde zengin kömür rezervleri bulunmaktadır. Aksu,

---

[53] E. Alptekin, **a.g.e**., s. 143; Özen, a.g.t., s.52.
[54] Abdullah Bakır, **Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi Ve Mehmet Emin Buğra**, İstanbul, DTV Yay., 2005, s. 2.
[55] Yılmaz Altuğ, **Çin Sorunu**, İstanbul, Otağ Yay., 1997, s. 151.

Gulca ve Turfan şehirleri ve çevrelerinde demir; Gulca, Kuçar ve Urumçi civarında bakır rezervleri zengin bir şekilde vardır. Altay, Barköl, Çercen, Çöğcek ve Urumçi şehirlerinde ise zengin altın rezervleri tespit edilip çıkarılmaktadır. Bütün bu yeraltı kaynaklarına ilaveten Doğu Türkistan'da amonyak, cıva, kalay, kurşun, uranyum, volfram dışında birçok maden işletmesi faal durumdadır. Doğu Türkistan'ın en önemli maden rezervlerinden olan petrol ise daha ziyade Doğu Türkistan'ın Cungarya havzası, Taklamakan Çölü ve Turfan bölgesinde bulunmaktadır.[56] Çin kaynaklarında Doğu Türkistan'ın ., alüminyum, fosfor, kalay, kurşun, manganez molibden ve volfram rezervleri bakımından dünyada ilk sırada geldiğini kaydetmektedir.[57] Bölgede kömür rezervleri kaynakları 1.6 milyar ton ile bütün Çin genelinde ilk sırada gelmektedir. Doğu Türkistan'ın 133 bölgesinde ve 90 bin km^2 alanı kaplayan kömür yatakları bulunmaktadır. Bu 133 bölgeden 94'ünde 170 milyar 600 milyon ton kömür rezervi bunduğu kaynaklarda yer almaktadır.[58]

Tarihi İpek Yolu güzergâhında bulunan Doğu asırlar boyunca siyasi ve askeri olaylara maruz kalmış, birçok devlet tarafından işgal edilmiş ve dış baskılara maruz kalmış bir coğrafya olmuştur. Bu yönü ile siyasi istikrara kavuşmayan bölge dünya ile entegre olmaktan ve teknolojik gelişmeleri takip etmekten da uzak kalmıştır. Bölge bilhassa teknolojinin hızla geliştiği XX. Yüzyılda yeraltı zenginliklerinin bulunu işletilmesi şansından da mahrum kalmıştır. Tarihi araştırmalar bilhassa Çinli Genel Vali Şın Şı-sey devrinde Sovyet peyki olarak idare edilen ülkenin Rus araştırmacılar tarafından ülkenin her bir köşesinin doğal kaynakları tespit edilmiş ve Moskova idaresinin Doğu Türkistan'da imtiyazlı olduğu zikredilen dönemde bu doğal kaynaklar çok cüzi ücretlerle Moskova''ya çıkarılıp gönderilmiştir. 1949 yılında Doğu Türkistan'ın Komünist Çin tarafından işgal edilip hukuki olarak statüsü belirlenip Merkezi Çin'e bağlandıktan sonra da bu türden yer altı kaynakları tespit edilip çıkartılarak bu sefer de Çin'e gönderilmeye başlanmıştır. Komünist Çin rejiminin ileri

[56] Bakır, **a.g.e.**, s. 2-3.
[57] Altuğ, **a.g.e.**, s. 153.
[58] İsmail Cengiz, "Doğu Türkistan'ın Yeraltı Kaynakları ve Tabii Zenginlikleri ve Stratejik Konumu", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., Yıl 13, S. 55, 1998, s. 10.

teknoloji sayesinde Doğu Türkistan'daki zengin doğal kaynaklar tespit edilmiş, bu sayede petrol yatakları altın, alüminyum, amonyak, bakır, cıva, çinko, demir, elmas, gümüş, kalay, kömür, kurşun, kükürt, mika, molibden, mum yağı, samuk, değerli taşlar, tuz, uranyum, volfram gibi nadir elementler keşfedilmiş ve işletime açılarak çıkarılıp işlenmiştir. Bu bağlamda Doğu Türkistan'da 1950-1958 yılları aralığında 71.640 ton Boğday, 22.424 ton fasulye, 345 ton kurutulmuş kavun, 215 ton kurutulmuş üzüm hasılatı kaldırılarak Merkezi Çin'e aktarılmıştır. 1959 yılında ise Doğu Türkistan'dan 1.3 milyon ton meyve ihraç edilmiş lakin bütün gelire Merkezi Hükümet el koymuştur.[59]

Doğu Türkistan petrol rezervleri bakımından dünyanın sayılı bölgelerinden biridir. Çinli bilim insanlarının araştırmalarında Tarım havzası petrol rezervlerinin S. Arabistan petrol rezervlerinden 20 misli fazla olduğunu bilgisi yer almaktadır. Bu türden yer altı ve yerüstü devasa zenginliğe sahip Doğu Türkistan zenginliğinin aksine aynı oranda Çin Komünist idaresi tarafından dünyanın sayılı geri kalmış bölgelerinden biri haline getirilmiştir. Doğu Türkistan'da çıkarılan petrol Merkezi çin Komünist rejimini zengin ederken, Doğu Türkistan'ın gerçek sahipleri öz yurtlarında azınlık durumuna sokularak fakr-u zaruret içerisinde bir hayat yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Doğu Türkistan'da 1975-1980 döneminde çıkarılan petrol rafinelerinde çalıştırılmak üzere yerel halktan, en ağır işlerde çalıştırılmaları şartıyla, 900 kişi işe alınmışken zikredilen dönemde bu işletmelerde çalışan Çinlilerin sayısı ise 10 bini geçmiştir. 1985 yılında neşredilen "Xin-jiang'ın Ekonomik Kalkınması" isimli eserde, 1984 yılında Doğu Türkistan'dan 45.170.000 ton petrol çıkarıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu rakamın 1955 yılında çıkarılan petrol miktarının 136 kat daha fazlası hesaba katıldığında Doğu Türkistan'ın nasıl sömürge haine getirildiği daha net bir şekilde anlaşılmış olacaktır. Günümüze kadar Doğu Türkistan'da petrol rezervi arama, bulma, çıkarma ve işletme alanlarında gözle görülür ilerlemeler kaydedilmiş, her çıkarılan petrol rezervi günün sonunda Merkezi Çin hükümetinin kasasına gönderilmiştir. Bölgede sadece ağır işlerde ve tarıma elverişli olmayan kıraç topraklarda çalışmalarına reva görülen halkın geldiği noktayı göstermesi açısından Urumçi şehrinde faaliyette bulunan "Maden Arama ve

[59] Altuğ, **a.g.e**., s. 152.

Tetkik Enstitüsü" bünyesinde çalışan işçi sayısına bakmak yeterli olacaktır. 12 bin çalışanı olan Enstitü'nün Doğu Türkistan halkından olanların sayısı 100 kişi bile değildi. İkamet ettikleri yerleşim yerlerinde petrol çıkma ihtimali olan Doğu Türkistan halkı ülkenin başka yerleşim alanlarına gönderilmiş, bu türden göç ettirilen halkın yerlerine ise göçmen Çinliler yerleştirilmiştir. Mesela zikredilen bu durum Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinin Kargılık beldesinde de yaşanmış, 1976 senesinde beldede petrol rezervleri tespit edilince belde halkı göç etmeye zorlanmıştır. Her boşaltılan yerleşim yerleri göçmen Çinlilerle doldurulmuş, Çinlilerle iskân edilen küçük yerleşim yerleri kısa zamanda büyük şehirlere dönüşmüştür.[60]

Hulasa Komünist Çin yönetimi Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçirdikten sonra bölge halkının mal-mülklerini müsadere ederek gasp etmiş, bununla iktifa etmeyerek ülkenin yer altı ve yerüstü zenginliklerini sömürmekten imtina etmemiştir. Kızıl Yönetimin Doğu Türkistan'daki sömürge siyasetini şu maddeler altında toplamak mümkündür. Kızıl Çin Türklerin mal ve mülklerini ellerinden almış, bununla da yetinmeyerek Doğu Türkistan'ın bütün yeraltı ve yerüstü zenginliklerini sömürme faaliyetlerinde bulunmuştur. 1953-1962 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte Kızıl Çin yönetiminin sömürü faaliyetlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

1. 1953-1959 yılları aralığında faaliyette bulunan 5 işletmeden her ay yaklaşık beş ton uranyum elde edilmiştir.
2. 1957 yılında faal iki petrol kuyusundan 1.500 bin ton petrol çıkarılmıştır.
3. Doğu Türkistan'ın Hoten şehrindeki ipek fabrikasında yıllık 140 bin ton ipek üretimi gerçekleştirilmiştir.
4. Urumçi şehrinin Bulguntay bölgesinde kurulmuş olan Demir-Çelik işletmesinden 1959 senesinde 175.708 ton demir-çelik üretimi gerçekleştirilmiştir.

[60] Mustafa Özuygur, "Doğu Türkistan'da Petrol ve Doğu Türkistanlılar", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 6, S.23, Ekim 1986, s. 8-9.

5. 1962 yılını müteakip Kumul şehrinde kurulan bir fabrikadan her yıl ortalama 600 bin ton çelik, 800 bin ton demir üretimi gerçekleştirilmiştir.
6. Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi şehrinde kurulan şeker farikasında 1959 yılını müteakip her yıl ortalama 30 bin ton şeker elde edilmiştir.
7. Yine Urumçi şehrindeki Çimento fabrikasından günlük 50 bin ton çimento üretimine başlanmıştır.
8. 1959 yılında Doğu Türkistan'da 3.9 milyon ton pamuk üretimi gerçekleştirilmiştir.
9. 1959 yılında 1.130 bin ton meyve üretilerek ihraç edilmiştir.
10. 1959 yılında ise 250 bin ton kömür çıkarılmıştır.[61]

D) 1949 Sonrası Doğu Türkistan'a Göçmen Çinli Yerleştirme Siyaseti

Doğu Türkistan'da Komünist işgal sonrası yaşanan en tartışmalı konu, bölgeye yerleştirilen Göçmen Çinliler sorunu olmuştur. 1950 sonrası dönemde sayıları her geçen gün artan göçmen Çinliler, Merkezi Çin'in farklı bölgelerinden alınarak Doğu Türkistan'a yerleştirilmiştir. Kısa zamanda yüz binlerce Çinli'nin yerleştirildiği Doğu Türkistan kendi ülkelerinde azınlık pozisyonuna düşürülmüş, dahası milli ve dini kazanımlarını kaybetme tehlikesiyle yüzleşmek zorunda bırakılmıştır. Bununla da yetinmeyen Komünist idare Doğu Türkistan'daki bütün rahat ve iyi kazanç getiren işleri, münbit araziler de dahil, göçmen Çinlilere vermiş, bu sayede Doğu Türkistan toprakları sömürgeci bir zihniyetle yönetilmiştir.[62]

Doğu Türkistan'da 1950 itibariyle tarım sektöründe meşgul olan 110 bin Çin kökenli asker mevcutken, bu sayı 26 Ocak 1950 tarihi itibariyle çıkarılan bir emirname ile bölgeye 193 asker daha gönderilmiştir. Çin Komünist Partisi ve kurulan Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı Mao Ze-dong, 1952 senesinde bölgeye asker olarak gönderdiği

[61] İsmail Cengiz, Hızırbek Gayretullah, **Çin'de İslamiyet ve Türkler**, İstanbul, Kent Bas., 1983, 114-115; Özen, a.g.t., s.36
[62] "Doğu Türkistan Müslümanlarının Asimilasyon Hareketleriyle Mücadelesi", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, İstanbul, Yıl 3, C.3, S.11-12, 1986 (Arabia Dergisi), s. 46.

Çinlilerin bir kısmının üretim ve imar sektöründe çalışmasını ve bu değişim ile asker-işçi hüviyeti kazanmalarını sağlamıştır. Mao'nun bu kararından bir yıl sonra, 1953 yılında, kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan'da sekiz zirai, iki sanayi bir de sulama işlerinden sorumlu tümen oluşturulmuş, bu oluşum ile kısa adı BİNGTUAN olan "Xin-jiang Üretim ve İnşaat Kolordusu" teşkilatlanması ihdas edilmiştir. Teşkilatlanmasını tamamlayan BİNGTUAN içerisinde çalıştırılmak üzere Çin'den ilk etapta Şanghay ve çevresinden oluşturulan göçmen Çinliler, Doğu Türkistan'daki demografik yapıyı değiştirmek üzere bölgeye gönderilmeye başlanmıştır. Bu gaye ile 1954 yılında 175 bin kişiye ulaşan bu tür birlikler, 1957 yılına gelindiğinde 2 milyona çıkmıştır. 25 Haziran 1950 tarihinde başlayan Kore Savaşına gönderdiği askeri birliklerini 1957 yılında geri çeken Komünist Çin idaresi bu askeri birliklerinden 100 bin kadarını Doğu Türkistan'da ihdas ettiği resmi devlet çiftliklerinde çalıştırmak üzere bölgeye göndermiştir. Nüfus iskân hareketleri her geçen yıl artmış, 1962 yılına kadar geçen beş yıllık süreçte bu sayı 1.224 bine çıkmıştır.[63]

Çin Komünist Partisi'nin BİNGTUAN üzerinden Doğu Türkistan'a gönderdiği göçmen Çinliler 1957-1958 yıllarında teşvik edilmiş, bu teşvikler daha ziyade Kıta Çin'deki geri kalmış bölgelerde yapılmıştır. Yapılan teşvikatlar semeresini 1959 yılında vermiş ve zikredilen bu yılda 511 bin göçmen Çinli Doğu Türkistan'a getirilerek bölgedeki münbit arazilere iskân edilmiştir. Yine bu amaç doğrultusunda 1962-1966 yılları arasındaki beş yılda ise Şanghay'dan 150 bin göçmen Çinli Doğu Türkistan'a taşınmıştır. Bu durum 1965 yılını müteakip de devam etmiş ve her geçen gün Doğu Türkistan'da göçmen Çinli sayısını gözle görülür bir şekilde arttırılmıştır. Doğu Türkistan'da 1953 yılı itibariyle sadece %3 olan Çinli nüfus, 1967 yılında % 22.39'a, 1983 yılında ise % 40.72'ye çıkmıştır. Bu bilgilerden hareketle Çin istatistik verilerine göre 1949 yılındaki Komünist işgal döneminde Doğu Türkistan'da 200 bin civarında mukim olan Çin etnisitesine mensup nüfus 1983 yılına gelindiğinde 5.346 bine çıkarılmıştır. Merkezi Çin'in bilhassa geri kalmış bölgelerinden toparlanıp Doğu

[63] S. Mahmut Kaşgarlı, "Çinli Yöneticilerin 20. Yüzyılda Doğu Türkistan'a Çinli Göçmen Yerleştirme Harekatı ve Onun Akıbetleri," **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 7, S.27, Sonbahar 1990, s. 10.

Türkistan'a gönderilen göçmen Çinlilerden sadece BİNGTUAN yapısı sorumlu olmuş, bu sayede BİNGTUAN 1990'lara gelindiğinde 3 milyon nüfusa sahip devlet içinde devlet görünümüne kavuşmuştur. Kızıl Çin yetkililerine göre bu nüfus transferlerinin gayesi siyasi istikrarın sağlanması, yeni tarım alanlarının açılması ve üretimin arttırılması yanında milli savunmanın güçlendirilmesi olarak izah edilmiştir. Lakin gerçekte durum bunun tam aksi olup, demografik yapıyı Çin milleti lehine değiştirip bölgenin her alanda asimile edilmesine yönelik faaliyetler bütünü olduğu genel kabul gören bir gerçektir. Göçmen Çinlilerin Doğu Türkistan'a yerleştirilmesini müteakip "Doğu, Kuzey ve Güney Xin-jiang Askeri Bölgeleri" olmak üzere üç ana askeri bölgeye ayrılmıştır. BİNGTUAN yapısı kısa zaman içerisinde 13 bölgede faaliyet gösterecek şekilde yeniden yapılandırılmış ve bu yapı içerisinde birer adet elektrik santrali, inşaat ve baraj yapım tümeni, 11 tarım tümeni ve üç çiftlik dairesi, 169 resmi çiftlik ve 115 bağımsız sanayi işletmesi faaliyete geçirilmiştir. Merkezi Komünist idare 1984 itibariyle "Kuzeybatı'yı Geniş Çapta Açmak" isimli bir hareket başlatmış ve bu sayede Doğu Türkistan'a yeni göçmen Çinli getirilmesi teşvik edilmeye başlanmıştır. Teşvikatlar kısa sürede meyvesini vermeye başlamış ve sadece 1989 yılında bölgeye getirtilen göçmen Çinlilerin sayısı 650 bin kişiyi bulmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu göçmen Çinli politikası Komünist Çin yönetiminin Doğu Türkistan'ın bir taraftan sadece yeraltı ve yerüstü kaynaklarını sömürmeyi ve bölgenin demografik yapısını değiştirmeyi sağlamış diğer taraftan da Doğu Türkistan halkını asimile ederek fakr-u zaruret içerisinde bir hayat yaşamaya mecbur etmiştir.[64]

1949 sonrası Doğu Türkistan'a planlı, programlı ve rutin bir şekilde gerçekleştirilen göçmen Çinliler, bölgede hem meskun mahal hem de yiyecek tedariği sorunlarına neden olmuştur. Çin Komünist Partisi Doğu Türkistan yetkilileri, bu sorunların ortadan kaldırılması adına da yine bölge halkı keyfi ve sorunlu kullanılarak çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bu türden sorunların çözümüne ve Doğu Türkistan'a yerleştirilen göçmen Çinlilerle oluşturulan yeni iskân mahallerinin su ihtiyacını

[64] Kaşgarlı, a.g.m., s. 11-13.

karşılayabilmek adına birçok su kanalı inşa edilmiştir. Bu kanalları şu şekilde sıralamak mümkündür;

1. Aksu şehrinde 72 km uzunluğundaki Zafer Kanalı,
2. Hoten şehrinde Tokuzösteng Kanalı
3. Karaşehir'de 81 km uzunluğundaki Birinci Kurtuluş Kanalı ile 1.05 km uzunluğundaki İkinci Kurtuluş Kanalı,
4. Korla şehrinde 42 km uzunluğundaki 18. Liva Kanalı,
5. Maralbaşı ilçesinde Kızıldeniz Su Ambarı,
6. Urumçi şehrinde Sulh Kanalı ve Kızıl Yıldız Su Ambarı
7. Yarkent şehrinde 300 km uzunluğundaki Büyük Tarım Kanalı.

Çinli göçmenlerin daha rahat bir hayat yaşayabilmesi adına bütün bu inşaat işlerine ilaveten mesafelerinin toplamı 39 bin km tutan 5 binden fazla nehir ve ırmak ıslah edilmiş, 8.086 bin dekarlık arazi tarım yapmaya açılmıştır. Bütün bu değişiklikler Doğu Türkistan'ın kuzey bölgelerindeki sulak arazilere yerleştirilen göçmen Çinliler eliyle bölgede yeni köy, kasaba ve şehir gibi yeni iskân mahalleri ortaya çıkarmıştır.[65]

[65] Amaç Karahoca**, Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi**, İstanbul, DTDD, 2008, s. 66-67; Özen, a.g.t., s.38.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DA 1949 SONRASI DÖNEMDE YAPILAN NÜFUS PLANLAMASI

A) Doğu Türkistan'da Göçmen Çinlilerin İskânı ve Yaşanan Problemler

Daha önce de değinildiği üzere Doğu Türkistan, 1949 yılında Komünist Çin askeri birlikleri eliyle işgal edildikten sonraki kısa dönemde uygulama sahasına konulan politikalarla tam bir sömürge haline sokulmuştur. Çin Komünist Partisi'nin kısa sürede sömürge Doğu Türkistan'da uygulama sahasına koyduğu politikaların ana gayesini, resim kılıfı süsü verilerek, bölgenin yer altı ve yerüstü zenginliklerini bir taraftan sömürmek, diğer taraftan da yaşanacak muhtemel halk hareketlerini askeri gücü vasıtasıyla daha büyümeden bastırmaktı. Aslında dünyanın farklı bölgelerinde farklı devletler eliyle yürütülen sömürgecilik faaliyetleri ile Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'da uygulama sahsına koyduğu sömürgecilik işleyişinin birbirinden farkının olmadığını söylemek mümkündür.[1]

Komünist rejim Doğu Türkistan'da kalıcı olmanın şartının bölgenin demografik yapısını Çin etniklerinin sayısal olara bölge halkından fazla olması kanaatiyle işgal sonrası hızlı bir şekilde bölgeye göçmen Çinliler nüfus transferi ederek bu hedefini gerçekleştirme düşüncesini hayata geçirmiştir. Nüfus bakımından bölgenin tarihsel gelişimini incelemek, bu konuda Komünist rejimin nasıl sistemli bir siyaset takip ettiğini de gözler önüne serecektir. Mesela Xin-jiang gazetesinin 1948 yılına ait bir sayısında Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Çin etnisitesine ait nüfusun bölge nüfusunun sadece % 4'üne tekabül ettiğini yazmaktadır. 1985 yılına ait verilere göre ise bu oran % 48'e çıkmıştır. İşin daha enteresan tarafı ise Çin Komünist Partisi'nin verdiği bu yüzdelik ifadelerine BİNGTUAN yapısı üzerinden bölgeye yerleştirilen altı milyondan faza insanın dahil edilmemesidir. Bu sayıların da dahil edilmesi durumunda Doğu

[1]Erkin Ekrem, "Doğu Türkistan'da Çevre Sorunları Ve Çevresel Irkçılık," **Doğu Türkistan**, DTGD Yay., Yıl 18, S. 178, Haziran-Ekim 1996, s. 17.

Türkistan'da iskân edilen Çinli etnik unsurların bölge halkından çok daha fazla odluğunu ortaya koyacaktır.[2] Çin Komünist Partisi'nin resmi verilerine göre 1949 yılında Doğu Türkistan'ın nüfusu 4.333.400 kişi idi. Aynı dönemde Çin Halk Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu olan 541.670 bin kişi idi. Bu sayılar baz alındığında Doğu Türkistan'ın nüfusu genel Çin Halk Cumhuriyeti'nin nüfusunun %1'ini bile oluşturmamaktaydı. Çin halk Cumhuriyeti'nin gasp ettiği topraklar da dahil toplam yüzölçümünün 1/6'sına tekabul eden Doğu Türkistan'ın nüfus olarak genel nüfusun %1'ine bile tekabül etmemesi ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır. Muhtemelen Çin komünist rejimi dünya kamuoyu ile gerçek sayıları paylaşmamakta, Doğu Türkistan'a legal veya illegal yerleştirdiği Çin etnisitesinin gerçek durumunu gizlemektedir. 1949'dan 1984 yılına gelindiğinde Doğu Türkistan'ın nüfusu 13.440.800 kişi olduğu görülmektedir. Zikredilen dönemde Merkezi Çin'de yıllık nüfus artışı % 018,3 olmuş, bu oran Doğu Türkistan'da % 032,9 olarak gerçekleşmiştir. Genel bir ifade ile Çin iç savaşını kazanan Komünist birliklerin 25 Eylül 1949 tarihi itibariyle Doğu Türkistan'ı işgal sonrası Çin Halk Kurtuluş Ordusu mensuplarının önemli bir kısmı BİNGTUAN yapısı üzerinden Doğu Türkistan'a yerleştirilmiştir. Yine işgalden 1953 yılına kadar Doğu Türkistan'da ölüm oranlarında azalma, doğum oranlarında artış yaşanmıştır. Çin Komünist partisi planlı bir siyaset ile Doğu Türkistan'a sadece asker değil, azılı suçluları, eğitimsiz insanları ve toplumu değiştirip dönüştürmeyi gerçekleştirmek üzere siyasi eğitim yapacak öğretmenler, doktor ve mühendisler de iskân etmiştir. Bu siyasetin temel amaçları devlet eliyle tamamına yakını Müslüman olan Doğu Türkistan halkını asimile etmek, bunu yaparken de demografik yapıyı kendi lehine değiştirip, daha çok sömürebileceği bir sistem kurmaktı.[3]

Merkezi Çin'den Doğu Türkistan'a 1953-1961 yılları arasında Doğu Türkistan'a 1.515.200 göçmen Çinli getirilip iskân edilmiştir. Bilhassa 1954-1958 yılları arasında

[2] M. Emin Hazret, "Bugünkü Doğu Türkistan", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, İstanbul, DTV Yay., C. 6, S. 23, Ekim 1989, s. 11.
[3] Yuan Qing-li, "Doğu Türkistan'ın 1949-1984 Arasındaki Nüfus Değişimi", (Çev. Dilşat Uyguroğlu; Haz. İsmail Cengiz), **Doğu Türkistan'ın Sesi-Şarki Türkistan Avazı**, DTAM Yay., No:2 (30), Yıl 8, C.4, s. 8-9.

Doğu Türkistan'da BİNGTUAN eliyle yapılan kooperatifler bölgeye göçmen Çinli akınını teşvik etmiş ve bu teşvikler göçmen Çinli sayısının artmasını hızlandırmıştır. Bununa birlikte bütün Çin'de 1958-1961 yılları arasında ekonomik ve sosyal kampanya haline dönüştürülen "Büyük İleri Atılım" sürecinde Merkezi Çin'de ekonomik sefaletin arttığı dönemde Doğu Türkistan'a göçmen Çinli gelişleri, bölgedeki ekonomik çalkantının daha stabil olması dolayısıyla, tavan yapmıştır. Bu göçmen Çinli akını, Doğu Türkistan'da ölüm ve doğum oralarındaki ters orantıya rağmen genel nüfusun hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır. 1949 Komünist işgalinden günümüze Doğu Türkistan'da nüfusun tek azaldığı dönem, gelen göçmen Çinlilerin yoğun bir şekilde geri döndükleri tarih olan 1961-1962 yılları arasında yaşanmıştır. Zikredilen bu iki yıllık dönemde Doğu Türkistan'daki şehirlerde nüfus artmış, getirilen göçmen Çinliler kırsal bölgelere iskân edilmek istemedikleri için yoğun bir şekilde geldikleri Merkezi Çin'deki şehirlerine dönmüşlerdir. Doğu Türkistan'ın Kızıl işgal sonrası en fazla doğum oranları yaşadığı yıllar 1962-1976 seneleri arasında yaşanmış, bu yıllar içerisinde ise 1964-1965 ve 1968 yılları %*40'ın üzerinde olmakla rekor kırmıştır. Çin Komünist Partisi, Mao Ze-dong'un ölümünden sonra iktidara gelen Deng Şao-ping döneminde, 1977 yılı itibariyle, planlı nüfus azaltma siyaseti takip etmeye başlamıştır. Deng işbaşına gelir gelmez, 1976 yılında, "Nüfus Planlama Komisyonu" adında bir birim kurmuş, bu komisyon ile ülke genelinde doğum kontrol sistemi hayata geçirilmiştir. Sıkı kontrol ve denetimler bütün Çin'de doğum ve ölüm oranlarının en az olduğu döneme tekabül etmektedir.[4]

1949 işgali sonrası Doğu Türkistan'da kurulan Komünist Parti rejimi döneminde bölge halkı köylü ve şehirli nüfus olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Köy nüfusuna kaydedilen Doğu Türkistan halkının yetkili makamlardan izin almadan şehre göç edip yerleşmesi yasaklanırken, getirilen göçmen Çinliler, başta münbit araziler olmak üzere diledikleri şehir ve bölgelerde ikamet etme hakkına sahip olmuşlardır. Bu durum ise bölge halkının gün geçtikçe kıt imkanlarla hayatını sürdürmesine, göçmen Çinlilerin ise diledikleri işi yaparak bolluk içinde refah bir hayata kavuşmalarını sağlamıştır. Bununla da yetinmeyen Komünist rejim Doğu Türkistan'daki etnik Çinli nüfusunu arttırmak

[4] Yuan Qing-li, a.g.m., s. 9-10.

gayesiyle Çin halk Kurtuluş Ordusu'ndan emekli olanların bölgeye göç etmelerini teşvik etmiştir. Bu türden göçmenlerin aile ve akrabalarıyla birlikte Doğu Türkistan'daki BİNGTUAN yapısına dahil edilmesine de öncelik verilmiştir. Dahası Merkezi Çin'de mahkum edilenler, katiller, azılı suçlular da bölgeye yerleştirilmiş, bu durum Doğu Türkistan'da suç oranlarının artmasına, halkın huzursuzluğuna ve Komünist Parti görevlilerinin keyfi tutuklamalarına sebep olmuştur.[5]

Çin'in 1982 resmi istatistik raporlarında geçtiği şekliyle Komünist idarenin hâkim olduğu Doğu Türkistan topraklarında Kazak, Kırgız, Özbek, Salar, Tatar ve Uygur gibi Türk soylu halklar yanında Moğol etnisitesi ve Tungan halkı da yaşamaktaydı. Aynı yılın verilerine göre Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Çin etnisitesine mensup kişilerin genel nüfus içerisindeki payı 1.031.882.511 kişi ile % %93,3 olup, ülkedeki azınlıklar 67.233.254 kişi ile genel popülasyonun % 6,7'sini oluşturmaktaydı. Aynı istatistik bilgilerine göre toplam azınlık milletler içerisinde Türk etnisitesine mensup olanlar 7.064.826 kişi idi. Bu sayının azınlık nüfus içerisindeki yüzdelik oranı ise % 10,5'e tekabül etmekteydi. Bilindiği üzere Türk etnisitesine mensup nüfusun tamamına yakını 1955 yılında "Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi" ilan edilen kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan'da mukim idi.[6]

Bilindiği üzere Doğu Türkistan'da yaşayan nüfusun ekser çoğunluğu Uygur Türklerinden müteşekkildir. Günümüzde Uygur Türklerinin tamamına yakını (% 90 ve üzerindekiler) adlarına teşekkül ettirilmiş olan kendi otonom bölgelerinde, 500 binden fazlası Kazakistan ve Özbekistan'da, 300 bin kadarı da başta Afganistan, Pakistan ve Türkiye olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinde yaşamaktadır. Çin'in 1982 yılı resmi istatistik raporuna göre Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi'nin toplam popülasyonu nüfusu 13.081.681 kişi idi. Uygur Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Doğu Türkistan'da diğer azınlıklara da otonom bölgeler tesis edilmiştir.[7] Bunlar;

---

[5] Kaşgarlı, "Doğu Türkistan Üzerine Suikast Planı", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, İstanbul, DTV Yay., C. 6, S. 23, Ekim 1989, s. 4-5.
[6] Nadir Devlet, "Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. 1, Ankara, TKAE Yay., 1991, s. 83.
[7] Devlet, a.g.m., s. 85.

1. Bayangol Moğol Otonom Bölgesi,
2. Börtala Moğol Otonom Bölgesi,
3. Çang-Çi Hui Otonom Bölgesi,
4. İli Kazak Otonom Bölgesi,
5. Kızılsu Kırgız Otonom Bölgesi,

1949 yılı sonrası Komünist işgalin tamamlanmasından sonra bölgenin her türlü yer altı ve yerüstü zenginliklerini sömüren Çin Komünist Partisi'nin bu uygulamaları halka reva görmesinin arkasında, kendisinin efendi millet olarak telakki edildiği şovenist anlayışı yatmaktadır. 1949 sonrası dönem bir bütün halinde incelendiğinde 1948 yılında BM tarafından kabul edilen genosite yani soykırım suçunun devlet eliyle Doğu Türkistan'da uygulandığı görülecektir. Uygulamaların nihai hedefinin bir etnik veya dini gurubun tamamen veya kısmen ortadan kaldırılması olarak ifade edilen soykırım sucu Doğu Türkistan'da Komünist Çin idaresi tarafından devlet eliyle icra edilmiştir. 1879 yılında Doğu Türkistan'ın işgalini tamamlayan Qing Hanedanlığı (1640-1911) zamanından günümüze kadar Doğu Türkistan'ı yöneten Guomindang (1911-1949) ve Komünist Parti (1949'dan günümüze) dönemlerinde bölge acımasız soykırım siyasetiyle yüzleşmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Bu dönemler içerisinde ise 1949 yılında Doğu Türkistan'ı işgal eden Çin Halk Kurtuluş Ordusu sonrası kurulan idare ise ayrı bir yer tutmaktadır.[8]

Doğu Türkistan'ın Urumçi şehrinde basılan "Xin-jiang Gazetesi"nin 1948 tarihli verilerine göre Çin etnisitesine ait insan kaynağının bölge nüfusunun sadece %4'üne tekabül ettiğini, bu oranın 1985 yılına gelindiğinde %48'e ulaştığını görülmektedir. Bu orana BİNGTUAN yapısı üzerinden Doğu Türkistan'a yerleştirilen 10 milyona yakın göçmen Çinli askerin ilave edilmediği düşünülürse nasıl bir demografik değişikliğin Doğu Türkistan'da icra edildiği daha net anlaşılacaktır. Sadece bu bilgiler bile Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'da nasıl bir asimile siyaseti ve demografik yapıyı

[8] Ekrem, a.g.m., s.17.

değiştirme politikalarını göstermesi bakımından önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti Merkezi idaresi, halkın kafasını karıştırmak ve Komünist rejim içerisinde tamamen asimile etmek gayesiyle Doğu Türkistan halkını "Xin-jiang ezelden beri Çin toprağıdır; Uygur, Kazak ve Kırgız diye bir millet yoktur hatta bunlar Türk değildir, adet, gelenek ve görenekleri itibariyle Çinlilerden uzaklaşmış topluluklardır" şeklinde aşırı propagandaya maruz bırakmış, bu propagandalara itiraz edenler sorgusuz-sualsiz idam edilmiştir. Kaynaklarda geçtiği şekliyle sadece 1970 senesinde yılında "Türk'üm" diyen 74 kişi kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmiştir. 1969-1976 yılları arasında yaşanan "Kültür Devrimi" sorası Çin'in olumlu yönde siyasi, ekonomik ve kültür sahalarında değişiklik ve yenilikler meydana gelmesine rağmen, bu müspet değişikliklerin hiçbir Doğu Türkistan'da görülmemiştir. Bölgede Mao Ze-dong dönemi uygulamalarına aynen devam eden Komünist rejim bu süreçte Doğu Türkistan'da sadece göçmen Çinlilerin sayısını arttırmakla ve bölgeyi acımasız bir şekilde sömürmeye devam etmekle iktifa etmiştir.[9]

Doğu Türkistan'da 1953-1964 tarihleri arasında nüfusun azaldığı Komünist Parti'nin resmi istatistik raporlarında yer almaktadır. Bu zamlanın artıya geçmesi ise 1964 sonrası dönemde görülmüştür. Doğu Türkistan'da nüfus artış ve azalışlarının aynı dönemlerde benzer şekilde Merkezi Çin'de de yaşandığı bir gerçektir. Bu durum bize Çin'in nüfus üzerinden siyaset yapmasını Çin'den Doğu Türkistan'a nüfus transferi ile açıklanabilir. Bir diğer ifade ile Merkezi Çin'deki nüfus azalışlarını başta Doğu Türkistan olmak üzere işgal altındaki topraklara yapılan planlı göçmen siyasetinin bir diğer açıklaması olarak söylenebilir. Bu göçmen Çinli siyaseti ile Merkezi Komünist idare etnik Çinli nüfusun az olduğu bölgelerde demografik yapıyı etnik Çinliler lehine değiştirmek, Doğu Türkistan, İç Moğolistan ve Tibet gibi bölgeleri hem siyasi, hem ekonomik hem de kültürel yönlerden asimile etmeyi amaçlamıştır. Komünist Parti'nin açıkladığı resmi istatistiklerde bu durum net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.[10]

[9] M. Emin Hazret, "Bugünkü Doğu Türkistan", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, C. 6, S. 23, Ekim 1989 s. 11-12.
[10] Ekrem, a.g.m., s. 17.

Çin Komünist Partisi'nin Planlı ve programlı bir şekilde icra etiği göçmen Çinli iskânı politikası ve "doğum kontrol" uygulamalarından 2000'li yıllara gelindiğinde gözle görülür bir şekilde sonuç aldığını göstermektedir. 2000 yılı itibariyle Doğu Türkistan'daki Çin etnisitesine mensup nüfus 14.762.023 kişi olmuştur. Bu dönemde yine Çin resmi istatistik bilgilerine göre Doğu Türkistan'daki Uygurların ise sadece 8 milyon civarında olduğu ifade edilmektedir ki, bu sayının da gerçeği yansıtmadığına dair birçok görüş bulunmaktadır. Net olarak ortaya çıkan sonuç 1948 yılında Doğu Türkistan'da nüfusun ekser çoğunluğunu oluşturan Müslüman-Türkler, 2000'li yıllara gelindiğinde azınlık pozisyonuna düşürülmüştür. Bu doğrultuda Çin Komünist Partisi'nin 1949 sonrası dönemde uyguladığı nüfus ve iskân siyasetinin amacına ulaştığı söylenebilir.[11] Son yıllardaki verilerde Doğu Türkistan'ın başşehri olan Urumçi'deki nüfusun %90'ından fazla olması bu durumu teyit eden hakikatlerdendir. Çinli etniklerin bölgenin verimli arazilerine, su kaynaklarına yakın bölgelere yerleştirilmesi, bölgenin doğasını da bozmuş, zaman içerisinde her geçen gün artan birçok çevre problemi Doğu Türkistan'da gün yüzüne çıkmıştır.[12]

B) Çin Komünist Partisi'nin 1949 Sonrası Dönemde Doğu Türkistan'daki Dil ve Eğitim Politikaları

1949 yılındaki Çin iç savaşını kazanarak iktidarı ele geçiren Mao Ze-dong liderliğindeki Komünist Parti, Merkezi Çin ve özerk bölgelerde hâkimiyeti sağladıktan sonra yukarıdaki siyasetlerine ilaveten azınlıkların yaşadığı bölgelerde kullanılan mahalli diller üzerinde Komünist Parti prensipleri doğrultusunda politikalar gütmeye başlamıştır. Bu minvalde azınlıkların kullandığı resmi iş ve işlemlerde dillerin yetersiz olduğu bahanesini ileri süren Komünist rejim, bu diller üzerinde tahrif politikası işletmeye başlamıştır. Komünist Parti yetkililerinin gerekçelerindeki bir diğer ifade ise mahalli dillerdeki zorlukların Komünist ideolojiyi benimseme noktasında zorluk çıkartıyor olmasıdır. Kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan halkının onlarca asır

[11] Nadir Devlet, "Uyanan Dev Çin Ve Uygurlar", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., Yıl 23, C.17, S. 66, Mayıs 2006, s. 13.
[12] Ekrem, a.g.m., s. 17.

kullandığı anadilleri bu siyasetin bir gereği olarak yeni bir yazı dili oluşturulması cihetine gidilmiş ve bu gaye ile komisyonlar kurularak çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu politikansın asıl amacının bölge halkının hem cahil bırakılmak hem de geçmişiyle bağını tamamen koparmaktan ibaretti. Merkezi Çin yönetiminin "Fenler Akademisi" adlı birimine bağlı olarak faaliyet yürütmek üzere "Azınlık Milletler Dil Enstitüsü" adıyla Şubat 1956'da yeni bir birim ihdas edilmiş ve başkalığına da sabık Doğu Türkistan Özerk Bölge başkanı Burhan Şehidi atanmış ve 1960 senesine kadar "azınlık milletlere yeni diller ihdas etmekle vazifelendirilmiştir. Fenler Akademisi'ne yaptıkları her türlü faaliyeti rapor etmekle görevli bir heyet 1956 senesinde Doğu Türkistan'a gönderilmiş ve vakit kaybetmeden Uygur Türkçesi üzerine çalışmalarına başlamıştır. Sovyet idaresinin uygulamalarından ilham alan heyet, daha kısa zamanda etkili işler üretebilmek adına Serdyuchenko isimli Rus dil uzmanının da heyette bulunması için davette bulunmuştur. Serdyuchenko'nun Uygurca'nın Kril alfabesiyle yazılması teklifi hararetli tartışmalara sahne olmuş, 15-22 Ağustos 1956 tarihleri arasında yapılan oturumlarda ve yaşanan uzun tartışmalardan sonra bu teklif kabul edilmiştir. Lakin bu teklif Komünist Çin yönetimi tarafından, muhtemelen Sovyet siyasetinden ve Sovyetlere yanaşacak olan Doğu Türkistan Türklerinden çekinilerek, uygulanmaktan imtina edilmiştir. Dil üzerine çalışmakla görevlendirilen komisyon ikinci toplantısını Aralık 1959'da yapmış burada da Arap alfabesi yerine Çin dili seslendirmesine uygun Latin alfabesini temel alan bir yazı dili kullanımı kararlaştırılmıştır. Bu karar 1 Ağustos 1966 tarihinden itibaren yürürlüğe konulmuştur. Kısa zaman aralıklarıyla alfabede yapılan iki radikal değişikliğe halkın tepki göstermemesi için tedbirler alınmış, her türlü itiraza büyük cezalar verileceği resmi yetkililer tarafından halka duyurulmuştur.[13]

Tablo-1: Doğu Türkistan'da 15 Yaş Üstü Eğitim Durumu (Uygur ve Etnik Çinli)

Etnik Gurup	**Ortaokul**	**Lise**	**Lise Üstü**
Uygur	33.0%	6.9%	3.1%

[13] E. Alptekin, **a.g.e**., s. 143 vd.

Etnik Çinli	30.0%	9.6%	3.8%

Kaynak: Wang Yuan, **Life in Western China (Xibu renmin de shenghuo)**, Beijing, China Statistics Press 2006, s. 71.

1980 sonrası eğitimle ilgili Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'daki uygulamaları yine anayasal hakların ihlal edildiği bir dönem olmuştur. Tabloda da bu durum açıkça görülmektedir. Bölgede okullara kayıtlarda artış olmuşsa da eğitim konusunda bölge halkının açık ara geri oldu görülmektedir. Mesela 1990'da üniversiteye giden bölge halkının oranı %2.1'den 2006 yılında sadece %3.1'e yükselmiştir.[14]

Doğu Türkistan'da işbaşına gelip yönetim kadrosunu şekillendiren Komünist rejim bundan sonra halkın ibadet yerlerine de el atmıştır. Cami yapımını yasaklayan, vakıf mülklerine kooperatifleştirme adına el koyan Komünist yönetimin kontrol altına almadığı hiçbir oluşum bırakmamıştır. Zikredilen dönemde İslam dini Komünist parti açısından mücadele edilmesi en zararlı oluşumlar listesine alınmış, İslam dinine karşı devlet eliyle bir nevi darbe indirilmiş, cami arazileri gasp edilmiş, alimler mümkün mertebe dinden uzaklaştırılmaya çalışılmış, Müslim halk ise zorunlu çalıştırılmalar bahane gösterilerek oruç tutmaktan alıkonulmuş, kurban kesmeleri yasaklanmıştır. Bununla da yetinmeyen Komünist yönetim Müslüman halkı domuz beslemeye mecbur hale getirilmiş, medreselerde Arap lisanının örenimi yasaklanmıştır. Bununla da yetinmeyen Kızıl rejim 1957 yılında "milliyetçi söylemlerin arttığı"na dair bir şayia çıkartmıştır. Bu şayia üzerine harekete geçen Komünist kolluk kuverleri bu tür hata yaptıkları iftirası ile birçok Doğu Türkistanlı'yı cezalandırmıştır.[15] Komünist rejim Doğu Türkistan'da iktidara geldiğinin 10. Yılında artık bütün kirli siyasetlerini açıkça yapmaya başlamıştır. 1959 itibariyle bölgede açlık, hastalık ve sefaletten hayatını

[14] Timothy A. Grose, "The Xinjiang Class: Education, Integration, and the Uyghurs", **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 30, No. 1, March 2010, s.100

[15] Razdan, "Kızıl Çin'de İslamiyet'in Durumu", **Kızıl Çin Tehlikesi**, İstanbul, Hindistan Haberler Servisi, (t. y), s. 22-23.

kaybeden insanlar Komünist Parti'nin dikte ettiği "komün hayatı"na alışamamış, buna rağmen Kızıl Birlikler tarafından bütün emirler harfiyen yerine getirilmek üzere görevlendirilmiştir. Evlerini terke zorlanan Doğu Türkistanlıların yerlerine BİNGTUAN yapısı üzerinden bölgeye getirilen Çinli askerler, aileleri ve akrabaları yerleştirilmiştir. 1959 sonrası Doğu Türkistan'a günlük ortalama bin insanın getirildiğine dair kaynaklarda bilgiler er almaktadır.[16]

C) Komünist Rejim'in "Sürekli Devrim Politikaları" ve Bu Politikaların Doğu Türkistan'a Yansımaları

Bütün Çin'de oldu gibi Doğu Türkistan'da da 1949 yılı itibariyle yönetimi ele geçiren Komünist Parti siyaset yapıcıları, halkı rahat bırakıp sistemi eleştirmesinden duyacağı rahatsızlığı bertaraf edebilmek adına her geçen gün yeni bir uygulama başlatmış ve bu uygulamalara farklı isimler vermiştir. Aslında her uygulama bir kesimi tasfiye etmek, Komünist Parti'nin amaç ve hedeflerine ulaşacağı her türlü siyaseti meşru hale getirmek, azınlık bölgelerinin demografik yapısını değiştirmek, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını sömürmek dahası halkın başını kaldırıp neler oluyor sorusunu sormamak için daima bir meşguliyet içerisinde bulundurmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Merkezi Çin'de olduğu gibi Doğu Türkistan'da da bir takım toplumsal hareketler ihdas edilerek halkın bu türden hareketlere katılı mecburi hale getirilmiştir. Bu hareketleri kısaca ifade etmek gerekirse şunlar söylenebilir. Bu hareketlerin ilk "Yüz Çiçek Açsın, Yüz Fikir Yarışsın" isimli proje olmuştur.

"Yüz Çiçek Açsın" ifade Mao Ze-dong tarafından ilk kez 1951 senesinde ortaya atılmış ve 1956 yılı itibariyle "Yüz Çiçek Açsın, Yüz Fikir Akımı Yarışsın" klişe sözü ile icra edilmeye başlanmıştır. Bizzat Mao Ze-dong'un Komünist Parti yöneticilerine yaptığı bir nevi eğitim konuşmalarından bu hareketin asıl gayesinin Komünist Parti'yi daha da güçlendirerek gelişimini tamamlamak olarak belirlemiştir. Mao'nun bakış açısına göre hareket daha güzel ve daha iyi bir sosyalizm için elzemdi. Hareketin temel felsefesi her türlü düşüncenin kendisini ifade edibimle imkanına kavuşması sloganik

[16] Mehmet Emin Buğra, **Delhi Konferansı ve Tibet**, Ankara, Doğuş LTD Şirketi Mat., 1960, s. 50.

olarak anlatılmışsa da asıl gayesinin halkın, sözde özgürlük ortamı oluşturularak içini dökmesi, bu sayede hem yönetim kadrolarında bulunanların tasfiyesi hem de bir sonraki hareket ile eleştirenlerin tasfiyesine giden yolun açılması olmuştur.[17] Bir başka ifade ile sözde düşünce hürriyeti olarak lanse edilen hareket ile rejim muhaliflerini tasfiye ederken halkın bir daha bir araya gelemeyeceği bir kin ve düşmanlık hislerinin yayılmasını sağlamaktı.[18]

"Yüz Çiçek Açsın, Yüz Fikir Akımı Yarışsın" hareketinin başlamasını müteakip Komünist Parti, halktan fikirlerini hiçbir kişi veya kurumdan çekinmeden gönül rahatlığı içerinde açıklamaya teşvik edilmiş, en küçük birimden en düzeydeki Komünist Parti çalışanlarının veya devlet kadrolarından görev yapan görevliler hakkında konuşmaları istenmiştir. Bu sayede yapılan hata, yanlış uygulama ve kötü işleyişin düzeltileceği propagandası yürütülmüştür. Bu türden propagandalar cümlesinden olmak üzere Doğu Türkistan'da yaşamakta olan insanlara "çiçekler gibi açılın, bülbüller gibi şakıyın, eleştiri yaptığınız için hiçbir zaman herhangi bir cezaya çarptırılmayacaksınız, dilediğini dilediğiniz gibi ifade edin, hatta bağımsızlık isteyenler bile düşüncelerini söylemekte özgürdü" gibi tam bir tuzak ortam oluşturulmuştur. Komünist rejimin ilk on yılındaki uygulamalarından konuşunca başlarına gelebilecekleri yaşayarak tecrübe eden bölge halkı her ne kadar susmayı yeğlemişse de Komünist Parti tarafından eğitilip içlerine sokulan muhbirlerin propagandası ile cesaretlenip konuşmaya başlamalarıyla ortalık birden dedi-kodu kazanına dönmüştür. Halktan şikayet edilenler yanında devlet dairelerindeki kişiler ile Komünist Parti yöneticileri ve Merkez idarenin uygulamalarına varıncaya kadar hemen her iş ve işlem, zulüm politikaları eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan'a Xin-jiang isminin verilmesinden, bölgeye getirilen göçmen Çinilere, özerklik verilmesinin sadece sömürü siyasetine kılıf bulunmak olduğundan, bağımsızlık taleplerine, bölgede bulunan Çin askerlerinin geri çekilmesinden eğitim dilinin mahalli lisanlarda yapılmasına kadar

[17] Han Suyin, **Sabah Tufanı**, **Mao Zedung ve Çin Devrimi 1949-1975**, (Çev. M. Kürşat Bozkurt) C. II, İstanbul, Berfin Yay, 1999, s. 155-156.
[18] **Türkistan Şehitleri**, s. 22.

hemen her alanda insanlar konuşmaya başlamıştır.[19] 1956 yılı itibariyle hızlıca yayılan ve teşvik edilen bu hareket ile halkın 1949 sonrası dönemde ağızlarına bile almaktan korktukları hususlar birer birer ifade edilmeye başlanmıştır.[20]

"Yüz Çiçek Açsın, Yüz Fikir Akımı Yarışsın" hareketi kısa zamanda Doğu Türkistan'da kimsenin tahmin etmediği kadar geniş kitlelere yayılmıştır. Zikredilen yıllarda en fazla eleştiri yaparak ön plana çıkan kişilerden biri Xin-jiang Bankası Müdürü Abdullah Mahmudi, Özerk Bölge Başkan Yardımcısı Muhammed Emmioğlu, yine Özerk Bölge Hükümeti Genel Sekteri Abdullah Zakir, Özerk Bölge Ticaret Bakanı Abdülaziz Kari Mahmud, zabıta olarak görev yapan Abdullah Turdu, tüccarlardan Abdülaziz Musabay gibi şahıslar ön plana çıkmıştır. Hareketin yayılması teşvik edilmiş lakin her eleştiri yapan kayıt altına alınmıştır. Hareketin bittiğinin ilan edilmesinden sonra ise kayıt altına alınanlar teker teker tutuklanmaya başlamış, imkan bulabilenler ise başta Sovyet işgalindeki Batı Türkistan olmak üzere ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Tutuklananlara ise ağır cezalar verilmiştir.[21]

Çin Komünist Partisi'nin iktidara geldikten sonra uygulamaya koyduğu hareketlerden bir diğer ise "Çelik Üretimi Hareketi" olmuştur. Bilindiği üzere Çin Halk Cumhuriyeti'nin Moskova idaresi ile arası 1953 yılı itibariyle açılmaya başlamıştır. Göreceli olarak ilişkilerin gerildiği 1960 senesine kadar her geçen gün ilişkiler azalmış, 1960 yılı itibariyle Merkezi Çin yönetimi Doğu Türkistan'daki Rus varlığı ve etkisinden rahatsızlığını dile getirmeye başlamıştır. Bölgedeki Rus etkisini bertaraf etmek üzere harekete geçen Komünist rejim yetkilileri, zikredilen yılda geçerli olmak üzere bütün Sovyet görevlilerini, ajanlık yaptıkları ve emperyalist davranış sergiledikleri gerekçesiyle, bölgeden ayrılmalarını talep etmiştir. Bununla da yetinmeyen Çinli yetkililer göre Moskova yönetimi işgal ettiği Batı Türkistan dışında da emperyal

[19] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası,** s. 254-256.
[20] June Teufel Dreyer, **Çin'deki İslam Cemaati**, (Çev. Erkut Göktan), ODTÜ, 1984, s. 10-11.
[21] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası,** s. 254-256.

hedefler pişinde koşmakta idi. Buna mukabil Moskova idaresi de Pekin yönetiminin Doğu Türkistan'da emperyalist hal ve hareketler içinde bulunduğunu deklare etmiştir.[22]

Moskova-Pekin ilişkilerinin gerilmensin ve uluslar arası bir krize evirilmesini müteakip Rusya, Çin'e çelik satışını durdurmuştur. Bunun üzerine çelik ihtiyacı açını kapatmak isteyen Komünist rejim, çelik üretme kampanyası başlatmıştır. Kampanyanın başlamasını müteakip Çin Halk Cumhuriyeti'nin tamamında bir seferberlik ilan edilmiştir.[23] 1959 yılında başlayan Çelik Üretim seferberliğine, Komünist yönetim tarafından her kesin katılması zorunlu tutulmuş, öğrenciler dahi bu işle görevlendirilmiştir. Doğu Türkistan'da daha acımasız bir şekilde uygulanan emir ile bölge halkı dağlarda ilkel metotlarla çelik üretmeye zorlanmıştır.[24] Günün sadece 4 saatinde uyuma izni verilen insanlar ortalama 20 saat çelik üretmek üzere çalıştırılmış, bu çalışma temposuna dayanamayan insanlar ağır şartlara dayanamayarak hayatlarını kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzden hayatını kaybeden insanların sayısı bilinmemek, ağır çalışma şartlarından kurtulabilmek için bilerek suç işleyip hapse girenlere dahi rastlanmıştır. Bu dönemde Komünist idare, İngiltere ve ABD'yi geçeceklerine dair sosyalist-kapitalist düşünceler ortaya atıp propaganda yapmaktan da geri durmamıştır. İki sene kadar devam eden çelik üretme seferberliği hareketinde kömürden yoksun mahallerdeki meyve ağaçlarının dahi sökülüp yakıldığı, bu sayede elde ne varsa çelik üretimine harcandığı bilinmektedir. Bu gayri insanı vaziyet Doğu Türkistan'a yakacak odun ve yiyecek meyvenin bulunmadığı bir 10 yıllık dönem yaşanmasına neden olmuştur.[25]

Komünist Çin yönetiminin bütün Çin'de uyguladığı bir diğer proje, sivil itaatsizliğe en büyük tehdit olarak gördüğü aydın kesime yönelik olmuştur. Mao Ze-dong acımasız bir şekilde inşa ettiği komünist idaresinin temelini "okuyan kişi okudukça aptallaşır" sözü üzerine kurmuş ve rahatlıkla yönetilebilecek bir toplumun ancak ve ancak cahil kalması ile mümkün olabileceğini düşünmüştür. Bu düşüncesinde ise en

[22] Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya İle Çin Arasında**, s. 338.
[23] Hacı Yakup Anat, **Hayatım Ve Mücadelem**, s. 178-179.
[24] Vicdan Haşim, "Okul Hatıraları", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 6, S. 23, Ekim 1989,
[25] Anat, **a.g.e**., 178, 179.

büyük tehdit olarak toplumun aydın kesimini görmüştür. Mao, hayalini kurduğu acımasız rejimi her yönüyle topluma dikte edebilmek için birçok politika izlemiş veya yine birçok proje hayata geçirirken, günün birinde toplumun bu proje ve politikalara karşı ayaklanmasından korkmuştur. Muhtemel bir ayaklanmayı bastırmanın en kestirme yolu ona sebep olabilecekleri daha başlamadan tasfiye etmekten geçtiğini düşünen Mao, en büyük tehdit olarak gördüğü aydınları bertaraf etmeye özel bir önem vermiştir. "Stil Düzeltme Hareketi" olarak ifade edilen bu uygulamada geçen "stil" kelimesinin lügatteki karşılığında kullanılmadığı, bu kelimenin yapılmak istenen asıl amacı saklamak gayesiyle bilinçli olarak tercih edildiği hareketin başlamasından hemen sonra anlaşılmıştır.[26] Hareket 1958 yılında başlatılarak iki sene devam ettirilmiştir. Hareketin faal olarak yürütüldüğü iki sene içerisinde Doğu Türkistan'da entelektüel kim varsa ortadan kaldırılmış, milliyetçi kesim de bu hareketten nasibini almıştır. Yaş ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin tüm aydın kesim tutuklanmış, akıl-almaz zulümlere muhatap olmuş, hapse atılanlar yanında kurşuna dizilerek katledilenlere ilaveten çalışma kamplarında hayatını kaybedenlerin sayısı belirlenememiştir. Bu hareketten nasibini alanlar arasında Komünist dönemin Kültür Nazırı Ziya Samedi, Ticaret Nazırı Abdülaziz Kari, Gulca Valisi Abdurrahim İsa ve Urumçi Belediye Başkanı en tanınmış olanlarıdır.[27]

D) 1954 Sonrası Doğu Türkistan'da İsyan Hareketleri

Bilindiği üzere Komünist yönetim Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçirdikten sonra uygulama sahasına koyduğu acımasız siyaset ile bir taraftan halkı sindirmek bir taraftan da dilediği gibi bölgeyi sömürmüştür. Kızıl Çin idaresinin bölgedeki acımasız ve insafsız her uygulaması halkı canından bezdirmiş, zulme dayanamayan halk haklı olarak zaman zaman ölümü göze alarak ayaklanma ve protesto gösterileri düzenlemiştir. Kızıl yönetimin, fırsat buldukça silahlı ayaklanmalara da başvuran bölge halkın cansiperane yaptığı mukavemetlerin dış dünya tarafından öğrenilmemesi adına azami gayret gösterdiği de bilinen gerçeklerdendir. Mesela 26 Temmuz 1955 tarihinden

[26] Kurban, **Gerçekler Ve Yalanlar**, s. 89-90.
[27] Anat, **a.g.e**., s. 175.

dönemin Özerk Bölge Başkanı Seyfettin Azizi, Halk Meclisi'ndeki nutkunda, 1954 yılındaki Hoten ayaklanmasını kastederek, mukavemet hareketlerinin derdest edilmesinin elzem olduğunu belirtmiştir. Kaynaklarda Paşa Hanım adlı cesur bir kadının liderliğinde ve 50'den fazla Doğu Türkistan halkının iştirak ettiği bir ayaklanma hareketi vuku bulmuştur. Komünist rejim ayaklanmayı bastırmak üzere bölgeye Kaşgar ve Urumçi şehirlerinden takviye kuvvet göndermek zorunda kalmıştır. Hoten ayaklanması daha kontrol altına alınamamışken 1 Ağustos 1955 tarihinde aynı bölgede Abdülhamit Damolla liderliğinde bir başka ihtilal hareketi meydana gelmiştir. 7 Ağustos 1956 tarihli bir gazete haberinde Doğu Türkistan halkının Arap alfabesi değişikliğine tepki veren bölge halkının zaman zaman silahlı olmak üzere direnişe geçtiğini yazmıştır. Xin-jiang Ribao gazetesi ise 25 Ağustos 1956 tarihli sayısında Hoten ve çevresinde ihtilal hareketlerinin yeniden zuhur ettiğini yazmıştır.[28] Zikredilen bu gazetenin 25 Eylül 1956 tarihli nüshasında ise Hoten ve çevresinde asilerin bulunduklarına, 1956 yılı itibariyle kargaşa çıkardıklarına, dini ve milli propagandalarda bulunduklarına dair bir haber yayınlamıştır.[29] Ribao gazetesinin 16 Ekim 1957 tarihli nüshasında ise yine mukavemet hareketleri konu edinilmiş, Kızıl idarenin isyana katılanların bastırılmasına dair aldığı tedbirlere haberde ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Haberde isyancıları derdest etme hareketinin 1958 yılı kış mevsiminde başlayacağı ve baharda bitirileceğine de değinilmiştir. Xin-jiang Ribao gazetesinin 26 Haziran 1958 tarihli nüshasında ise Doğu Türkistan'da rejimi devirmek amaçlı gizli faaliyet içerisinde bulunan 278 yüksek mevkilerdeki çalışanın ve halk vekilinin tevkif edilerek gerekli cezalara çarptırıldığını yazmaktadır.[30] 20 Mayıs 1958 tarihli bir duvar gazetesinde ise cezaya çarptırılan kişilerin karikatürlerine yer verilmiştir. Derdest edilenler arasında Urumçi Belediye Başkanı A. Saibi, Maliye Başkanı İbrahim Turdı, Yazarlar Cemiyeti Başkanı Ziya Samedi, Gulca Vali Yardımcısı Abdurrahim İsa, din hizmetlerinde görevli Abdülaziz

[28] E. Alptekin, **a.g.e**., s. 160, 161.
[29] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 277-278.
[30]E. Alptekin, **a.g.e**., s. 161-162 (Erkin Alptekin isyana kalkışan kişi sayısını 278 olarak belirtmişken İsa Yusuf Alptekin Doğu Türkistan Davası adlı eserinde sayfa 279'da bu sayıyı 378 kişi olarak vermiştir.).

Mahdum gibi isimler yer almıştır.[31] Aynı gazetenin 25 Ağustos 1958 tarihli sayısında ise pozitif bilimler öğrenmek istemeyen Doğu Türkistan halkının, Komünist Parti içine sızan hizipçi gurupların desteğiyle isyan ettiğini haberine konu etmiştir. Yine aynı gazetenin 10 Kasım 1958 tarihli nüshasında ise isyancıların silahlı kuvvetler tarafından kontrol altına alındığından bahsetmiştir.[32] Her ne kadar bu türden hareketler Komünist Parti tarafından çapulcu, eşkıya, rejim düşmanı isyan hareketleri olarak propaganda etse de gerçekte bu hareketler Doğu Türkistan halkının asırladır büyük bir cesaretle yaptığı milli istiklal hareketlerinin devamı niteliği taşımaktadır. İsa Yusuf Alptekin'in Hong Kong'taki Doğu Türkistanlılardan aldığını belirttiği bilgilere göre 1958 yılındaki istiklal hareketlerine 60 bin civarında halkın iştirak ettiğini ifade etmektedir.[33]

Bilindiği üzere Doğu Türkistan halkı Çin Komünist Partisi'nin her türlü yok etme, asimle etme, Çinlileştirme, dini ve milli kimliklerini değiştirip komünistleştirme uygulamalarına karşı periyodik olarak isyan etmekten imtina etmemiştir. Mesela bunlardan bir tanesi 20 Mayıs 1959 tarihinde Kaşgar halkının Komünist idareye başkaldırması olmuştur. Kaşgar olayları bayram namazını ede etmek üzere daha önce Kızıl yönetim tarafından kapatılmış olan İdgah camiine gelip caminin açılmasını talep etmiş lakin bu talep reddedilmiştir. Alınan olumsuz ve ters cevap üzerine galeyana gelen Kaşgar halkı cami kapısını kırarak hep birlikte bayram namazını eda etmeye başlamıştır. Bunu haber alan Kızıl kolluk kuvvetleri camiye baskın düzenlemiş ve rast gele halkın üzerine ateş etmiştir. Can havliyle ayağa kalkabilenler ellerine aldıkları alet-edavatla Kızıl kolluk kuvvetlerine saldırmış, gittikçe kalabalıklaşan halk resmi daireleri ele geçirmiştir. Durum başkent Urumçi'de Özerk Bölge Başkanı Seyfettin Azizi'ye ivedilikle bildirilip yardımcı kuvvet gönderilmesi kendisinden talep edilmiştir. Buna rağmen ayaklanma bastırılamamış, halkın desteği ve katılımı her geçen gün artarak iki yıl kadar süren bir milli ayaklanma gerçekleşmiştir. Bütün tedbir ve tecritlere rağmen Kaşgar olayları dış basında yer bulmuştur. Mesela 9 Haziran 1959 tarihli Le Monde Gazetesi bölgede 1959 yılı Mart ayı itibariyle Komünist rejime karşı geniş çaplı bir

[31] İ. Y. Alptekin, **a.g.e**., s. 279-280.
[32] E. Alptekin, **a.g.e**., s. 163
[33] İ. Y. Alptekin, **a.g.e**., s. 280.

isyan başladığını ve ayaklanmaya 10 bin civarında insanın katıldığını yazmıştır. İsyancıların hapishanelerin kapılarını açtığını ve 50 kadar Kızıl askerin öldürüldüğünü haberine konu etmiştir.[34]

Doğu Türkistan halkı arasında Komünist propagandaya aldanıp, Kızıl kadrolar içinde yer alan bir kısım kişiler de yapılan zulümlere zamanla dayanamayarak gizlice milli hareketleri desteklemişlerdir. Mesela 20 Mayıs 1958 tarihinde Urumçi sokaklarına pankartlar asan bu türden kişilerden olan Urumçi şehrinin belediye başkanı A. Saidi, Maliye biriminde Murakabe müdürü olarak çalışan İbrahim Turdi, Ahmetcan Kasimi'nin yakın çalışma arkadaşlarından olup 1949 sonrası dönemde Yazarlar Birliği Başkanlığı görevini yürüten Ziya Samedi, İli Otonom Bölgesi Hükümet Başkanı yardımcısı A. İsa ve diğer bir kısım vatanperverlerin içerisinde olduğu gizli bir cemiyet kurulmuştur. Bu kişilerin 1949 sonrası dönemde Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin çizgisinde hareket ederek bağımsız bir Doğu Türkistan devleti kurmayı amaçladıkları, göçmen Çinli hususuna itiraz ettikleri gerekçesiyle tutuklanmışlar, duvar gazetelerinde karikatürize edilmişlerdir.[35]

Doğu Türkistan'da Kızıl yönetimin 11. yılında 20 Mart 1959 tarihinde de bir ayaklanma daha çıkmıştır. 4 kişiden müteşekkil bir grubun liderliğinde vuku bulan isyan kısa zamanda 10 binden fazla kişinin iştirak ettiği bir hale gelmiş, hapishanelerden 600 masum tutuklu çıkarılmış, 50 kişiden fazla Çinli görevli öldürülmüştür. Hareketlerine devam eden halk açlıkla mücadele eden halka, tahıl ambarını basarak, ele geçirdikleri tahılları dağıtmıştır. Altı gün kadar devam eden isyanı Urumçi'den gelen takviye kolluk kuvvetleri bastırmıştır.[36] 1958 ve sonrası yaşanan mukavemetlerin öncekilerden farkı, Komünist Çin idaresinin bunları Moskova destekli ayrılıkçı hareketler olarak yorumlamıştır. Olayların ardı ardına patlak vermesi üzerine zaten gergin olan Rus-Çin ilişkileri daha da gerilmiş ve Çin Merkezi idaresi Doğu Türkistan'daki Sovyet konsolosluklarını kapatmıştır. 21 Kasım 1963 tarihli Indian Express gazetesinin haberine

[34] E. Alptekin, **a.g.e**., s. 164.
[35] Amaç Karahoca, **Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi**, İstanbul, DTDD Yay., 2008, s. 71-72.
[36] İsmail Cengiz, Hızırbek Gayretullah, **Çin'de İslamiyet Ve Türkler**, İstanbul, Kent Bas., 1983, s. 89.

göre 1959-1962 yılları arasında Doğu Türkistan'dan Sovyet işgali altındaki Batı Türkistan tarafına kafileler halinde göç hareketlerinin görülmesi üzerine Komünist rejim bölgedeki Sovyet konsolosluklarını kapatmış, Moskova da mukabele amaçlı Merkezi Çin'deki teknikerleri geri çağırmıştır.[37] Moskova idaresi Doğu Türkistan'daki etkisini kaybetmemek adına bölgede yaşanan zulümleri telin etmiş, bu gaye ile bölge halkına yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Bununla da yetinmeyen Moskova, Batı Türkistan'a geçmek isteyenlere göz yummuş, bu açık kapı siyasetini fırsat gören birçok Doğu Türkistanlı 1960 yılını müteakip topluca Batı Türkistan'a göç etmiştir. Bir nevi iki süper güç arasında sıkışan Doğu Türkistan halkının mağduriyetleri bu mücadele sadece artmıştır.[38] Göç hareketleri 1962 yılı itibariyle, bölgedeki zulümlerin had safhaya ulaşması üzerine artış göstermiştir. Doğu Türkistan'ın açlık ve sefalet yüzünden boşaltılmasını Komünist Çin yönetimi önceleri, bölgenin boşaltılması ve yeni göçmen Çinlilere alan açılacağı düşüncesiyle ses çıkartmamış lakin Doğu Türkistan'da yaşananların dünya kamuoyu tarafından öğrenilmesi ve bir diasporanın ortaya çıkması dolayısıyla siyasetine uygun görmemiştir. Moskova idaresinin göçmen Doğu Türkistanlılar üzerinden propaganda yapmasından rahatsızlık duyan Pekin yönetimi 29 Mayıs 1962 tarihinde bölgeden Batı Türkistan'a geçiş kapılarını kalabalık askeri kuvvetlerle kapatmıştır. Otobüs seferleri ve bilet satışlarını da durduran Pekin yönetimi, Doğu Türkistanlılar arasından görevlendirdiği kişilerle göçmenleri provoke etmek istemiştir. Görevlendirilen kukla kişiler halk tarafından linç edilmekten zor kurtulmuş, izin almak üzere halk Hükümet binalarına yönlenmiştir. Bir anda artan kalabalık, malımızı mülkümüzü bıraktık bari canımıza dokunmayın türü sloganlar atmaya başlamıştır. İzin almak üzere toplanan halkın üzerine Komünist askeri birlikleri tarafından ateş açılmış, makineli tüfeklerle taranan halk bir katliama maruz kalmıştır. Bu olay tarihi kaynaklarda "kanlı Mayıs Olayı" olarak zikredilmektedir. Katledilenlerin

[37] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 280-281.
[38] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 281; İsmail Cengiz, Hızırbek Gayretullah, **a.g.e.**, s. 89-90.

sayısı veya defnedildikleri yer dahi gizli tutulmuş, şans eseri kurtulabilenlerin anlattıkları dışında bu katliam hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.[39]

Zikredilen ve bu bölümde üzerinde durduğumuz dönem içerisinde bilhassa Temmuz 1962'de Doğu Türkistan'da üretilen ürünlerin Merkezi Çin'e taşınması yüzünden bölge halkı yiyecek bulamaz hale gelmiştir. İli ve Çöğçek bölgelerinde yaşamakta olan halk Komünist kolluk kuvvetleri ile erzak kıtlığı yüzünden çatışma yaşamıştır. İli'deki Sovyet Konsolosluğu önünde toplanan halk, konsolosluk çalışanlarından Çinlilerin ülkelerinden çıkarılmasına yardım edilmesini ve silah yardımında bulunulmasını talep etmiştir. Toplanan kalabalık arasındaki Kazak Türkleri sınırı geçerek Batı Türkistan'a sığınmış, geri kalan halk Çin'i protesto etmeye devam etmiştir. 1962 yılı öncesi Batı Türkistan'da Doğu Türkistan'a göçler yaşanırken zikredilen tarihten sonra tam tersi bir göç hadisesi yaşanmaya başlanmıştır.[40] İli Sovyet Konsolosluğu önünde fitili ateşlenen mukavemet hareketi kısa zamanda Tarbagatay zuhur etmiş, akabinde de Tuşancu petrol sahasına sıçramıştır. Petrol rafinerisinde çalışan insan sayısı 1/3 oranında azalmış, silahlı çatışmaları durdurmayı başaramayan Özerk Bölge kolluk kuvvetlerinin raporu doğrultusunda işçilere verilecek yiyecek miktarının artırılması ve dini takibatların azaltılması karşılığında bölgede sükûnet sağlanmıştır.[41] Pekin yönetimi bu olaylardan da Moskova idaresini sorumlu tutmuş, lakin Doğu Türkistan'daki katliamlarından geri durmamıştır. Zikredilen olaylar bahane gösterilerek binlerce insan ya tasfiye edilmiş ya da sürgüne gönderilerek bir daha kendilerinde haber alınamamıştır. Pekin yönetimi 1949 sonrası dönemde Doğu Türkistan'a sevk ve iskân ettiği 100 bin kişilik ordusuna yenilerini eklemekten de geri durmamıştır.

[39] Kurban, "Kanlı Mayıs", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Yıl 2, C. 2, S. 7-8, Aralık 1985, s.5.
[40] Yuluğ Tekin Kurat, "20. Yüzyılda Doğu Türkistan", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Yıl 4, C. 4, S. 1, Temmuz 1987, s. 16; İsmail Cengiz, Hızırbek Gayretullah, **Çin'de İslamiyet Ve Türkler**, s. 92-93.
[41] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası,** s. 282.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN'DE KÜLTÜR DEVRİMİ ve DOĞU TÜRKİSTAN'A YANSIMALARI (1966-1976)

A) Çin'de Kültür Devrimi

1 Ağustos 1917 tarihinde başlayan Çin İç savaşını 1948 yılı itibariyle kazanan Komünist Parti, Mao Ze-dong liderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bütün Çin'de yönetimi ele geçiren Mao ve ekibi, çok geçmeden Doğu Türkistan'ı işgal hareketine girişmiş, Ocak 1949 itibariyle Çin Halk Kurtuluş Ordusu askerleri Doğu Türkistan'a girmeye başlamıştır. Daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere bundan sonraki dönemde Doğu Türkistan'da her anlamda iktidarını sağlamlaştırmak isteyen Çin Komünist Partisi, 1955 yılında bölgeyi "Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi" olarak ilan ederek idari statüsünü belirlemiştir. 1949-1965 yılları arasında başta Doğu Türkistan olmak üzere Çin'in tamamında Komünist rejimin her anlamda yerleşmesi için "devamlı devrim" sloganıyla birçok proje hayata geçirilmiş, uygulamalardan rahatsızlık duyanlar veya muhtemelen rahatsız olabilecekler her seferinde tasfiye edilerek bir zulüm, asimile ve sömürü sistemi tesis edilmeye azami önem verilmiştir. Mao'nun belki de final niteliği taşıyan "Kültür Devrimi hareketi ise bu projelerin en can alıcı, en gaddar ve nihai hedefleri olan bir proje olarak hayata geçmiştir. Bu yönüyle "Kültür Devrimi"ni siyasi bir proje olarak değerlendirmek mümkündür. Mao'ya göre sosyalizmi tam manasıyla topluma dikta etmek, Komünist rejimin sarsılmaz bir şekilde yerleşmesi için her yol mubah görülmeli, rejime muhalif olabilecek her türlü gelenek-görenek, örf-adet ve düşünce ortadan kaldırılmalı, mevcut eğitim ve kültürel yaşantı sil baştan tasarlanmalıydı.[197]

Kültür Devrimi'ni bir başka ifade ile var sosyal hayatın doğal akışında var olan değerlere, idare şekline ve toplum hayatını ilgilendiren her türlü oluşuma karşı bir

[197] Jean Daubier, **Çin Kültür Devrimi Tarihi**, (Çev. Büşra Zarifoğlu), İstanbul, Koral Yay., 1997, s. 14.

mücadele olarak da tanımlamak mümkündür.[198] Bu açıdan Kültür Devrimi'nin temel gayesini ulaşılması hedeflenen düşünceye karşı gelebilecek olan sapma ve döneklikleri tamamen ortadan kaldırarak Mao Ze-dong düşüncesini hayatın her alanında dikta ettirmek olarak da ifade edilebilir. Mao'ya göre Kültür Devrimi'nin olmazsa olmazı insanın iç dünyasını yeni bir boyut kazandırarak onu biçimlendirmekti. Komünist Parti'nin liderinin bizzat organizatörü olduğu bu hareketin sadece etnik Çinlileri değil, Çin Halk Cumhuriyeti dâhilinde yaşamakta olan tüm etnisiteleri etkilediği de bilinen bir gerçektir. Bilhassa Doğu Türkistan'daki Müslüman-Türk etnikler, Kültür Devrimi Hareketi sürecinde Çinlilerden çok farklı olan milli ve dini değerlerinin tamamen asimile edilmesi tehlikesiyle yüz yüze kalmıştır. Çin Komünist Partisi'nin resmi yayınlarında Kültür Devrimi'nin başlangıç tarihi 10 Kasım 1965 olarak geçmektedir.[199]

Kültür Devrimi Hareketi ile gelenek-göreneklere, örf-adetlere, dini ve batıl inançlara, sınıfsal oluşumlara ve akla gelebilecek her türlü farklılığa karşı savaş açılmış ve bütün Çin'de tek bir insan yetiştirme amaçlanmıştır. Hareketin başarılı olabilmesi için bütün ülke de toplu seferberlik ilan edilmiş, her yer ve şartta devrimci eğitimler yapılmasına özel ehemmiyet verilmiş, Mao Ze-dong'un kaleme aldığı metinlerin okutulması mecburi hale getirilmiş, fasılasız radyo yayınlarında Mao'nun nutuklarına yer verilmiştir.[200] Her ne kadar Kültür devrimi hareketi ile bütün mahalli gelenek-göreneklere savaş açılmışsa da hareket sayesinde geleneğe evrilen uygulamalarla yeni bir gelenek oluşturularak Mao putlaştırılmıştır. Bu yönüyle Kültür Devrimi Hareketini her şeyi yakıp-yıkan buna mukabil Mao'nun putlaştırıldığı bir dönem olarak da ifade etmek mümkündür. Her değerin tarumar edilip yıkıldığı ve adına Kültür Hareketi denilen bu dönemde Komünist düşüncede olan yapıların çok iyi derecede organize oldukları görülmektedir. Hareketin başarıya ulaşması için görevlendirilen komünist propagandacılar, halkı kendi taraflarına çekmek için her türlü yolu denemiş, taraflarına

[198] M. Antonietta Macciocchi, **Çin Deyince Belgeler/Bilgiler/Bölgeler**, (Çev. Celal Üster), İstanbul, E Yay., 1976, s. 173.
[199] Daubier'e göre Kültür Devrimi Hareketi resmi olarak 10 Kasım 1965 tarihinde başlamıştır. Bkz. Daubier, **a.g.e**., s. 15, 20, 41, 310.
[200] Daubier, **a.g.e**., s. 311.

çektiklerini üzerinden yaptıkları propagandalarla yeni taraftarlar kazanmışlardır. Bu dönemde Kültür Devrimi Hareketi saflarına geçenler propaganda amaçlı meşhur edilmiştir. Aynı dönemde bu türden propagandalara rağmen Hareketin faal birer üyesi olmayı kabul etmeyenler ise ağır yaptırımlara, iftiralara, karalama kampanyalarına, eserlerinin basılmaması cezalarına maruz kalıp tasfiye edilmiştir.[201]

Bilindiği üzere Çin'de Kültür Devrimi Hareketi öncesinde "Yüz Çiçek Açsın, Yüz Fikir Akımı Yarışsın" ve "Sağ-sapma Karşıtı Hareket"leri politik amaçlı uygulanmıştır. Bu hareketlerin akabinde ise Çin'de halk komünleri ve kırsal yaşam alanlarında yolsuzlukla mücadele adına tasfiye hareketlerinin yerine getirildiği "Dört Temizlik Hareketi" hayata geçirilmiştir. Aslında bu hareket Çin halk Cumhuriyeti'nde "Sosyalist Eğitim Kampanyası" olarak bilinmekte ve Kültür Devrimi Hareketi'nin hemen öncesinde yani 1963 yılı Mayıs-Eylül aylarında dört kırsal yerleşim yerinde uygulanmıştır. Bu türden hareketlerin Kültür Devrimi Hareketi'ne giden sürecin hazırlık safhası olduğu söylenebilir.[202] Bir başka ifade ile 1963 yılı Mayıs-Eylül aylarında Çin'de dört bölgede yaşanan Sosyalist eğitim Hareketi, Kültür Devrimi'nin prototipi olmuş Mao Zedong bu hareket ile gelene-görenekler yanında şahsiyetçiliğe karşı mücadele başlatmıştır.[203] Kültür Devrimi'nin başlamasını müteakip Çin'in her tarafından 13 milyon insan toplamış, bu kişilerle "Kızıl Muhafız Ordusu" teşkil edilmiştir. Kızıl Muhafız ordusuna yaş ve cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin herkes alınmış ve eğitime tabi tutulan bu kişiler daha sonra halk arasına dağıtılarak her türlü sosyo-kültürel değerlere karşı mücadele etmeleri kendilerinden istenmiştir.[204]

Kültür İhtilali hareketi ile başlayan süreçte halk "Maocu" ve "Mao Karşıtı" olarak ikiye ayrılmış, bu sayede bütün Çin'de etkisini gösteren bir sınıf çatışması ortaya çıkmıştır. Bilhassa öğrencilerden müteşekkil Kızıl Muhafız ordusu mensupları ve Maoperestlere, Devrim Hareketi'ne muhalefet edenlerle çatışmak üzere tam teçhizatlı

[201] U. T. Hsu, **Gizli Mücadele**, Ankara, Sosyal Yay, Seri No:3, 1976, s. 40-41.
[202] Devrimci Araştırmalar Grubu (ABD), **Çin Kültür Devrimi**, (Çev. Sinan Jabban), İstanbul, Patikakitap, 2013, s. 149; Han Suyin, **a.g.e**., s. 335-336.
[203] Daubier**, a.g.e**., s. 30.
[204] Macciocchi, **a.g.e**., s. 78-79.

silahlar verilmiştir. Kültür Devrimi Hareketi döneminde ironi bir şekilde kültür-sanat faaliyetlerine dair tek bir faaliyet icra edilmemiş, Mao Ze-dong'un merkeze oturtulduğu ve her şeyin Mao'nun belirlediği prensipler etrafında yapıldığı, eserlerinin okutulup-okunduğu, nutuklarının dinlendiği aydınlık karşıtı bir durum yaşanmıştır. Yine ironi bir şekilde halkın ekmek bulamayıp açlık ve sefalet çektiği bu dönemde dünya devletlerine nazire yapmak adına başta Doğu Türkistan'da olmak üzere nükleer denemeler yapılmasından imtina edilmemiştir.[205]

Kültür Devrimi Hareketi'nin başlamasından sonra daha ziyade lise ve üniversite talebelerinden oluşturulan lakin askerlikle hiçbir alakası olmayan "Kızıl Muhafız Ordusu" mensupları basılı eserleri yakmış, sanat eserlerini yakıp-yıkmıştır.[206] Her ne kadar yakıp-yıkma faaliyetlerine Komünist Parti'nin karşı çıkıp emirler verdiği yazılmışsa da, bu yakıp-yıkma olayları yüzden olacak ki, Batı menşeli çalışmalarda Kültür Devrimi'nden "eski eserleri yakan, tarihi binaları yıkan Kızıl Muhafızlardan" sıklıkla bahsedilmektedir.[207] Yaşananlar göz önüne alındığında Kızıl Muhafız Ordusu mensuplarının tarihi gelenek-göreneklerle mücadele etme hedefi doğrultusunda Çin'de kültür ve medeniyet adına ne varsa yakılıp yıkılmıştır. Komünist yönetim, uluslar arası tepkileri kamufle etmek adına bu tür olumsuzlukların yaşanmaması adına bir emir yayınlamış olsa da, Kızıl Muhafız çapulcuları kısa zaman içinde ülkede var olan değerleri kısa süre içerisinde tarumar etmiştir.[208]

Yapılan araştırmalar Kültür Devrimi Hareketi ile eğitim sahasında "Kızıl düşüncede insan yetiştirmek" asıl amaç olmuştur. Bu amaca matuf olarak tepki çekmemek adına mekteplerde azınlık kültürlerine sahip çıkıldığı ve Çin etnik çoğunluk içinde kaybolmamalarına özen gösterildiği propagandasının yapıldığı da ortaya konulmuştur.[209] Bununla birlikte Mao Ze-dong'un düşüncelerinin 1960 yılı itibariyle

[205] A. Jelohovtsev**, Çin Kültür İhtilalinin İç Yüzü**, (Çev. Nihal Önol), İstanbul, Varlık Yay., 1969, s. 163-164.
[206] Daubier, **a.g.e**., s. 39.
[207] Devrimci Araştırmalar Grubu (ABD), **a.g.e**., s. 68.
[208] Jelohovtsev, **a.g.e**., s. 150, 164.
[209] Devrimci Araştırmalar Grubu (ABD), **a.g.e**., s. 70, 72.

okullarda zorunlu ders olarak okutulduğu da bilinmektedir.[210] Kültür Devrimi Hareketi döneminde Çin'e resmi veya gayri resmi yapılan ziyaretlere iştirak edenler ülkenin her tarafından Mao'nun heykel ve fotoğraflarının bulunduğunu, halkın Mao'nun sözlerini ezberlediğini yazmıştır.[211] Tarihi eserlerin bilhassa klasik edebiyat ve eleştiri eserleri sansüre tabi tutulmuş hatta baskılarının yapılmaması bir yana bunları halkın okuması yasaklanmıştır. Çin Cumhuriyeti'nin kurulduğu ve Kıta Çini'nde iktidarda bulunduğu 1911-1949 yılları arasındaki döneme ait her türlü materyal propaganda amaçlı incelendikten sonra erişime açılırken, bilhassa Komünist Parti'nin iktidara geldiği 1949 senesinden 1962 yılına kadarki dönemde yaşanılanlara dair yazılan her eser yasaklanmış, bu döneme dair belgeler imha edilmiştir. Üniversitelerde akademisyenler sadece Mao Ze-dong'nun düşüncelerini anlatmaya zorlanmış, milliyetçi düşüncenin eleştirilerek komünizm ve sosyalizmin methedilmesi mecburi hale getirilmiştir. Zaten Kültür Devrimi Hareketi'nden çok daha önce başlayan bu zorlamalar, zikredilen hareket döneminde tasavvur edilemeyecek şekillerde uygulanmıştır.[212]

Ülke'de her hangi bir film veya tiyatro gösterinin başlangıcında konu ile alakalı olup-olmamasına bakılmaksızın Mao Ze-dong'un söz ve düşüncelerinden konuşma veya görüntüler halka dinlettirilip seyrettirilmiştir. Mao muhalifleri ise bu dönemde hainlikle itham edilmiş, Çin'de yaşamakta olan yabancıların yaşananlara dair fikir beyan etmeleri veya olaylara taraf olmamaları kendilerinden talep edilmiş bu konuda her yabancı Komünist Parti tarafından kurulan komiteler tarafından ikaz edilmiştir. Kültür Devrimi Hareketi'ne karşı çıkanlar tutuklanmış, Komünist literatürde geçtiği şekilde her muhalif "deliğinden çıkarılarak", boyunlarına asılan hakaretamiz dövizlerle sokak sokak dolaştırılmışlardır. Mao'nun resminin asılı olmadığı işyerleri tahrip edilmiş, halkı zehirledikleri propagandası yapılan Mao'nun düşüncelerine yer vermeyen plaklar toplanarak imha edilmiştir. Çin genelinde bilhassa yabancı marka giyim-kuşam malzemelerinin giyimi yasaklanmış, Sovyet etkisinde kalmakla suçlanan uzun saçlı kadınların saçları yakalandıkları yerde Kızıl Muhafız Ordusu mensupları tarafından

[210] Han Suyin, **a.g.e**., s. 346.
[211] Devrimci Araştırmalar Grubu (ABD), **a.g.e**., s. 136.
[212] Jelohovtsev, **a.g.e**., s. 19-20.

kesilmiştir. Saçlarını iki ayıran erkeler ise yine bu Kızıl Muhafızlar tarafından ikaz edilmiş, düzeltmeyenler ağır cezalara çarptırılmıştır.[213] Mao Ze-dong'un en büyük hayalim ve insanların okudukça aptallaşacağına dair söylediklerini merkeze oturttuğu Kültür Devrimi Hareketi aslında inançsız, amaçsız, sanatsız ve cahil bir halk ortaya çıkarmayı amaçlamıştır denilebilir. Dönemin en kötü manzarası bilgili insanların caddelerde katledilmesi ve üniversitelerin kapatılması olmuştur.[214] Mao Ze-dong'un 9 Eylül 1976 tarihinde ölmesi ile Çin'de iktidara Deng Şao-ping gelmiş, Çin'de yeni bir dönem başlayarak Komünist Parti içerisinde bu sefer tasfiyeler ortaya çıkmıştır.[215] Yeni dönem ile birlikte 1966-1976 yılları arasında acımasız bir şekilde sürdürülen Kültür Devrimi Hareketleri yerini göreceli bir yumuşama siyasetine bırakmıştır[216].

B) Kültür Devrimi Hareketi Döneminde Doğu Türkistan'da Yaşananlar

Yukarıda aktarılanlardan hareketle Kültür Devrimi Hareketi'nin sadece Merkezi Çin'de değil daha acımasız bir şekilde Doğu Türkistan'da da yaşandığı bilinmektedir. Merkezi Çin'de Mao Ze-dong'un ölümünü müteakip bir yumuşama dönemine girilmişse de Doğu Türkistan'da bilhassa 1965-1979 yılları arasında devrimin etkisi her yönüyle hissedilmiş, hudutları belirlenemeyen değişimler acımasızca bölge halkına yaşatılarak benimsetilmek istenmiştir. Doğu Türkistan bu dönemde her zamankinden daha fazla göçmen Çinli akınına uğramış, bölgedeki resmi devlet daireleri Çin etnikleriyle doldurulmuş, şehir ve kasabaların en güzel mahallelerine Çinliler yerleştirilmiş, tasfiye hareketlerinde temel amaç halkı komünist düşünceye alıştırmak olmuştur.[217] Komünist iktidar taraftarlarınca methiyeler dizilen Kültür Devrimi Hareketi'ni Doğu Türkistan halkı "Vahşet İnkılâbı" olarak ifade etmektedir.[218] Fikir babasının Mao Ze-dong'un bizzat kendisinin olduğu Kültür Devrimi Hareketi Doğu Türkistan'da mukim bölgenin asıl sahibi Müslüman-Türk halkın değişim ve dönüşümünü merkezine alan bir siyaset takip etmiştir. Amaç ise Doğu Türkistan halkının asimile edilerek Çinlileştirilmesi

[213] Jelohovtsev, **a.g.e**., s. 35, 38, 57, 93, 133-134.
[214] İklil Kurban, **Gerçekler ve Yalanlar**, Ankara, Bizim Büro Yay., 2007, s. 135.
[215] Devrimci Araştırmalar Grubu (ABD)**, a.g.e**., s. 51.
[216] Millward, a.g.e., s.236
[217] Kurban, **a.g.e.** s. 137.
[218] Hacı Yakup Anat, **Hayatım ve Mücadelem**, (Haz. Soner Yalçın), Ankara, Özkan Mat., s. 179.

olmuştur. Müslüman-Türk kızlar Çinli erkeklerle evlenmeye zorlanmış, rıza göstermeyenler ölümle tehdit edilmiştir. Dini ve milli kimlik ile mücadele adına 10 maddelik bir nizamname hazırlanmıştır.[219]

Kültür Devrimi Hareketi döneminde bizzat Mao Ze-dong'un emriyle kurulan "Kızıl Muhafızlar Ordusu" eliyle acımasız bir şekilde yaşatılan zulüm, işkence, katliam ve tehditlerin doğal bir sonucu olarak aileler yıkılıp parçalanmış, sosyal doku bozulmuş, insanlar komünlerde yaşamaya zorlanmıştır. Komünlerde kadın-erkek ayrı ayrı yaşamaya zorlanmış, evli olanlar eşlerini ancak iki haftada bir görüşülmesi zorunluluk haline getirilmiştir. Haftalarca hatta aylarca evlerine gidemeyen, hayat arkadaşlarıyla görüşemeyen bölge kadınlarına, doğan çocukları komünlere vermek şartıyla, sadece üç günlük doğum izni kullandırılmış, bu süre sonunda tekrar işlerinin başına gelmeleri istenmiştir. Bölge halkı komünlerde 18 saat bila-fasıla çalışmaya zorlanmış, ölmeyecekleri kadar yiyecekle yetinmeleri kendilerinden istenmiş, kalorisi düşük yiyecekler kendilerine verilmiştir. Yaşananlara itiraz edenler veya dayanılmazlar zulümlere isyan edenler toplu olarak kolluk kuvvetleri tarafından katledilmiştir.[220]

Kültür Devrimi Hareketi döneminde Doğu Türkistan'da üst düzey yöneticiler, devlet memurları, akademisyenler, burjuva olarak lanse edilmiş, rejim ve halk düşmanı propagandası ile yüzleri boyalı bir şekilde caddelerde dolaştırılmıştır. Bu grup içerisinde olan bir kısım kişilerin elle bağlanarak darp edilmiş, bir kısmı insanların gözü önünde katledilmiş, şanslı bir kısmı da ağırlaştırılmış hapis cezası almakla kurtulmuştur. Bilhassa din bilginlerinin görevlerine son verilmiş, kırsal kesimlere veya çalışma kamplarına sürüne gönderilmiştir.[221]

1966 yılı itibariyle Doğu Türkistan'da da uygulamaya konulan Kültür Devrimi Hareketi zamanında bölgede mukim halk üzerindeki baskı tedrici olarak artmıştır. Şehir ve köylerin cadde ve sokak duvarları din karşıtı ifadelerin yer aldığı dövizlerle donatılmıştır. Yine bu dönemde camilere baskınlar düzenlenmiş, keyfi tutuklananlar

[219] Yuluğ Tekin Kurat, a.g.m., s. 17.
[220] **Türkistan Şehitleri**, İstanbul, DTGC Yay., 1969, s. 23.
[221] Anat, **a.g.e**., s. 179, 180.

yanında cami görevlileri, imam ve vaizlere ağır işkenceler edilmiştir. 1967 yılının Şubat ayında Doğu Türkistan'ın Seylan beldesi meclis üyesi Komünist yönetimin işbirlikçileriyle beraber bölgenin Müslüman-Türk halkını toplu katliamlara maruz bıraktığını söylemiştir. 1959-1967 yılları arasında Çin'de araştırmacı olarak bulunan Iraklı Fuad es Sahib, **An Iraqui in Red China** isimli çalışmasında, Kızıl Muhafız Ordusu mensuplarının müezzinlerin ezan okumasına müsaade etmediğini, ezan okunmasının men edildiğini, bunu yapmanın Çin'de cari kanunlara alenen muhalefet etmek anlamına geldiğini yazmaktadır. Halkın ölülerini defnettiği kabristanlıklar tarumar edilmiş, bölgedeki Müslüman nüfus Çin'in iç bölgelerine dağıtılmış, kolluk kuvvetlerinin elinden kurtulabilenler ise Sovyet işgalindeki Batı Türkistan'a geçmiştir. Çin Komünist Partisi'nin ilişkilerinin iyi olmadığı Moskova idaresi 1969 yılı Ağustos ayında yaptığı bir açıklamada, Çin Komünist Parti yetkililerinin halk reva gördüğü rencide edici hal ve hareketleri dünya halklarından saklamak üzere her türlü iş ve işlemi yaptığını belirtmiştir. Çin Komünist Partisi, Kültür Devrimi Hareketi döneminde Doğu Türkistan halkına yaşatılanları saklamayı başarmış ise de, 1976 sonrası dönemde Kızıl Muhafız Ordusu mensupları tarafından yakılan cami ve kutsal kitaplar yanında Müslüman halkın yüzlerini siyaha boyadıkları ortaya çıkmıştır. İslam cemaatinin sosyal amaçlı açtıkları her sivil toplum kuruluşu kapatılmış, idarecileri ağırlaştırılmış hapis cezalarına çarptırılmıştır.[222]

Kültür Devrimi hareketi süresince tarımsal faaliyetler ve diğer üretim işleri zaman kaybına sebep olduğu bahanesiyle dini bayramlar yasaklanmıştır. Geleneksel kıyafet giymeleri de yasaklanan bölge halkının sadece mavi renkli bir üniforma giymelerine izin verilmiş, özel hayatları ve gelenek-göreneklerini yaşamaları mümkün olmamıştır. Kabristanlıkların boşuna yer kapladığı gerekçesiyle ölülerini yakmaları istenen bölge halkı, daha kolay asimile olacakları düşüncesiyle Çin'in farklı şehirlerine dağıtılmıştır. Yerlerinden edilen bölge halkının terk ettiği ev, arazi, tarla ve bağ-bahçelerine ise getirilen göçmen Çinliler yerleştirilmiş, dahası bölge halkı ile birçok yerde iç içe yaşamaya zorlanmıştır. Kültür Devrimi Hareketinin hızla uygulandığı

[222] Yılmaz Altuğ, **Çin Sorunu**, İstanbul, Otağ Yay., 1977, s. 163-164.

dönemde hanelerinde dini içerikli materyal bulunduranlar geri ve yobaz olarak nitelendirilmiş, devrim aleyhtarı olmakla itham edilmiştir. Halkın elinde Kuran'la zorla toplatılarak yakılmıştır. Bu türden ini materyal toplanmasına karşı çıkanların evleri aranmış, Kuran-ı Kerim'lerini vermek istemeyenler ölümle tehdit edilmiştir. Bu dönemde köylere varıncaya Kızıl Muhafız Ordusu mensupları tarafından yakılıp yıkılmış, cemaatle namaz kılmak ve din dersleri yasaklanmış lakin dini ibadetler gizli bir şekilde yapılmaya devam etmiştir.[223]

Doğu Türkistan'da Kültür Devrimi Hareketi sürecinde eğitim faaliyetleri ise neredeyse kapanmıştır. 1964 senesinde Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi'nde mecburi hale getirilen iki dilde eğitim pilot uygulamaları Kültür Devrimi'nin başlaması bahane gösterilerek durdurulmuştur. 1966-1976 döneminde ise dil ve edebiyat üzerine yazı yazanların çalışmaları Kültür Devrimi boyunca şair ve yazarlarında düşüncelerini aksettirmelerine müsaade edilmemiş, her yazdıkları eser sansüre maruz bırakılmıştır. Sovyet topraklarında ve bilhassa Batı Türkistan'da okuyan kişiler ile milli kimliğe önem veren şahıslar radikallikle Sovyet sempatizanı olmakla itham edilmişler, bu türden kişiler hapsedilmekten kurtulamamıştır. Kaleme alınan eserlerde vatan, memleket, millet gibi ifadeler yasaklanmış, kullananlar dr-dest edilerek hapse atılmıştır. Doğu Türkistan'ın yerli halkı Kültür Devrimi Hareketi döneminde dil ve edebiyat yönünden büyük kazanımlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Dil ve edebiyata yönelik dönemin sonuna kadar acımasız bir şekilde sürdürülen mücadele sadece sosyalizm ideolojisin yerleşmesine katkı sunmak üzere yapılmış, bunun neticesinde milli kültür yok olma tehlikesi yaşamıştır.[224]

Yine Kültür Devrimi Hareketi sırasında uygulamaya konulan projeler ile Komünist Çin rejimi, Doğu Türkistan halkının nerdeyse 10 asırdır kullandığı Arap alfabesini değiştirmiş, yerine Çin şekil karakterlerine uygun Latin harfleri getirmiştir. Bununla birlikte toplumun geçmiş ile bağını koparmak istemiştir. Bu sayede Çince'de

[223] Abdülkadir Taş, "Çin'de Unutulan Müslümanlar", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTNM, Yıl 1, C.1, S.4, Aralık 1984, s. 67-68.
[224] Erkin Emet, "Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim", **Gökbayrak Dergisi**, Yıl 17, S. 94, Mart-Nisan 2010, s. 7-8.

bulunan kelime dağarcığının bölge halkının diline sirayet etmesi sağlanmıştır. "Geçmişin kalıntılarını temizleme" parolasıyla başta Arap alfabesiyle yazılmış dini eserler olmak üzere 300 binden fazla basılı materyal ortadan kaldırılmıştır. Sözde sosyo-ekonomik gelişim gayesiyle Doğu Türkistan halkının aile bağları tahrif edilmiş, aileleri parçalamak üzere oluşturulan 30 bin komünde yaşamaya mecbur edilerek bölge halkının neredeyse tamamı parçalanmıştır.[225]

Tablo-2: Doğu Türkistan'da 15 Yaş Üzerindeki Halkın Çince'yi kullanma yeterliliği

Etnik Köken	**Kolay Okuyan**	**Zor Okuyan**	**Okuyamayan**	**Toplam**
Uyghur	7.3%	10.8%	81.9%	100%
Han	58.2%	15.8%	26.0%	100%

Kaynak: Wang Yuan, Life in Western China, (Xibu renmin de shenghuo), Beijing, China Statistics Press, 2006, s.56

Kültür Devrimi Hareketi sırasında Çin siyasi hayatında önemli yer tutan Dörtlü Çete'nin[226] Doğu Türkistan halkına yapılan baskılar Özerk Bölge Azınlık İşleri Dairesi Müdürlüğü tarafından teyit edilmiştir. Zikredilen birimin Çinli yetkilisi Kültür Devrimi Hareketi'nin genç-yaşlı, kadın-erkek demeden etnisite veya din ayrımı gözetilmeksizin herkese tatbik edildiğini ama kimsenin bir zarara uğramadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte bilhassa Xin-jiang Uygur Özerk bölgesinde Dörtlü Çete marifetiyle yerel halka yapılan baskıların Çin etniklerine yapılan baskılardan katbekat fazla ve farklı metotlarla uygulandığı bilinmektedir. Bu dönemde yapılan her zulme bahaneler üretilmiş, bölgenin Kazak halkı aşırı milliyetçi olmakla itham edilmiş, Sovyetler başta olmak üzere ecnebi

[225] Erkin Alptekin, "Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere Yapılan Zulümler", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTNM, İstanbul, Yıl 3, C. 3, S. 9, 1986, s. 16.

[226] Dörtlü Çete, Mao Ze-dong döneminin sonlarında Çin siyasi hayatında etkili olan dört kişiyi ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Bu dört kişi aynı zamanda Çin Komünist Partisi'nin üyesi idi. Kültür Devrimi Hareketi sırasında Mao'nun politikalarını desteklemişler, onun sağlığının bozulmaya başladığı dönemde yönetimde daha fazla söz sahibi olmaya başlamışlardır. Geniş bilgi için bkz. Kallie Szczepanski, "Çin'de dört kişilik çete nedir?", https://tr.eferrit.com/cinde-doert-kisilik-cete-nedir/28.6.2022

devletlerle yasadışı olarak irtibatlı olmak ve onların değirmenine su taşımakla suçlanmıştır. Bu itham ve suçlamalar dolayısıyla birçok kişi ya hapsedilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir. Zikredilen dönemde işi sadece çobanlık yapmak olan Doğu Türkistan halkı dahi casusluk yapmakla suçlanarak cezalandırılmıştır.[227]

1966-1976 yılları arasında cereyan eden Kültür Devrimi Hareketi döneminde Doğu Türkistan'da gözle görülür değişikliklerin yaşandığı bilinmektedir. Çin anayasasına göre Doğu Türkistan'da yaşayan yerel halk azınlık olarak kabul edilmiş ve bu özellikleri dolayısıyla Kültür Devrimi Hareketinden ciddi olarak etkilenmiş ve birçok sıkıntı yaşamıştır. Bölge halkı yaşadıkları yere göre (kuzeyde veya güneyde olmalarına göre) farklı suçlamalara maruz bırakılmış, farklı yaptırımlara muhatap olmuştur. Mesela kuzey bölgelerinde yaşayan Kazak Türkleri Sovyetlere ajanlık yapmakla itham edilmişler, dağlarda ve yaylalarda hayvancılıkla iştigal edenler ise eşkıyalık yapmakla suçlanmışlardır. Bilhassa Kızıl Muhafız Ordusu'nda görev yapan şovenist partizanlar bölge halkına karşı suç isnat etmek mahir davranmışlardır. Bu dönemde herhangi bir Doğu Türkistanlı için yakıştırılan en basit suç karşı devrimci olmaktı. Bölgenin Müslüman halkı domuz beslemeye zorlanmış, çobanların sürü sahibi olması yasaklanmış, Kızıl Muhafızlara itiraz edenlerin mal-mülk ve hayvanları ellerinden alınmış, bu türden kişiler toplum önünde teşhir edilmek amacıyla saçları ense kökünden tıraş edilmiştir. Hayvansal gıdalar kullanarak hayatlarını idame ettirenlerin hayvanları elinden alınmış, tarım ürünleri yemek zorunda bırakılan halk açlık tehlikesi yaşamıştır. Bununa da yetinmeyen Kızıl Muhafızlar Uygur Türklerinin kebap ve pilav gibi milli yiyeceklerine de yasak getirmiştir. Doğu Türkistan halkı bu dönemde sosyalist propagandanın temel aracı haline getirilen tiyatrolara, dilini anlamıyor olsalar da, gitmeye zorlanmıştır. Bu türden faaliyetlere katılmayanlar rejim aleyhtarı olmakla suçlanmıştır. Bu dönemde bir araya gelmek, birlikte oyun oynamak, toplu çalgı çalış şarkı söyleyip eğlenmek de yasaklar arasında yer almaktadır. Çocuklara milli ve dini

[227] H. B. Paksoy, **Sincan'da Milliyet Politikası**, ODTÜ, (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), 1987, s. 3.

değerleri dışında yabancı oldukları marşlar öğretilmiş, bunarla itiraz eden aileler ise muhtelif suçlamalarla karşılaşmıştır.[228]

Ekim 1984'te Türkiye'den Çin Halk Cumhuriyeti'ne giden heyet Doğu Türkistan'ı da ziyaret etmiş, Tercüman gazetesini temsilen heyette bulunan Ceyhan Altınyelek gezi sonrası kaleme aldığı yazısında Kaşgar'da sohbet etme imkanı bulduğu Doğu Türkistanlılardan Kültür Devrimi Hareketi sırasında yaşanan zulümleri dinlediğini, camilerin saldırılara maruz kaldığını, birçok bölge halkının evinde dahi darp edildiğini ve pek çok kişinin bu olaylarda hayatını kaybettiğini dile getirmiştir. Heyete Başkanlık eden Halil Şıvgın ise gezi sırasında Kültür devrimi Hareketi döneminde camilerin tahrip edildiğini Çinli idarecilerin dahi kendisine ifade ettiğini, bu dönemde kaç kişinin hayatını kaybettiğine dair sorduğu bir soruya ise 1 milyondan fazla şeklinde bir cevap aldığını kendisiyle yapılan bir röportajda dile getirmiştir.[229]

C) Kültür Devrimi Hareketi Döneminde Doğu Türkistan'da Direniş Hareketleri

1966-1976 yılları arasında 10 yıl boyunca devam eden Kültür Devrimi Hareketi Doğu Türkistan'da işkence, katliam ve zulümlerle geçmiş, bu türden gayr-i insani uygulamalara dayanamayan bölge halkı birçok defa başkaldırı hareketlerine girişmiştir. Hiçbir sış desteğe sahip olmayan, ellerinde de herhangi bir imkanı bulunmayan bölge halkı Kızıl Çin rejimine ve onun insani olmayan uygulamalarına sonu malum olsa da karşı durmaktan imtina etmemiş, lakin bu türden imkansızlıklar içerisinde kalkışılan hareketler başarı sağlayamamıştır. Her başkaldırı hareketi ağır ve orantısız güç kullanılarak bastırılmış, yakalananlar hiçbir mahkeme sürecine tabi tutulmadan katledilmiş, canını kurtarabilenler ise başta Sovyet işgalindeki Batı Türkistan olmak üzere Türkiye, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Suudi Arabistan'a hicret etmek zorunda kalmıştır.[230]

---

[228] Paksoy, **a.g.e**., s. 5.
[229] Doğu Türkistan'ı Dolaşan Heyet, **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Yıl 2, C. 2 S. 5, Mayıs 1985,s. 58-60.
[230] **Türkistan Şehitleri**, s. 24.

Kültür Devrimi Hareketi'nin hemen öncesinde bölgede uygulamaya konulan politikalara tepkiler artmış ve ilk direniş hareketi Ocak 1965 ile Haziran 1966 tarihleri arasında yaşanmıştır. Urumçi Radyosu'nun 7 Ocak 1965 ve 1 Haziran 1966 tarihli yayınladığı haberlerde Doğu Türkistan'da Arap alfabesinin Latin alfabesiyle değiştirilmesini protesto eden bölge halkının Kızıl yönetimi değiştirmek üzere bir direniş hareketi başlattığına yer vermiştir. Yaşanan olaylar yabancı haber ajansları tarafından da dile getirilmiş, bu direniş hareketinin kısa zamanda Doğu Türkistan'ın hemen hemen tamamına yayıldığı duyurulmuştur.[231]

1966 yılının Kurban Bayramı gününde, Bayram namazını eda etmek üzere Kaşgar şehrindeki İdgah camiine yönelen şehir halkı cami önünde toplanmış ve Komünist parti tarafından kapatılmış olan caminin açılmasını talep etmiştir. Resmi idarenin bu talebi kararlı bir şekilde reddetmesi üzerine caminin kilitlerini kıran halk bayram namazını birlikte eda etmeye başlamıştır. Durumu haber alan Komünist rejimin kolluk kuvvetleri camiye baskın düzenlemiş ve rastgele cemaat üzerine ateş açmıştır. Bu olayda ne kadar insanın hayatını kaybettiği bilinmemekle beraber canını kurtaranların gruplar halinde gerilla savaşı başlattığı kaynaklarda yer almaktadır. Yabancı ajanslarda bu başkaldırı hareketinin kısa zamanda Doğu Türkistan'ın birçok yerine yayıldığı, bu direniş hareketinin 1940'lı yıllarda Altay'da ortaya çıkan Osman Batur isyanına denk olduğu bilgisi yer almıştır. Komünist rejimin propaganda aracı Pekin radyosu, vuku bulan direniş hareketlerini yalanlamış, asilerin halkı etkileyemediğinden bahisle iki ay çerisinde şakilerin yakalanarak cezalandırılacağını ifade etmiştir. Direniş hareketine iştiraklerin artmaması adına halka vaatlerde bulunan Komünist rejim propagandacılarının bu vaatlerine rağmen direniş hareketine katılımlar çoğalmış, iki ay içerisinde bastırılacağı söylenen hareket 1,5 yıl içerisinde ancak kontrol altına alınabilmiştir. Olayların dış basına yansıdığı şekliyle, mesela Endonezya merkezli yayın yapan İbrasi gazetesi, 1966 senesinde yaşanan direniş hareketlerinin ramazan ayı içerisinde 75 bin Müslüman'ın Kızıl Çin idaresi tarafından katledildiğini duyurmuştur.

[231] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 284.

Türkiye'den ise Anadolu Ajansı 6 Ocak 1967 tarihli haberinde Doğu Türkistan'da yaşanan bu olaylara dair bir haber yapmıştır.[232]

D) Kültür Devrimi Hareketi Sonrası Doğu Türkistan'ın Genel Durumu ve Hariçte Doğu Türkistan Davası

Bilindiği üzere Mao Ze-dong'un 9 Eylül 1976 tarihinde ölümü üzerine Çin Halk Cumhuriyeti yönetimini ele alan Deng Xiao-ping, daha çok "Dörtlü Modernizasyon" olarak bilinen tarım, sanayi, savunma ile bilim ve teknoloji vasıtasıyla Çin ekonomisin kalkındırma programı yürürlüğe koymuştur. Çin Komünist yönetiminin bir nevi dünya ile entegre olma çabası olarak da ifade edilebilecek bu dönem birçok reform hareketinin de ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Ardı ardına yapılan reform hareketleri ve açıklanan programlar Doğu Türkistan mesesini farklı bir boyuta taşımış, bölge halkı yapılan reformlardan umutlanmaya başlamıştır. 1977-1991 yılları arasında Çin'deki reform hareketleri ve Çin Komünist Partisinin dünya ile entegre olma çabaları 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Doğu Türkistan'da bir bahar havasının yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Lakin Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Batı Türkistan'da ortaya çıkan bağımsız Türk Cumhuriyetleri Çin Komünist Parti yönetimini tedirgin etmiş, benzer bir durumun Doğu Türkistan'da yaşanmasından çekinip Mao dönemindekine benzer sıkıyönetim politikalarının bölgede uygulanmasına başlanmıştır.[233]

Den Xiao-ping'in Komünist Parti iktidarını ele aldığı dönemden itibaren Doğu Türkistan'da gündelik hayatta bir rahatlama yaşandığı, basın-yayım faaliyetlerinde ise serbestliklerin yaşandığı görülmüştür. Halk arasında milli kimlik, dil ve edebiyat alanlarında özgün çalışmalar yapılmasına ses çıkarılmamış, Komünist yönetimin bu türden faaliyetleri yasaklayıp takip ettiği veya bu türden faaliyetlerde bulunanların cezalandırıldığı pek görülmemiştir.[234] Çin Halk Cumhuriyeti Milletler Komitesi Başkanı Yang Cing-rin, Jean Min Jeh. Bao gazetesinin 20 Ekim 1978 tarihli nüshasına bir

[232] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası** s. 284-286.
[233] Barış Adıbelli, **Doğu Türkistan**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2008, s. 116-117.
[234] Anat, **Hayatım Ve Mücadelem**, s. 180-181.

beyanat vermiştir. Yang beyanatında bir önceki dönemde azınlık milletlerin ölülerini yakmaya zorlandığını ama yeni dönemle beraber artık bu geleneğin halk tarafından serbestçe yapılmasına karışılmayacağı, domuz eti yeme ve domuz besleme zorunluluklarının da kaldırıldığını, ekonomik olarak geri bırakılan bu toplulukların hayat standartlarını yükseltmeye gayret edeceklerini, kültürlerini yok edilen azınlık milletlerinin bu değerlerinin de canlandırılacağını ifade etmiştir.[235]

Doğu Türkistan başta olmak üzere Çin'de azınlıklara karşı zalimce tatbik edilen Çin'deki azınlıklara yönelik uygulanan siyasetin bir başka delili de yine Jean Min Jeh. Bao gazetesinin 27 Kasım 1978 tarihli nüshasındaki bir habere konu edinmiştir. Haberde Çin etnisitesine mensup olmayan azınlıklıkların, dil ve edebiyatları başta olmak üzere, milli kültürlerinin bilinçli olarak yok edildiği üzerinde durulmuştur. Haberde ayrıca Doğu Türkistan, İç Moğolistan ve Tibet gibi azınlık milletlerin paha biçilmez tarihi eserlerinin, milli kültür bakiyelerinden olan oyun, çalgı aletleri ve sözlerinin ortadan kaldırılıp yasaklandığına değinilmiştir. Mesela Doğu Türkistan Kazak Türklerinden Asılhan tarafından uzun süren ve büyük çabalarla hazırlanmış olan Kazak Türklerinin kahramanlıklarını topladığı "Kırk Yaprak" isimli 40 ciltlik devasa çalışmasının 34 cildi yakılmıştır. Bu çalışmanın bugün var olan sadece altı nüshası geriye kalmıştır. Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi Komünist Parti Merkez Komitesi Sekreteri Wang Feng'in, Jean Min Jeh. Bao gazetesinin 4 Kasım 1978 tarihli nüshasında çıkan beyanatında Doğu Türkistan'da güdülen siyasette değişikliğe gidilme sebebi olarak Moskova yönetiminin bölge halkını Çin Komünist idaresine karşı kışkırtması ve isyana teşvik etmesi sebebine dayandırmıştır. Wang Feng beyanatının devamında 1976 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Başbakanı olan Hua Guo-feng'in[236] bölgenin kalkınması adına emir verdiğini ve bundan sonraki süreçte elbirliği ile bölgenin kalkındırılmasına gayret

[235] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan'da Kızıl Çin Vahşeti**, s. 6-7.

[236] Hua Guo-feng, (16 Şubat 1921, Jiaocheng, Shanxi eyaleti, Çin-20 Ağustos 2008, Pekin), 1976-1980 arasında Çin Halk Cumhuriyeti'nin başbakanı ve 1976-1981 yılları arasında Çin Komünist Partisi'nin başkanlığını yapmıştır. Bkz. https://www.britannica.com/biography/Hua-Guofeng/28.6.2022.

edeceklerini, bunu yapmadıkları takdirde Moskova'nın bölge halkını daima provoke edebileceğini belirtmiştir.[237]

Kültür Devrimi Hareketi zamanındaki kötü muamelelerin bir nebze olsun duraksadığı Doğu Türkistan'da milli kültür değerlerinin kalkındırılmasına yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde bölge halkının tarihi ve kültürel değerlerine dair eserler kaleme alınmaya başlanmış, bu baptaki araştırma ve inceleme eserleri kaleme alınmış, dini alanda ise bir rahatlama dönemi yaşanmıştır. Zikredilen dönemde Kızıl Muhafız ordusu mensupları tarafından yıkılan dini yapılar tamir edilmiş, cami müştemilatı dahilinde Kuran Kursları açılmasına izin verilmiştir.[238] Zikredilen bu yumuşama döneminde bölge halkının dil ve edebiyat alanında maruz bırakıldığı kısıtlamalarda da bir kısım iyileştirmeler gözle görülür bir hal almıştır. Acımasız bir şekilde yürütülen Kültür Devrimi Hareketi zamanında çeşitli bahaneler ile hapsedilmiş olan Abdürrahim Ötkür, Turgun Almas, Zunun Kadiri ve Zordın Sabir gibi yazarlar da hapishanelerden çıkarılmış ve faaliyetlerine devam etmeleri sağlanmıştır. Kültür Devrimi Hareketi döneminde sadece Xin-jiang Halk Neşriyatı, Pekin Milletler Neşriyatı Uygur departmanı ve Xin-jiang Maarif Neşriyatı'nın, Çince eserlerin basımı ile sınırlı olmak kaydıyla açık tutulduğu, 1980'lı yıllardan itibaren bu yayınevlerine Xin-jiang Sehiye Neşriyatı, Yaş Ösmürler Neşriyatı, Xin-jiang Fen-Tehnika Neşriyatı, Xin-jiang Katnaş Neşriyatı ve Kaşgar Uygur Neşriyatı eklenmiştir. Normalleşme döneminde ayrıca Xin-jiang Milletler Edebiyatı Tarım ve Kövrük isimli iki dergiyi, Xin-jiang Kültür idaresine bağlı bir sanat dergisi yanında Xin-jiang Halk Edebiyatı Organı tarafından Miras isimli bir dergi, yanında Xin-jiang Halk Neşriyatı tarafından Bulak, Çolpan ve Dünya Edebiyatı dergileri yayın hayatına başlamıştır. Doğu Türkistan'ın Aksu şehrinde "Aksu Edebiyat-Sanatı", Gulca şehrinde "İli Deryası", Hoten şehrinde "Yeni Kaştaşı" Kaşgar şehrinde "Kaşgar Edebiyat-Sanatı", Korla şehrinde "Bostan" Kumul şehrinde "Kumul Edebiyatı" ve Turfan şehrinde "Turfan" isimli dergiler yayınlanmaya başlamıştır. Bu dergilerden başka Urumçi Yazarlar Birliği tarafından

[237] İ. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan'da Kızıl Çin Vahşeti,** s. 7-9.
[238] Remi Castets, "Doğu Türkistan'da Gerginlik Artıyor", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., Yıl 25, C. 18, S. 69-70, Mart 2009, s. 39.

Tengri Tag ve Urumçi Kültür Dairesi tarafından "Nasrettin Hoca" dergileri de yayın hayatına başlayan diğer basılı dergilerden olmuştur. Bu türden faaliyetler Doğu Türkistan'da eğitim ve kültür-sanat faaliyetlerinde gözle görülür ilerlemeler kaydedilmesine katkı sunmuştur.[239] Bununla birlikte Kültür Devrimi hareketi sonrası yaşanan normalleşme döneminde Doğu Türkistanlıların dini kültür ve milli kimliklerini geliştirmek gayesiyle birçok öğrenci derneği de kurulmuştur. Bu türden derneklere örnek olarak "Tanrı Dağları", "Gençler", "Öğrenci Kültür ve Bilim" derneklerini vermek mümkündür. Bu türden dernekler Çin'de öğrenci hareketlerinin gücünü artırmış, dahası zamanla "Büyük Han Şovenizmi"ne karşı bir meydan okuma hareketine dönüşmüştür.[240]

Çin'de Deng Xiao-ping dönemi ile başlayan yumuşama döneminde Merkezi Çin'de Çin etnisiteleri için birçok yenilik hayata geçirilmişse aynı durumu Doğu Türkistan halkı için söylemek mümkün değildir. Zikredilen bu dönemde Doğu Türkistan'da Mao Ze-dong döneminin kötü izlerini silmek bir tarafa asimile siyaseti aslında tatbik edilmeye devam etmiştir. Yine bu dönemde, geçmiş dönemi aratmayacak şekilde bölgeye göçmen Çinlilerin iskânı artarak devam etmiştir.[241] 1980'lerden itibaren bölgede gerilim azalmış olsa da 1990'lı yıllardan itibaren huzur ortamı Komünist Çin rejiminin eski uygulamalarına dönmesi ile yerini gerginliğe bırakmıştır.[242] Bilhassa 1960-1980 yıllar arasında kapalı Tutulan Sovyet sınırı, 1991 sonrası dönemde açılmış, bu durum Doğu Türkistan'dan bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerine kitleler halinde göçlerin yaşanmasına yol açmıştır. Hür dünyaya çıkabilen Doğu Türkistanlılar ise bulundukları ülkelerdeki özgürlük ortamından istifade ile hem Doğu Türkistan'da yaşananları dünya kamuoyuna duyurmaya hem de bir Doğu Türkistan diasporası oluşturmaya başlamıştır[243] Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi Komünist Parti Komitesi Birinci Danışmanı Wang En-mao, kaleme aldığı "Xin-jiang'a karşı asıl tehdit nereden kaynaklanıyor?" başlıklı yazısında dış ülkelerde yaşamakta olan Doğu Türkistanlıların

[239] Erkin Emet, "Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim", **Gökbayrak**, Yıl:17, S. 94, Mart-Nisan 2010, s. 7.
[240] Castets, a.g.m., s. 39.
[241] M. Emin Hazret, a.g.m., s. 12.
[242] Castets, a.g.m., s. 39.
[243] Adıbelli, **a.g.e**., s. 117.

bu tehditte ilk sırada geldiğini, ikinci sırada ise ülke içindekilerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Wang En-mao yazısının devamında "bölücü" olmakla itham edilen Doğu Türkistanlıların aynı zamanda Xin-jiang'ın Çin Halk Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu da kabul etmediklerini ve Xin-jiang'ı Çin'den ayırmakla itham etmiştir. Wang En-mao yazısında Doğu Türkistan'da faaliyette bulunan ve dış dünyadan bu oluşumlara destek veren bölücü teşkilatları; "Doğu Türkistan Vatan Kutkuzuş Komititi", "Doğu Türkistan Milli İnkılabı Fronti", "Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti", "Râbıṭatü'l-ʿâlemi'l-İslâmî", "Doğu Türkistan, Moğuliye, Mançuriye ve Tibet Halklarının Birleşme Komititi", "Kazak Türkleri Vakfı" ve "Doğu Türkistan Vakfı" şeklinde sıralamıştır. Wang En-mao yazısının son kısmında bilhassa dış destek sağlayan teşkilatların Doğu Türkistan'a ajanlarını soktuğunu, Doğu Türkistan'da faal olan siyasi partiye adam soktuklarını ayrıca Hac görevini yapmak üzere Suudi Arabistan'a gidenlerin de beyinlerinin yıkanarak saflarına geçirildiğini iddia etmiştir.[244]

1990'lı yıllara itibariyle Komünist Çin rejimi bölgede kontrolü kaybetmemek adına eski despot idare şekline dönmüş, bir nevi Doğu Türkistan'da sıkıyönetim ilan etmiştir. 1989 yılındaki Tiananmen olayları eski despot siyasete dönülmesinde etkili olmuştur. Eski siyasi tutuma dönülmesinin bir diğer sebebi de 1991 sonrası dağılan Sovyetler Birliği'nden ortaya çıkan bağımsız Türk devletlerinin ve zikredilen dönemde ortaya çıkan radikal İslami hareketlerin Doğu Türkistan'ı etkileyebileceğine olan inanç olmuştur. Başta Kazakistan ve Kırgızistan'ın Doğu Türkistanlılara sığınma hakkı tanıması Çin Komünist yönetimini tedirgin eden bir başka konu olmuştur. Dış tehditleri bertaraf etme gayretine düşen Komünist rejim, bir taraftan da Doğu Türkistan'ın iç bölgelerinde yükselen milliyetçi söylemlere ve radikal İslami eğilim hareketlerine karşı tedbirler almaya başlamıştır. Gerginliğin her geçen gün arttığı Doğu Türkistan'da 1990'da Barın'da başlayan halk hareketleri ilerleyen yıllarda artarak devam etmiş, Çin Komünist partisi ise eski siyasetine geri dönerek zulümlerine yenilerini eklemiştir.[245]

---

[244] Wang En-Mao Muhaceretteki Doğu Türkistanlıları "Birinci Derece Tehdit Unsuru" İlan Etti, **Doğu Türkistan'ın Sesi Haber Servisi**, C. 6, S. 21, İlkbahar 1989, s. 5.
[245] Castets, a.g.m., s. 41.

Yukarıda da ifade edildiği şekliyle Mao Ze-dong sonrası Çin'de iktidara gelen Deng Xiao-ping döneminde Doğu Türkistan'da hayatın belli alanlarında gözle görülür bir yumuşama dönemi yaşanmıştır. Yaşanan normalleşme ekonomik, dini ve kültürel sahada tezahür etmiştir. Lakin bu tedbirler geçmiş dönemlerde akıl almaz zulümlere maruz kalan bölge halkını tatmin etmemiş, merkezi yerleşim yerlerinde tam bir sakinlik tesis edilememiştir. Merkezi Çin'de olduğu gibi Doğu Türkistan'da da binlerce talebe kendi kaderini tayin hakkı, demokratik seçim özerklik, insani olmayan doğum kontrol uygulamalarından vazgeçme ve göçmen Çinlilerin Doğu Türkistan'a yerleştirilmemesine ve bölgede nükleer denemelerin yapılmamasına dair arka arkaya nümayişler tertip etmiştir.[246] Bilindiği üzere 1978 yılında Çin Anayasası üzerinde bir kısım değişiklikler yapılmış ve bütün Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının inanç hürriyeti anayasal hak olarak tanınmıştı. Bununla birlikte 1979 yılında Çin Ceza Kanunu'na "meşru bir dayanak olmadan vatandaşların anayasal haklarını ihlal eden devlet görevlilerinin iki seneye kadar hapis cezasına çarptırılacağı kayıt altına alınmıştı. Çin anayasasına konulan bu maddeler her ne kadar bölge halkı için müspet birer gelişme olarak telakki edilmişse de kanun maddesinde geçen ifadeler göreceli bir kavram kargaşasına neden olmuştur.[247]

Normalleşme döneminde bilhassa 1979-1986 yılları arasında 15 bine yakın cami yapılıp ibadete açılmış, aynı sayıda din adamına görev verilmiş, 150 bin civarında da Kur'an-ı Kerim'in basımı yapılmıştır. Bu olumlu gelişmeler Mao Ze-dong dönemiyle kıyaslanamayacak kadar değerli olsa da Çin Komünist Parti yetkililerinin Merkez Komitesi üyelerine hazırlattığı gizli bir genelge ile müspet kazanımları yok sayan bir siyaset uygulamaya başlamıştır. Gizli genelgede açıkça din ile mücadele etmenin bir zaruret olduğu üzerinde durulmuştur.[248]

Deng Xiao-ping ile başlayan sakinleşme döneminde belli oranda dini ve milli hayata dair normalleşme yaşanmışsa da bu ortam kısa ömürlü olmuş, eski zulüm

[246] E. Alptekin, "Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere Yapılan Zulümler", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTNM, Yıl 3, C.3, S.9, Nisan 1986, s. 17.
[247] Abdülkadir Taş, "Çin'de Unutulan Müslümanlar", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTNM, Yıl 1, C.1, S.4, Aralık 1984, s. 69.
[248] E. Alptekin, "Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere Yapılan Zulümler", s. 17-18.

dönenme nazire yapan yasaklar yeniden toplum hayatının en merkezi yerine oturmuştur. Dini ritüeller yasaklanmış, okul ve medreseler kapatılmış, öretmenler öğrencileriyle birlikte hapsedilmiştir. Din ile mücadele bağlamında 19 Mart 1996 tarihli gizli bir genelge yayınlamıştır. Doğu Türkistan'da dine karşı savaş açan Komünist rejim aynı dönemde başta İslam ülkeleri olmak üzere dış dünyaya şirin görünme gayretine düşmüştür. Zikredilen bu dönemde göstermelik birkaç cami açılmış, rejim tarafından belirlenen kişilerin, başlarında birer komünist kafile başkanı olmak kaydıyla, hac vazifesini yapmasına izin verilmiştir. Yine zikredilen bu dönemde bilhassa İslam devletlerinden Doğu Türkistan'a dini kitap vs girmesi yasaklanmış, buna mukabil bölge halkı eline geçirdiği ilk fırsatta bu durumu protesto etmiştir. Doğu Türkistan'da bu amaca yönelik 1953, 1855, 1957, 1963, 1967, 1969, 1970, 1985, 1989 ve 1990 yıllarında isyan hareketleri vuku bulmuştur.[249]

Deng Xiao-ping ile başlayan yumuşama döneminde Komünist Çin yetkilileri eğitim-öğretimin önündeki engelleri kaldırdıklarını ifade etmişlerse de Doğu Türkistan'da okur-yazar oranının çok düşük olduğu bir gerçektir. Yumuşama döneminde genel nüfusun %60'a yakını Doğu Türkistan'ın yerlilerinden oluşurken okula devam eden bölge halkının çocuklarının oranı %52'de kalmış, bu oran ortaokullarda %32,5 seviyelerinde seyretmiştir. 1986 yılı verilerine göre dış ülkelere bölgeden giden öğrenciler genel kontenjanın sadece %20'lik kısmını oluşturmuştur. Üniversitelerde görevli akademisyenlerin ise %26'sı Doğu Türkistan'ın yerli halkından, neşriyatın ise sadece %16'sı mahalli lehçelerden oluşmaktaydı. Zikredilen dönemde Çin fonetiğine göre dizayn edilen alfabe Latin alfabesi tekrar Aral alfabesine çevrilmiştir.[250] Zikredilen dönemde Urumçi şehrinde üniversitelerde okuyan gençlerin bölge halkından olanlarının oranı %20'de kalmış, bölge halkı sağlık hizmetlerinin dışına itilmiş, bu alanda hizmet alanların oranı ise %12 civarında olmuştur.[251] Yine bu dönemde bölge halkı, Çinli etnik nüfus içinde eritilebilmek gayesiyle Çinlilerle evlenmeye zorlanmış, sadece bu hususla

[249] M. Rıza Bekin, "Doğu Türkistan Gerçeği", **Hüzün Coğrafyası Doğu Türkistan**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Komisyonu, 1997, s. 4-5.
[250] E. Alptekin, "Türklere Yapılan Zulümler", s.18.
[251] Bekin, "Doğu Türkistan Gerçeği", s. 3.

alakadar olmak üzere "Çung Tang Enstitüsü" ihdas edilmiştir.[252] Dahası 1982 yılında yeni Çin Anayasası ilan edilip Özerk Bölge halkına tanınan haklar da sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Bu dönemde artık Pekin yönetimin iznini almadan Doğu Türkistan'da herhangi bir iş yapılamaz hale gelmiştir.[253] 1982 Anayasası'nın 35. Maddesinde yer alan "Çin Halk Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşları basın, dernek, gösteri, konuşma, toplantı ve yürüyüş haklarından faydalanır" ibaresi de kağıt üzerinde kalan haklardan olmuştur.[254] Anayasa ile 18 yaşından küçük çocukların dini eğitim almaları da yasaklanmıştır.[255] 1982 Anayasası ile Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının eşit olduğu hükme bağlanmışsa da bu hak sadece etnik Çinlilere tanınmış bölge halkı her zaman olduğu gibi 1982 sonrasında da ikinci sınıf vatandaş olmaya devam etmiştir. Bu durumu en açık verilerle Doğu Türkistan'da devlet memuru olarak alışanların sadece %10'unun bölge halkından olması göstermektedir.[256]

Deng Xiao-ping döneminde bölge halkın en muzdarip olduğu konu, temel insan haklarına mugayir olan ve 1979 senesinde başlatılan "Doğum Kontrolü ve Kürtaj Politikası" olmuştur. Komünist rejim, çağdaşlaşmak ve gıda güvenliğini garanti etmek bahanesiyle yürürlüğe koyduğu bu politikayı en acımasız şekilde Doğu Türkistan'da uygulamıştır. Komünist rejim bu politika ile insanların evlenme yaşını, çocuk sayısını ve zamanlamasını denetim altına almış, hamile kalmayı resmi izne tabi tutmuş, resmi ve gayr-i resmi sosyal ünitelere "çocuk kotası" zorunluluğu uygulanmıştır.[257] Bu dönemde şehirlerde ikamet eden azınlık milletler iki, köylerde meskûn olanlar da üç çocuk yapmakla sınırlandırılmıştır. Yasaklara uymayanlar hijyenik olmayan şartlarda kürtaja tabi tutulmuş, anne karnından çıkarılan çocuklar katledilmiştir. Gizli olarak çocuk doğuranlara ise kimlik verilmemiştir. Mesela 1991 yılında Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinin Karakaş ilçesinde 18.765 anne adayı zorunlu kürtaja maruz bırakılmıştır. Bu

[252] E. Alptekin**,** , "Türklere Yapılan Zulümler", s. 19.
[253] M. Rıza Bekin, **M. Rıza Bekin'in Anıları**, İstanbul, Kastaş Yay., 2005, s. 74.
[254] Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yay., 2010, s. 80.
[255] Rahmetullah Ahmed Rahmeti**, ,** "Doğu Türkistan'da Muhtariyet ve Türk İslam Varlığını Yok Etme Siyaseti", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., Yıl.4, C.4, S. 13, 1987, s. 29.
[256] Kaşgarlı, "Doğu Türkistan Üzerine Suikast Planı", **Doğu Türkistan'ın Sesi,** ,C. 6 S. 23, Ekim 1989 s. 5.
[257] Türköz, **a.g.e**., s. 53-54.

sayı ise nüfusun %49'una tekabül etmektedir.[258] Doğu Türkistan'da "zorunlu kürtaj aslında soykırım suçunun en önemli kanıtlarından biridir. Zorunlu kürtajın dokuz aylık hamile kadınlara dahi uygulandığı bilinmektedir. Bölgede eşi hamile diye hapse atılan insanların sayısı bilinmemektedir.[259]

Daha önceki bölümlerde 1949 yılında Doğu Türkistan'ın Mao Ze-dong liderliğindeki Halk Kurtuluş Ordusu tarafından işgal edilmesinden kısa bir süre sonra tam bir sömürge haline getirildiğine değinilmişti. Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'ı komünizm maskesi ile tam bir sömürge haline getirmesi sonrası halkın bütün değer yargılarıyla mücadele etmeye başlamış ve güvendiği askeri gücü ile bölge halkının gözünü korkutmak istemiştir. Bununla da yetinmeyen Komünist rejim, ilk fırsatta bölgenin geniş Taklamakan çölü çevresinde nükleer denemeler yapmaya başlamıştır. Bilindiği üzere 1950'li yıllarda Sovyet Rusya ile ilişkileri iyi olan Pekin yönetimi Rusya ile teknik eleman gönderimi konusunda anlaşmış, Ekim 1957'de ise atom bombası denemelerinde kullanılmak üzere bina yapımına girişmiştir. Bu adımı müteakip Çin Komünist Parti kontrolünde "Nükleer Silahlar Araştırma Komitesi" ihdas edilmiştir. Pekin yönetimi hazırlıklarını tamamladıktan sonra deneme sahası olarak Doğu Türkistan'ın Lop-nor bölgesini seçmiştir. "Proje 21" kod adı ile faaliyete başlayan Merkez, 1959 yılında Moskova ile ilişkilerin bozulması ile faaliyetlerine bir dönem ara vermiş, lakin çok geçmeden, 1960 yılı itibariyle, yurtdışında konuyla ilgili çalışmalar yapan insanlarını geri çağırarak çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir. Merkez, Doğu Türkistan'da ilk atom bombası denemesini, Kod 59-6 sayı numarası ile Ekim 1964'te Lop-nor'daki "Miran Nükleer Silah Deneme Merkezi"nden gerçekleştirmiştir. Komünist yönetim 20 Haziran 1967 tarihinde ise ilk hidrojen bombasını patlatmıştır. Bu denemler Lop-nor bölgesinde canlıların ve insanların hayatını olumsuz yönde etkilemiş, ağaçların yaprakları dökülmüş, insanların vücutlarında daha önce bulunmayan yara-bereler çıkmaya başlamış, sakat doğan bebek oranlarında çok hızlı artışlar görülmüştür. Yaşanan tüm bu çevresel ve insani felaketler Komünist Çin rejimi tarafından

[258] Bekin, "Doğu Türkistan Gerçeği", s. 3.
[259] Ayşe Su Ar, "Gerçek Soykırım: Doğu Türkistan Dosyası", DTGD Yay., Yıl 20, S. 186, Nisan 2001, s. 35.

reddedilmiştir.[260] Pekin yönetiminin Doğu Türkistan topraklarında 1964 yılı akabinde 50'ye yakın nükleer deneme gerçekleştirdiğine dair kaynaklarda bilgiler yer almaktadır.[261] Lop-nor'da 1964 yılındaki ilk nükleer denemeyi sonraki ortalama 280 günde bir yeni bir deneme takip etmiştir. Urumçi'de 265 km uzaklıkta bir mesafede bulunan Lop-nor şehrinde yapılan denemeler uzak yakın birçok bölgeyi etkilemiş, Komünist rejim çevre ve insan felaketlerine neden olan nükleer denemelerle ilgili uluslar arası tarafsız hiçbir heyetin bölgeye gitmesine izin vermemiştir.[262]

1953-1964 yılları arasında Doğu Türkistan'ın nüfus istatistik bilgilerine dair Çin resmi makamlarının verdiği bilgilere göre bölgenin nüfusunda azalma meydana gelmiştir. Bu azalma 1964-1990 aralığında ise artış göstermiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere zikredilen tarihlerde Merkezi Çin'de de nüfus azalış ve artışları yaşanmıştır. Merkezi Çin'de nüfus azalışının ana sebebini doğum kontrol uygulaması yanında Doğu Türkistan'a yerleştirilen çok miktardaki göçmen Çinliler dolayısıyla yaşanmış, nüfus transferi hem bölgenin demografik yapısını değiştirmeye hem de sömürü siyasetinin kalıcı olmasına matuf olmuştur. Bölgeye yerleştirilen göçmen Çinlilerin mütemadiyen artışı kısa sürede demografik yapının etnik Çinliler lehine değişmesini sağlamıştır. Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'da uyguladığı sömürge asimile siyaseti kısa sürede rejime karşı kısa aralıklarla birçok başkaldırı hareketinin vuku bulmasına ve halkın ayaklanmasına yol açmıştır. Resmi istatistik rakamlarında Çin nüfusun günden güne artması sonucunda Türk nüfusunun azalması açıkça görülmektedir. Günümüzde Özerk Bölge Başkenti Urumçi'de mukim Çinli etniklerin oranı resmi istatistik bilgilerine göre %74,91 ile ilk sırada, ikinci sırada ise %12,46 ile Uygur Türkleri gelmektedir[263]. Bu oranların Çin etnikleri lehine çok daha fazlasının Urumçi'de yaşadığı farklı kaynaklarda diler getirilmektedir. Bölgede göçmen Çinli sayısının artması, doğal dengenin bozulmasına ve kıt olan kaynakların orantısız bir

[260] Erkin Ekrem, "Doğu Türkistan'da Çevre Sorunları Ve Çevresel Irkçılık," **Doğu Türkistan**, DTGD Yay., Yıl 18, S. 178, Haziran-Ekim 1996, s. 17-20.
[261]Rahim Er, **İmparatorluk Coğrafyasında Diplomasi Koşturmak**, İstanbul, Babıali Kültür Yay., 2000, s. 172.
[262] Türköz, **a.g.e**., s. 159-160.
[263] https://tr.wikipedia.org/wiki/Urum%C3%A7i/28.6.2022.

şekilde kullanılıp tahrif edilmesine neden olmuş, bu durum tabiatın dengesinin bozulmasını beraberinde getirmiştir. Bu ise birçok çevre tahribatına neden olmuştur. Çevre sorunları ile mücadele adına Merkezi Hükümet ancak 1996 sorası kanun çıkarmaya başlamıştır. Doğu Türkistan'daki çevre felaketlerine dair Çin kaynaklı verilen bilgilerin doğruluğunun tartışmalı olduğuna dair genel kanaat hâkimdir. Zikredilen dönemde çevre felaketlerinin doğal bir sonucu olarak Doğu Türkistan'da hastalık oranlarında artışlar yaşanmış, kullanılabilir hastaneler sağlık hizmetlerinin karşılanmasında yetersiz kalmıştır. Doğu Türkistan'da çevre felaketlerinin temel nedenini nükleer denemler oluşturmuş, 1964 yılı sonrası dönemde Doğu Türkistan'da yapılan 45 nükleer deneme çevre felaketlerine yol açmıştır. Nükleer denemelerin bölgede ne insan, ne bitki ne de çevre felaketlerine neden olduğu propagandasında bulunan Çin Komünist idaresi, bugüne kadar, konuya dair hiçbir resmi belge paylaşımında da bulunmamıştır. Bu yüzden olacak ki, nükleer denemelerin Doğu Türkistan'ın doğal ortamına ve insan sağlığına dair ne türlü zararlara sebep olduğu tam olarak ortaya konulamamıştır.[264] Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre 1975-1985 döneminde Doğu Türkistan'da lösemi hastalığına maruz kalanların %7, kanser hastalığına yakalanalar ise %10 artmıştır.[265] İlki 14 Ekim 1964 tarihinde Lop-nor'da gerçekleştirilen nükleer denemeler depremlere de sebebiyet vermiştir.[266]

1980 sonrası ise bölgede, yaşanan hak ihlalleri ve yumuşama devri dolayısıyla birçok protesto gösterisi meydana gelmiştir. Mesela 12 Aralık 1985 tarihinde Urumçi'de 13 ise Kaşgar, Aksu ve Börütala'da resmi daireler önünde öğrenci olayları vuku bulmuştur. Öğrenci olayları aslında Kültür Devrimi hareketi zamanında toplumun gerilmesinin Deng Xiao-ping dönemindeki yumuşama siyasetinin özgürlük ortamından istifade edilerek dışı vurumu olmuştur.[267] Pekin Hükümeti 12 Aralık olaylarını ciddiye alınmaması gereken protestolar olarak değerlendirmiş, katılımcı sayısını da olduğundan

[264] Ekrem, a.g.m., s. 17-19.
[265] Ahsen Utku**, Doğu Türkistan, İpek Yolunun Mahzun Ülkesi,** İstanbul, İlke Yay., 2006, s. 75.
[266] Türköz, **a.g.e**., s. 161-162.
[267] Dolkun İsa, , **Doğu Türkistan'da Öğrenci Hareketleri Sempozyumu (Bildiriler)**, (Haz. Yücel Hacaloğlu) Ankara, Türk Yurdu Yay., 1995, s. 29- 30.

çok düşük göstermiştir.[268] Bu tarihten itibaren ise öğrenciler tarafından yapılan protesto gösterileri artarak devam etmiştir. Çin Komünist iktidarı döneminde meydana gelen en büyük öğrenci olayları ise 17 Nisan 1989 tarihinde "Tiananmen Olayları" ile yaşanmıştır.[269]

[268] Li Sheng, , **Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu**, (Çev. Xu Xinyue), Urumçi, Xin-jiang Halk Yayınevi, 2006, s. 291.

[269] Sultan Mahmut Kaşgarlı, "Çin'deki Kanlı Olayların İçyüzü", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 6, S. 22, Yaz 1989, s. 44-45. Diğer öğrenci protestoları ve Doğu Türkistan'da yaşanan hak ayaklanmalarıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Türköz, **a.g.e**., s. 81.; Amnesty İnternational, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTAM, Yıl 10, S. 36-37, Mart 1993, s. 70-71; Li Sheng, **a.g.e**., s. 291; Erkin Emet, **5 Temmuz Urumçi Olayı ve Doğu Türkistan**, Ankara, Grafiker Yay., 2009, s. 74-76; Hacı Yakup Anat, **Hayatım ve Mücadelem**, s. 181; Mehmet Saray, "Doğu Türkistan'daki Son Gelişmeler Üzerine", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 7, S. 25, Mart 1990, s. 39; "Doğu Türkistan'da Yine Kan:50 Ölü", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV., Yay., C. 7, S. 25, Mart 1990, s. 35-36.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DOĞU TÜRKİSTANDA NÜFUS SİYESETİ ve BÖLGENİN NÜFUS DEĞİŞİMİ

A) Doğu Türkistan'da Nüfus Hareketleri

Bilhassa XIX. asırda Doğu Türkistan coğrafyasında ikamet eden nüfus hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Çin kaynakları zikredilen asırda bölgenin toplam nüfusu 700 bin kişi idi. Forsayt'a göre 1873 yılında Doğu Türkistan"ın nüfusu 1.015 bin, A. Kuropatkin'e göre 1.2 milyon, Prjevalskiy'e göre 1884 yılında 2milyon, Motusovskiy'e göre 1888'de 700-800 bin, Pevtsov'a göre 1.8 milyonu yerli, geri kalan 200 bini ise göçebe ve çobanlardan müteşekkildir. Ayrıca 1902 yılındaki resmi Çin verilerine göre bölgenin nüfusu 1.2 milyon ve İsveçli seyyah Sevan Hedin'e göre 1.626 bin kişi bölgede ikamet etmekteydi[1].

Doğu Türkistan'da günümüzde etnik Çinliler bölgenin en fazla etnik grubudur. Bu süreç daha önce de değinildiği üzere bölgenin 1977'deki işgali süreciyle başlamıştır. Bu dönemde getirilen etnik Çinliler genelde Qing iktidarlarının zorlamasıyla gerçekleşmiştir. 2006 yılı verilerine göre 1929-1930 yıllarında Merkezi Çin'in Şanşi eyaletindeki büyük açlık sırasında binlerce etnik Çinli bölgeye göç etmiştir. 1944 yılının sonunda, Çin iç savaşı ve Çin-Japon harbi dolayısıyla bölgeye Merkezi Çin'in Henan, Hebei ve Şandong eyaletlerinden 11.300 etnik Çinli göç etmiştir. Çin'de iktidarda bulunanların Doğu Türkistan'a gönderdiği göçmen Çinlileri genelde bölgenin kuzey taraflarına yerleştirilmiştir. Zikredilen yılda bölgede bulunan etnik Çinlilerin sayısı 222.401 kişi olarak verilmiştir. Bu sayı 1949 yılında 290.010 kişiye yükselmiş ve genel

[1] M. V. Pevtsov, **Puteşestviye Po Vostoçnomu Türkistanu, Kun-Lunyu, Severnoy Okraine Tibetskogo Nagorya i Cungarii vı 1889 i 1890 godah**, Saint-Peterburg 1895, s.142; Yarbay Kornilov, **Kâşgariya ili Vostoçnıy Turkestan**, Taşkent 1903, s.226; Bahattin Gencal, "XIX. Yüzyılda Doğu Türkistan Uygurlarında Sosyal ve Kültürel Hayat", Kırgızistan-Türkiye Manas Üniv., Sos. Bil. Est. **Basılmamış Doktora Tezi**, Bişkek 2012, s. 105

de Urumçi, Manas ve Guçung şehirlerine iskân gerçekleşmiştir. Komünist işgalle beraber göçmen Çinlilerin sayısı artarak devam etmiştir[2].

1884 tarihinde kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan'ın Merkezi Çin'e bağlanması sonrası yeni Çin yönetimin 1887 yılında bölgede yaptığı ilk nüfus sayımına Urumçi, Aksu ve Kaşgar dışında Doğu Türkistan'ın diğer bölgelerinde nüfusun seyrekliği dikkat çekmiştir. Bu sayımda sadece İli-Tarbagatay'da 1.238.583 kişi sayıma tabi tutulmuş ve bunların 66 bin kişisinin etnik Çinli, 33.114'ünün Tungan ve 1.132bin kişisinin ise Uygur Türkü olduğu görülmüştür. 19. Asrın başında ise bölgeye 155 bin etnik Çinli ve Tungan yerleştirilmiştir. Zikredilen dönemde İli-Tarbagatay'ın nüfusunun 2 milyon kişiye yakın olduğu bilinmektedir[3].

Günümüz şartlarında sağlıklı bir nüfus sayımı yapılmasının imkânsız olduğu Doğu Türkistan nüfusunun 35 milyon olduğu tahmin edilmektedir[4]. Sultan Mahmut Kaşgarlı, **Modern Uygur Türkçesi'nin Grameri** (Orkun Yayınevi, İstanbul, t.y., s. 1 isimli eserinde 1992 yılı öncesinde Doğu Türkistan nüfusunun 18-20 milyon arasına olduğunu zikretmektedir. Doğu Türkistan Vakfı tarafından 1996 senesinde gerçekleştirilen "*2. Uluslararası Doğu Türkistan Sempozyumu*"nda Doğu Türkistan'da yaşamakta olan 35 milyon Müslüman-Türk nüfustan bahsedilmektedir. Bu rakamı Yusuf Gedikli de gerçeğe en yakın olarak kabul etmektedir[5]. Yusuf Ziya Arpacık, Doğu Türkistan'a gerçekleştirmiş olduğu gezisini, dönüşünde kaleme almış, bu çalışmasında zikredildiği şekliyle normal şartlardaki nüfus artışları baz alındığında bölge nüfusunun

[2] Yeldos Sauyrkan, Doğu Türkistan Bölgesindeki Kazakların Eğitim Tarihi (1900-1950)", Necmettin Erbakan Üniv., Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2019, s.18.
[3] Millward, **a.g.e.**, s.152-153
[4] Şen Ozan, **Dinmeyen Kan Doğu Türkistan**, Hamle Yay., İstanbul t.y.3 , s. 32; Ğ. O. Zulpıqar, **Doğu Türkistan'ın Gözyaşı**, Bayrak Yay., İstanbul 2007, s. 144-146; Rahim Er, "Doğu Türkistan Çin'in İç İşi Değildir", **İmparatorluk Coğrafyasında Diplomasi Koşturmak**, BKY, İstanbul 2000, s. 175; Hamit Göktürk, "Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçler", **Uluslararası Göç Sempozyumu**, 8-11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2006, s. 130.
[5] İlkul, **a.g.e.**, s. 4.

50 milyon olması gerektiğini ifade etmiştir[6]. Muzaffer Özdağ ise bölgede yaşayan nüfusu 28 milyon olarak vermektedir[7].

Li Sheng'e göre Doğu Türkistan bölgesinde yaşamakta olan toplam nüfus 19.250 bin kişidir. Bölgede Çin etnik nüfusu dışında kalan grupların popülasyonunu ise 10.969.600 kişi olarak veren Li Sheng, bu sayının 8.345.600'den fazlasını Uygur Türklerinin oluşturduğunu, bunun da genel nüfusa oranının % 43,3 olduğunu yazmaktadır. Etnik Çinliler ve Uygur Türkleri dışında Doğu Türkistan Kazak, Kırgız, Şibo, Tacik, Özbek ve Tatar Türkleri yanında Çinli Müslüman Tunganlar, Moğol, Mancu, Daur ve Ruslardan müteşekkil azınlıkların yaşadığını yazan Li Sheng, Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan etnik Çinlilerin sayısını ise 8.280 bin kişi olarak ifade etmektedir. Bu sayının genel nüfus içerisindeki oranını ise % 43.02 olarak vermektedir. Li Sheng, bölgedeki Kazak Türkleri nüfusunu 1.245 bin kişi olarak ifade etmkte bu sayının genel nüfusa oranını ise % 6.47 olarak vermektedir[8]. Arslan Alptekin kaleme aldığı bir makalesinde Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Çin etniklerine ait nüfusun 1953 yılında genel nüfusa oranı % 6.14 olarak vermekte, bu oranın 2000'li yıllara gelindiğinde % 40. 72'a ulaştığını zikretmektedir[9]. Başka bir deyişle 1954 yılında Doğu Türkistan'da bulunan 479 bin etnik Çinli nüfus 1964 yılında 2.445 bin ve 1984 itibariyle de 5.346.300 kişi olmuştur.

1950-1970 yılları arasında Doğu Türkistan'a getirilip yerleştirilen göçmen Çinlilerin bütün faaliyetlerini BİNGTUAN yapısı gerçekleştirmiştir. Getirilen kişiler resmi dairelerde işe başlatılmış, kedilerine arsa, arazi verilmiştir. 1954-1957 arasında bu şekilde Doğu Türkistan'a yerleştirilen göçmen Çinli sayısı 300 bin olmuştur. Bu sayı 1966'da 500-600 bin arasındaydı. Çin'deki büyük kıtlık yıllarında ortalama 800 bin'den fazla, 1961'den itibaren ise 600 binden daha fazla ve Kültür Devrimi Hareketi zamanında, 1.6 milyon göçmen Çinli Doğu Türkistan'a yerleştirilmiştir. 1975 tarihli bir

[6] Yusuf Ziya Arpacık, **Osman Batur ve Asrın İbretlik Olayları**, İlteriş Yayınları, İstanbul 2008, s. 103
[7] Muzaffer Özdağ, **Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği Üzerine**, DTV Yay., İstanbul 2000, s. 195.
[8] Li Sheng, **a.g.e.**, s. 5.
[9] Arslan Alptekin, "Eastern Turkistan Reality, Chinese Migrant Flow and Self-Determination", **Human Rights Violations Eastern Turkistan**, haz. Timur Kocaoğlu ve diğ., İstanbul 2000, s. 47.

rapora göre Kültür Devrimi sırasında Doğu Türkistan'a 450 bin göçmen Çinli gencin yerleştirildiğinden bahsetmektedir. Bu dönemde Bingtuan'ın merkezi Shihezi şehri olmuştur[10].

Doğu Türkistan'da 1964-2000 yılları arasında 0-5 yaş arası nüfus kademeli olarak azalmıştır. BU dönemde ortalama %46'lık bir düşüş yaşanmıştır. 65 yaş ve üstünün oranı 6-14 yaş grubuna göre ters orantılı olarak artmıştır. 1964 yılında bölgede okur-yazarlık oranının ise çok düşük olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Zikredilen dönemde üniversite mezunu genel nüfusun sadece %1'i idi[11].

1 Temmuz 1990 tarihli resmi Çin nüfus bilgilerine gör Doğu Türkistan'da Uygurca konuşan toplam nüfus 7 milyon 249 bin kişi olup bu da bölgede yaşayan toplam nüfusun %60'ından fazlasına tekabül etmekteydi. Zikredilen sayıma sonuçlarına göre etnik Çinlilerin sayısı 5 milyon 746 bin kişi ile genel nüfusun %30'una denk gelmekteydi. 2000 yılı resmi Çin istatistik bilgilerine göre bölgede yaşayan Uygurların sayısı 9 milyon civarında olup, bu sayısının gerçeği yansıtmadığı, bağımsız kaynaklara göre bu sayının 16 milyon civarında olması gerekir. Son yıllarda bölgedeki etnik Çinli nüfus artarken, 1949 yılında bölgeni %90'ından fazlasını oluşturan yerli halk, bugün itibariyle neredeyse %50'nin altına düşmüştür. 1949 sonrası etnik Çinlilerin Doğu Türkistan'daki nüfus artışı hızı %500'ü geçmiş durumdadır. Bir anlamda demografik dağılımda nüfus olarak az olan etnik Çinli nüfus askeri anlamda en fazla nüfusa sahip etnisiteyi oluşturmaktadır[12].

Tablo-3: 1945 Yılında Doğu Türkistan'da Uyruklarına Göre Nüfus

Uyruk	**Nüfus**

[10] Michael Dillon, **Xinjiang – China's Muslim Far Northwest**, University of Durham 2004, s.25; Millward, **a.g.e.**, s.253.
[11] Zuu Yong-jün, He Bing-yü, Long Tao, "1949-2007 Nián Xīnjiāng Rénkǒu de Shíkōng Biànhuà jí Kōngjiān Jiégòu Fēnxī", **Scientia Geographica Sinica**, Vol. 31, no: 3, March 2003, s.s.359.
[12] Linda K. Benson, **The IIi rebellion : the Moslem challenge to Chinese authority in Xinjiang, 1944-1949**, M. E. Sharpe, Publishers, 3 Henrietta Street, London 1989, s.viii; Dolkun Kamberi, "Uyghurs and Uyghur Identity", **SINO-PLATONIC PAPERS**, Number 150, (May, 2005), s. 2, 5.

Uygur	2.988.528
Etnik Çinli	222.401
Tungan/Hui	99.607
Kazak	438.575
Moğol	59.686
Rus	19.392
Özbek	10.224
Tarançi[13]	79.296
Tatar	5.614
Tacik	8.210
Kırgız	69.923
Şibo	10.626
Solon	2.506
Mançu	762
Toplam	**4.015.350**

Tablodan da anlaşılacağı üzere 14 farklı etnik grubun yedisi Müslüman'dır. Zikredilen tarih itibariyle bu etnik 7 grup Doğu Türkistan nüfusunun %92'sini

[13] Kanaatimizce Uygur Türkleri olan Tarançilere, Ruslar tarafından ortaya atılan ve bazen da Doğu Türkistan'da halk arasında kullanılan bu tabir Çin Komünist Partisi tarafından da kullanılmış ve bu sayede bölgede toplum arasına ayrımcılık sokulmak istenmiş olabilir.

oluşturmaktaydı. Ayrıca bu dönemde etnik Çinlilerin büyük çoğunluğu %55'lik oranla bölge başkenti Urumçi'nin ikamet etmekteydi. Zikredilen tarihte Urumçi'de iskân edilen etnik Çinli sayısı 136.808 kişi idi[14].

Doğu Türkistan'a etnik göçmen Çinli yerleştirme siyaseti bölge sakinleri arasında zaman zaman kışkırtıcı boyutlara ulaşmış, Çin Komünist partisi ise bu nüfus transferlerinin bölge nüfusunu etnik Çinliler lehine değiştirmenin bir arası olarak görmüştür. Bütün mesaisini Doğu Türkistan'da her alanda tesis etmeye niyetili olan Komünist Parti, bu anlamda siyasetinde 1991 yılına kadar bir değişikliğe gitmemiştir. Bu tarihten sonra ise hem Sovyetlerin dağılması hem de aynı tepkinin Doğu Türkistan halkı tarafından gösterilmesi korusuyla siyaset her geçen gün ağırlaştırılmıştır[15].

1950-1970 arası dönemde Doğu Türkistan'daki nüfus artışının temel sebebi Bingtuan'ın bizzat etnik Çinlileri yerleştirme ve iskân etme siyaseti olmuştur. Bingtuan'a bağlı nüfus 1954 yılında 200 binden, 1957 yılında 300 bine çıkmıştır. 1966 yılında ise 500-600 bin etnik Çinli'nin bölgeye yerleştirildiği, Kültür Devrimi öncesi yaşanan kıtlık döneminde (1959-1961) Bingtuan'ın bölgeye 2 milyon etnik Çinli göçmen getirdiği kaynaklarda geçmektedir. 1966-1976 yılları arasında ise 1.6 milyon genç etnik Çinli nüfusunda yine BİNGTUAN eliyle bölgeye iskân edildiği bilinmektedir. 1976 tarihli bir raporda son gelenlerden 450 bin kadarının şehirlere yerleştirilerek Maoist gençlik hedefi doğrultusunda kullanıldıkları ifade edilmektedir[16].

1949 sonrası 20 yıllık süreçte Doğu Türkistan'da kişi başına düşen üretim artmamış, buna mukabil toplam büyüme iki kat artmıştır. Bunun sebebi ise bölgeye iskân edilen etnik Çinlilerdi. Etnik Çinlilerin Doğu Türkistan'a yerleştirilmesi bölgenin Merkezi Çin ile entegrasyonunu kolaylaştırmış dahası Merkezi Komünist Parti Hükümet programının uygulanmasını kolaylaştırmıştır. 1955 yılına gelindiğinde bölgede etnik Çinlilerin sayısı 500 binin biraz üzerindeydi ve bu da toplan nüfusa oranı %10'un biraz

[14] Benson, **The IIi rebellion**, s. 30, 33.
[15] Michael E. Clarke, **Xinjiang and China's Rise in Central Asia - A History,** Routledge 2011, s.2, 10, 116-117; Peter B. Golden, **Central Asia in World History**, Oxford Üniv. Press 2011, s. 137 vd.
[16] S. Frederick Starr, **Xinjiang: China's Muslim Borderland**, New York 1984, s.17

üzerindeydi. 1962'de ise etnik Çinlilerin sayısı 2 milyonun üzerine çıkmış bu ise nüfusun %30'una tekabül etmiştir. 1971 yılında ise bölge nüfusunun %40'ına tekabül eden etnik Çinli göçmen yerleştirme politikasına devam dilmiştir. Bu siyaset aslında Çin Komünist Parti siyaset yapıcılarının bölgenin her anlamda sömürülmesi ve muhtemel ayrılıkçı sosyal olaylara mahal olmaması için özenle uygulanmıştır[17].

Tablo-4: 1953-1990 Arasında Doğu Türkistan'ın Nüfusu[18]

Uyruk	**1953**	**1964**	**1982**	**1990**
Uygur	3,640,000(74.7%)	4,021,200(54%)	5,995,000(45.8%)	7,195,000(47.5%)
Çinli	299,000 (6.1%)	2,445,400(32.9%)	5,284,000(40.4%)	5,696,000(37.6%)
Kazak	492,000(10.1%)	501,400(6.7%)	903,000(6.9%)	1,106,000(7.3%)
Tungan/Hui	150,000(3.1%)	271,100(3.6%)	567,000(4.3%)	682,000(4.5%)
Kırgız	68,000(1.4%)	69,200(0.9%)	112,000(0.9%)	140,000(0.9%)
Diğr.	225,000 (4.6%)	133,500(1.8%)	220,500(1.7%)	337,900(2.2%)
Toplam	**4,874,000**	**7,441,800**	**13,081,500**	**15,156,900**

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1953-1964 yılları arasında Doğu Türkistan'a yoğun bir etnik göçmen Çinli yerleşimci iskân edilmiştir. Türk Uyrukluların zaman içerisinde nüfus oranları mütemadiyen düşmüş, etnik Çinlilerin ise artmıştır. En büyük azalma ise % 27,2 ile Uygur Türklerinde yaşanmıştır. Verilen rakamların doğruluğu her ne kadar tartışmalı olsa da bu bile bölgenin demografik yapısının 37 yılda nasıl değiştirildiğini gözler önüne sermektedir.

[17] Starr, **a.g.e.**, s. 169, 241.

[18] Yuan Qingli, "Population Changes in Xinjiang Uighur Autonomous Region (1949-1984)," **Central Asian Survey** 9 (1990), s. 57; M. Freeberne, "Demographic and Economic Changes in the Sinkiang Uighur Autonomous Region" **Population Studies**, no. 1 (1966), s. 108; **Xinjiang Uyghur Autonomous Region Bureau of StatIstics, Xinjiang Statistical Yearbook**, Beijing 1996, s.52; Starr, **a.g.e.**, s.246

Doğu Türkistan'ın demografik yapısını değiştirmeye yönelik politikaların günümüzde de Çin Komünist Partisi eliyle cari olduğu bilinmektedir. Komünist Parti yetkililerinin bölgenin 200 milyon insana bakabilecek potansiyelin varlığı sebebiyle nüfus transferine devam edildiğini, her ne kadar, nüfusa dair verilen sayıların güvenilirliği sorgulansa da bölge nüfusunu 100 milyona çıkarmayı planlamaktadır. Bu gaye doğrultusunda Çin Komünist idaresi mütemadiye bölgeye yıllık 200-500 bin arasında etnik göçmen Çimli yerleştirdiği bilinmektedir. Çin Komünist Partisi eliyle bölgenin demografik yapısını bölge halkı aleyhine değiştirilme çabaları v halka uygulanan baskı siyaseti zaman zaman halkın protesto gösterilerine neden olmuş, her bir demokratik hareket orantısız güç kullanılarak bastırılmaktadır.[19]

Çin Komünist Partisi'nin, Doğu Türkistan'da uyguladığı nüfus politikalarından, eğitime, alfabeden, dini yaşama, göçmen Çinli getirilmesinden halkın elindeki toprakların alınmasına kadar hayatın hemen hemen her alanındaki siyasetleri zaman zaman uluslar arası toplum nezdinde de tepkilere neden olmuştur. 1949'da bölgenin Çin Komünist Birliklerince işgal edildiği günden bu zamana bölgedeki yerli halkın göçmen Çinliler ve onların doğum yoluyla artması, zamanla ana vatanlarında azınlık pozisyonuna düşme tehlikesi yaşamalarına sebep olmuştur. 1949 sorası dönemde bazen sayıları atmakla beraber düzenli bir şekilde bölgeye getirilen göçmen Çinliler aynı zamanda Komünist Parti idaresi tarafından teşvik amaçlı maddi olarak da desteklenmişlerdir. Günümüzde bölge nüfusunun etnik Çinlilere oranı neredeyse %45'e gerilemiş durumdadır. Demografik yapıyı değiştirmeye matuf bu uygulamalar dışında doğum sınırlandırması, kota fazlası çocuk yapamama, zorunlu kürtaj gibi uygulamalar da bölge nüfusunun etnik Çinliler lehine bölge nüfusunun değişmesine yol açmıştır.[20]

Grafik-1: 1949-2008 Arası Doğu Türkistan'da Nüfus Dağılımı (milyon)

[19] Dillon, a.g.e., s.16 vd.; Levent Yücel, "Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti", Süleyman Demirel Üni. Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Isparta 2008, s. 31.

[20] Kenan Dağcı- Mustafa Keskin, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, 1(2), (2021), s. 16; Ahmet üven, "Uluslararası Medyada Sincan/Doğu Türkistan Haberlerinin Çerçevelenmesi", **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)**, 9 (1), (2021), s. 301.

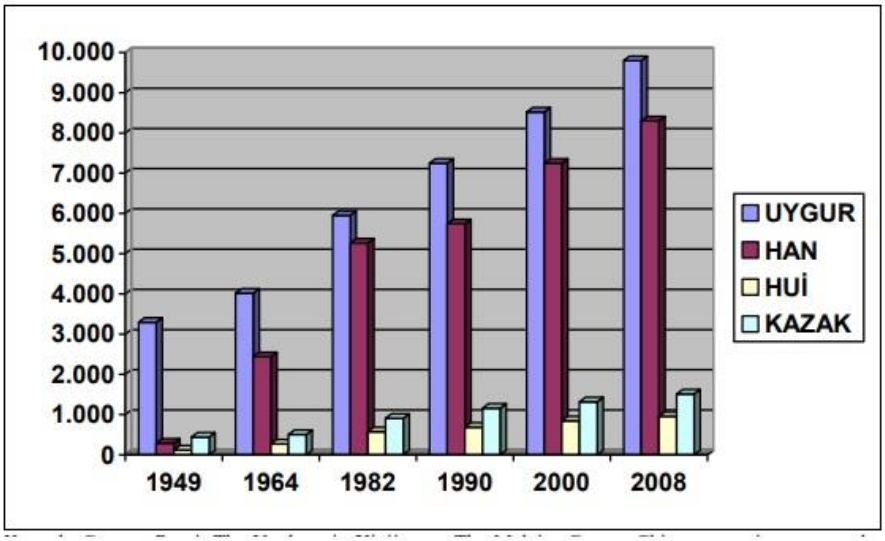

Kayak: Castets, Remi, The Uyghurs in Xinjiang – The Malaise Grows, China perpectives, septemberoctober 2003, s.6'dan naklen Keskin, a.g.t., s.80.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle Doğu Türkistan'ın nüfus popülasyonu hususunda objektif bir kanat sahibi olmanın, Çin Komünist Parti yönetiminin kapalı devre çalışması ve bölge ile ilgili kaygıları dolayısıyla, oldukça güç olduğu söylenebilir. Komünist Çin Birliklerinin bölgeyi işgal ettiği 1949'da bölgedeki Mancu ve Tunganlar da dahil olmak üzere 600 bin civarında Çinli nüfusun bulunduğu, bunun da genel nüfusa oranla %5 civarında bir yekun tuttuğu kaynaklarda geçmektedir. Komünist iktidarın ilk 20 yılında bölgeye iskân edilen etnik Çinliler dolayısıyla bölgenin asli unsuru Türk soylu halklar azınlık pozisyonuna düşmüştür[21]. 1993 yılı sayımına göre bölgenin nüfusu 16.052.648 kişi olup etnik çeşitliliğe sahiptir. Günümüz Çin resmi verilerine göre halen daha bölgedeki en büyük etnik unsur Uygur Türkleri olsa da bu konuda ki bilgiler de güvenilir değildir. Zikredilen yılda Doğu Türkistan'daki Uygur nüfusu ise 7.589.468 kişi olup genel nüfusun %47'sine tekabül etmektedir. Bu yıldaki sayıma göre etnik Çinliler ise genel nüfusun %37'sini oluşturan lakin Çin askeri yapılanmasının hariç olduğu, etnik Çinlilerdir ki bunların da toplam sayısı 6.036.700 kişidir. Yine 1993 verilerine göre bölgedeki sayısal olarak en büyük üçüncü etnik unsur 1.196.416 kişiyle Kazak Türkleri

[21] M.Rıza Bekin, "Doğu Türkistan Gerçeği", **Yeni Türkiye** 97/16, s.1392.

olup genel nüfusun %7,3'üne tekabül etmektedir. Bölgedeki en büyük dördünü etnik grup Tunganlar olup sayıları 732.294 kişidir. Tunganları 154.282 kişi ile Kırgız Türkleri, 149.198 kişi ile Moğollar, 36.785 kişi ile Şibolar, 36.108 kişi ile Tacikler, 18.856 kişi ile Mançular, 12.782 kişi ile Özbek Türkleri, 8.560 kişi ile Rus etnikleri ve 4.440 kişi ile Tatar Türkleri takip etmektedir. Yukarıda adı geçenlerden Han milliyeti dışındaki Türkler ve daha sonra bölgeye gelen Moğollar, yüzyıllardır Doğu Türkistan topraklarında bir arada yaşamaktadırlar. Ayrıca Doğu Türkistan nüfusunun 70.929 kişilik bir kısmını ise Buyi, Dong, Kore, Miao, Şiang, Tibet ve Yi etnikleri oluşturmaktadır. Türk uyruklu halk dışında kalanların ekser çoğunluğu bölgenin Çin Komünist ordusu tarafından işgalinden sonraya bölgeye iskân edilmiştir. Yukarıda da değindiğimiz üzere bilhassa etnik Çinlilerin bölgeye iskânı, Komünist Parti'nin sistemli bir asimilasyon siyasetinin önemli bir argümanı olarak uygulanmıştır. Günümüzde etnik Çinlilerin bölgeye iskânı halen devam etmektedir. Çin Komünist Partisi'nin Kültür Devrimi Hareketi sırasında açıkladığı bir plana göre bölgeye 100-150 milyon arasında etnik Çinli'nin yerleştirilmesi planlanmıştır. Çin'de yapılan nüfus sayımlarına herhangi bir dış gözlemci katılmasına müsaade edilmediğinden verilen istatistik verileri sağlıklı olarak değerlendirilmemektedir. Her ne kadar Çin resmi nüfus sayıları bölgedeki Türk uyruklu nüfusu 10 milyon civarında söylese bağımsız bir araştırmaya göre 1990'da Doğu Türkistan'ın nüfusu 40 milyon civarında gösterilmiştir[22]. 40 milyon sayısının da doğruyu yansıtmadığını ifade eden araştırmalar da vardır. 1949 yılı verilerine göre bölge nüfusunun %75'ini Uygur Türkleri, %11'ini Kazak Türkleri, %5'ini de diğer Müslüman Türk uyruklu halk oluştururken, 1990 yılı verilerine göre etnik Çinlilerin oranı %38'e yükselmiştir. Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'ı her anlamda asimile etme siyasetinde etnik Çinlilerin bölgeye iskânı önemli bir işlev görürken, 1991 yılında Sovyetlerin dağılması sonrası bu politika arttırılarak devam ettirilmiştir. Çin Komünist Parti yönetiminin bölgede demografik yapıyı tam olarak kontrol etmek gayesiyle şehirleri de etnik özelliklerine göre alt otonom bölgelere ayırmıştır. Curgarya havzasına iskân edilen etnik Çinlilerin güvenlikleri de hesaba katılarak kendilerine özel yeni

[22] Ali Güler-Suat Akgül-Atilla Şimşek, **Türklük Bilgisi**, Tamga Yayıncılık, Ankara 2001, s.495.

yerleşim yerleri ihdas edilmiştir. Mahalli halkın çoğunlukta olduğu şehirlere daha az sayıda olan bir diğer etnik unsur için otonom bölgeler kurdurularak halk arasına fitne sokulmuştur. Bilindiği kadarıyla Urumçi'den petrol zengini Karamay şehri arasına 5 milyonu mütecaviz etnik göçmen Çinli yerleştirilmiştir ki bu bölge Doğu Türkistan'da faal fabrikaların tamamına yakınının bulunduğu bölge olma özelliği taşımaktadır[23].

Tablo-5: Doğu Türkistan'da 1949, 1995 ve 2002 Yıllarına Göre Nüfus Oralarındaki Değişim

Etnik Gruplar	1949 (%)	1995 (%)	2002 (%)
Han	6	38	40.61
Uygur	75	48	47
Kazak	10	7	5
Kırgız	2	1	1
Tungan/Hui	3	4	4
Moğol	1	1	1
diğerler	2	1	1

Kaynak: Xinjian Uighur Autonomous Rejion Statistics Bureau, April12, 2001 http://www.uyghuramerican.org/ET/nopus2001.html

Dünyada beş kişiden birinin etnik Çinli olduğu bilgisinden hareketle resmi Çin verilerine göre Çin Halk Cumhuriyeti nüfusunun %91'i etnik Çinli ve geri kalanı ise 55 azınlık milletten oluşmaktadır. 2000 yılı nüfus sayım istatistik bilgilerine göre Doğu Türkistan'da mukim halkın toplamı 19,25 milyon kişidir. Etnik Çinlilerin sayısı 7.498 milyon kişi ile genel nüfusun %40.61'ini oluşturmaktadır. Sadece 10 yıllık sürede etnik

[23] Dauliatova, a.g.t., s.15 vd.

Çinli nüfusun bölgedeki artışı % 31.64 olmuştur. Zikredilen dönemde de anlaşıldığına göre bölgeye etnik göçmen Çinli nüfus transferi durmaksızın devam etmiştir. Yine bölgede etnik Çinlilerin yasadığı çocuk yapmaları da nüfuslarının artmasına etki eden bir diğer faktördür. Bütün bu orantılardan hareketle Doğu Türkistan'ın mahalli halkının Çin halk Cumhuriyeti nüfusuna oranı %0.013 olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir[24].

Çin Komünist Partisi iktidara geldiği günden itibaren Çin Halk Cumhuriyeti dahilinde bulunan bütün azınlıklara yönelik asimilasyon politikası devlet siyaseti haline getirmiş, bilhassa Doğu Türkistan'a yönelik ise bölgenin demografik yapısını da kendi lehine çevirebilmek için etnik göçmen Çinlileri özendirici bir siyaset takip etmiştir. Bölgede, sadece Çin Komünist Partisi'nin resmi nüfus verileri göz önüne alınsa bile, etnik göçmen Çinli sayısının 1949 sonrası dönemde mütemadiyen arttığı görülecektir. Buna mukabil bölgenin yerel halkının nüfusunun ise sistematik olarak azaltıldığı bir gerçektir. Bu minvalde Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'da uyguladığı siyaset bölge halkını istihdam etme ve iyi eğitim verme bahanesiyle Merkezi Çin'e götürmektedir[25].

Grafik-2: 1949-2008 Arası Doğu Türkistan'da Nüfus Değişim Oranını (%)

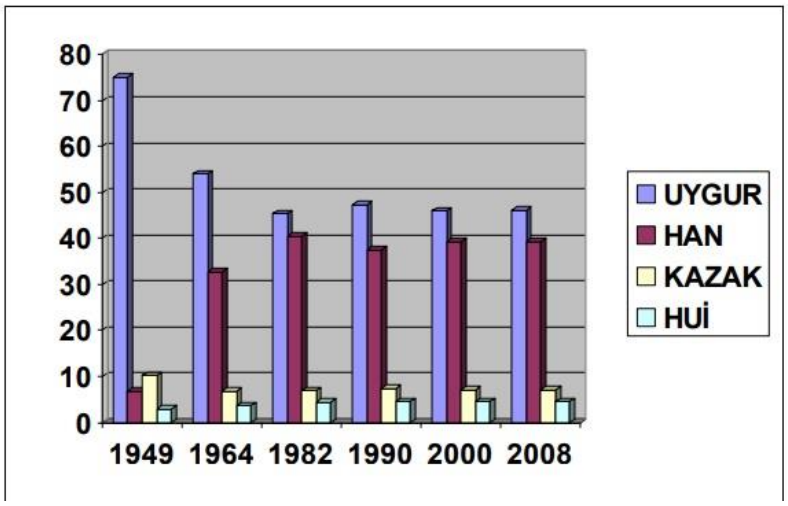

[24] Dauliatova, a.g.t., s.38 vd. Geniş bilgi için bkz. Nuraniye Hidayet Ekrem, "Çin'in Doğum Kontrol Politikası", **Gökbayrak Dergisi**, Yıl:12, Sayı: 58, Mart-Nisan 2004

[25] Mustafa Keskin, "Çin'de Etnik Azınlık ve Doğu Türkistan Sorunu", Yalova Üniv. Sos. Bil. Enst. **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Yalova 2013, s.106

Kaynak: Castets, Remi, The Uyghurs in Xinjiang–The Malaise Grows, China perpectives, septemberoctober 2003, s.6'dan naklen Keskin, a.g.t., s.83.

B) Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'da İskan Siyaseti

Bilindiği üzere Merkezî Guomindang Partisi Hükümeti'nin Doğu Türkistan'a göçmen Çinli yerleştirme politikası bölgede birçok karışıklıkların ortaya çıkmasına ve huzursuz bir siyasi ve sosyal atmosferin uzun yıllar bölgede sürmesine neden olmuştur. Gerçeği ifade etmek gerekirse Doğu Türkistan'a göçmen Çinli iskân edilmesi siyaseti 1928-1933 yılları arasında bölgeyi idare eden Genel Vali Jin şu-ren'in iktidarını kaybetmesi neden olan Kumul isyanının çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1933 senesinde Moskova'nın desteği ile Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçiren Şın Şı-sey ise geçiş döneminde bu politik inisiyatiften uzak durmuş, hem iktidarını sağlamlaştırmak hem de halkı sakinleştirmek üzere göçmen Çinli iskânı işine ara vermiştir.[26]

Daha önce de zikredildiği üzere 1931 yılında başlayan Kumul ayaklanmasının ana nedeni Kumul Beyliği'nin lağvedilerek Urumçi idaresine bağlanması olayı olmuştur. Jin Şu-ren'i Kumul Wang[27]'ı Maksud Şah'ın ölümünü müteakip Kumul'daki Çinli Tümen Komutanı Li Hsi-tseng, Beyliğin lağvedilmesini ve Urumçi idaresi uhdesine alınmasını Jin Şu-ren'e sunmuş, o da maddi getirisi ile göçmen Çinlilere makam açacağı kanaatiyle bu teklifi kabul etmişti.[28] Zaman kaybetmeyen Jin, Kumul beyliğini Hami, Ayho ve Ayvu isimlerini verdiği üç idari bölgeye bölerek lağvetmiştir.[29] Jin akabinde Yolbars Han'ı[30], tasarladığı idareyi tesis etmek üzere, Çinli memurlarla birlikte Kumul'a

---

[26] Eleanor Lattimore, "Report of Xinjiang", **FES**, C. XIV, No: 7, (11 April 1945), s. 79.

[27] Han, padişah, pir, bey. Bir bölgenin en yükse idari amiri, bkz. Xinhua Zidian, Pekin 1985; **Hanzuxa-Kazakxo Sozdık**, Xin-jian Halek Baspase, Urumçi 1987, s. 1151

[28] Chan, a.g.m., s. 234; Schomberg, "Hami or Komul", s. 93.

[29] Fu Tung-hsien, **Chung-kuo Huichiao shih**, Chansha 1940, s. 174; Chan, a.g.m., s. 234; Wu, **a.g.e.**, s. 62; Forbes, **a.g.e.**, s. 78-79; Tu Chungyüan, **Sheng Shi-cai yü Hsin Hsin-chiang**, Shanghai 1938, s. 65.

[30] Doğu Türkistan Uygur Türklerinden olan Yolbars Beg, Kaşgar şehrinin Yenihisar kazasından olup, 15 yaşında Kumul Beyi Muhammed tarafından memuriyete alınmış ve 1908 yılında Maksud Şah'a müsteşar olmuştur. 1922 yılında "Han" unvanını alan Yolbars Beg, 1931 yılında Jin Şuu-ren aleyhine patlak veren ayaklanmaya bizzat iştirak edip cephede çatışmıştır. 1937 yılında Nankin'e giden Yolbars Beg, 1946 yılında Kumul'a avdet etmiştir.. Guomindang idaresi döneminde mühim görevlerde bulunan Yolbars Beg, 1951 yılında Tayvan'a geçen Yolbars Beg, aynı yıl Tayvan'da bulunan Çin Cumhuriyeti tarafından kurulan "Sürgündeki Doğu Türkistan Valiliği" ile görevlendirilmiştir. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 472-473.

göndermiştir. Doğu Türkistan'da belki de ilk olarak bu döneme kadar göçmen Çinlilere tarım sahalarının verilemesi geleneğine son verilmiş, bu yeni dönem bölge halkının öfkelenmesine neden olmuştur.[31]

Guomindang Hükümeti Başkanı Çan Kay-şek ise "Kuzeybatıyı Geliştirme Hareketi"ni adlı bir siyaseti yürürlüğe koymuş, bu minvalde Merkezi Çin'den Doğu Türkistan'a başlangıç olmak üzere 10 bin kadar göçmen Çinli memuru, birçok teşvik sözü de vererek, bölgeye göndermiştir. Bu suretle Şın Şı-sey'in ara verdiği Doğu Türkistan'a göçmen Çinli yerleştirilmesi siyaseti 1942 yılı sonu itibariyle bölgeye tekrar gelmeye başlamıştır. Kumul İhtilali öncesinde olduğu gibi bu göçmen Çinlilerin ülkeye gelmesi halkın büyük çaplı karşı çıkmasına yol açmıştır. Merkezi Hükümetin teşvik ederek bölgeye gönderdiği ve mali destek sağladığı bu göçmen Çinliler Doğu Türkistan'ın en münbit bölgelerinden olan kuzeybatı kısmına yapılmıştır[32]. Guomindang Hükümeti'nin Doğu Türkistan'da demografik yapıyı Çin etnikleri lehine değiştirmek gayesine matuf bu iskân politikasının günümüzde gelinen nokta itibariyle Doğu Türkistanlılar aleyhine başarılı olduğu söylenebilir.

1944 yılında başlayan ve 12 Kasım 1944 tarihinde Gulca Merkezli bağımsız bir Cumhuriyetin kurulmasıyla neticelenen aynı zamanda Şın Şı-sey'in azledilmesini beraberinde getiren olaylar akabinde Doğu Türkistan'da yeni bir dönem başlamıştır. Zikredilen bu yeni dönemde bilindiği üzere Can Ci-cong, Merkezi Hükümet'in bilgisi dahilinde, Gulca liderleri ile irtibata geçip, uzlaşma yılları aramış ve nihayetinde 2 Ocak 1946 tarihinde "11 Bitim Anlaşması" ile bir "Karma Hükümet" kurulmuştur. Can Ci-cong, 14 Ağustos 1947 tarihli Xin-jiang gazetesine verdiği demecinde; "*Bir ihtilâl hareketi olduğu iddia edilen İli olaylarında, etnik Çinliler aleyhinde bir propaganda yürütülmüş, baskıcı iktidarı hal-etmeye ve bölgenin bağımsızlığına dair sloganlar ortalığı kaplamıştır. İhtilal açısından bakıldığında bunların hepsine "yanlış" demek mümkün değildir. Ben yakında Nankin'de, Çinli ve yabancı basın mensupları huzurunda konuştuğumda, bizim Xin-jiang'a yönelik politikamızın mantıksız olduğunu söyledim. Biz*

[31] Wu, a.g.e., s. 62-63; Cable-French, The Gobi Desert, s. 220.
[32] Whiting, **a.g.e.**, s. 99 vd.; Tien-fong, **a.g.e.**, s. 178; Forbes, **a.g.e.**, s. 306.

Çinliler Xin-jiang nüfusunun % 5'ini teşkil ederiz. Biz siyasî idareyi neden ülke nüfusunun % 95'ini teşkil eden Uygurlara ve diğer etnik gruplara teslim etmedik? Geçmişte Xin-jiang'daki idarenin tatbik ettiği politika, birçok yönden tamamıyla yanlıştı. Gerçekten de bu nevi politikalar emperyalistlerin kendi müstemlekelerine uyguladığı politikalardan farksızdı. Bizim bu yanlışları düzeltmemiz gerekir. Eski Genel Vali Şın Şı-sey'in yaptığı fenalıklardan pişmanlık duymamız ve bıraktığı kan lekelerini temizlememiz lazım" ifadelerine yer vermiştir[33].

Can Ci-cong ile başlayan yeni dönemde 1947 yılı Mayıs ayına kadar bir rahatlama görülmüş, zikredilen tarihte Dr. Mesut Sabri Baykozi'nin hükümet başkanı olarak atanmasından sonra İli grubu hükümeti protesto ederek Gulca'ya çekilip, hükümet aleyhinde propagandaya başlamıştır. 1947 yılının ikinci yarısı itibariyle Doğu Türkistan'da siyasi hayat kaosa dönüşmüş, milli liderler ikiye bölünmüştür. Dr. Mesut Sabri Baykozi'nin yanında yer alan Osman Batur'a karşı da tezviratlar yapan İli grubu yeni dönemin siyasi atmosferin yükselmesine neden olmuştur. 1947 yılı Kasım ayında Doğu Türkistan Kazak Türklerinden 10 bin kişiye yakın bir kısmının Osman Batur'a karşı savaşmayı reddetmiş, Gulca bölgesinde Guomindang yönetimini tanıyanlar da dahil olmak üzere bölgeyi terk etmiştir. Zikredilen dönemde "Milli Ordu" olarak ifade edilen askeri güçlerin İli gurubundan ve bölgeden ayrılması akabinde Millî Ordu'daki Kazak Türklerinin % 30 seviyesine gerilemiştir.[34] Zikretmiş olduğumuz bu dönemde Kazak nüfusu Üç Vilayet (Altay, İli ve Tarbagatay) nüfusunun % 60'ına tekabül etmekteydi. Doğu Türkistan'da kardeş boylar arasında yaşanması muhtemelen bir mücadelenin tarafı olmak istemeyen Osman Batur ise bu dönemde Moğolistan'ın kontrolünde olan Baytik Boğda bölgesine yerleşmiştir. Bu durumu Guomindang idaresinin, 1947 olayları ile Baytik Boğda bölgesinde kendi lehine bir kontrol sağladığı şeklinde yorumlamak da mümkündür.[35]

---

[33] Bu beyanatın özet şekli için bkz. Zhang Zhi-zhong, a.g.m, s. 422-428.
[34] Barnett, **a.g.e.**, s. 265; Moseley, **a.g.e.**, s. 17.
[35] Forbes, **a.g.e.**, s. 372, 393; Benson, a.g.m., s. 146; **China News Agency**, 5 June 1947'den naklen Clubb, **China and Russia**, s. 321, 368-369; Calvocoressi ve diğ., **Survey of International Affairs, 1840-1950**, London 1953, 359-60; Barnett, **a.g.e.**, s. 236, 267, 276, 367; Whiting, **a.g.e.**, s. 115; Lias, **Kazakh**

Guomindang döneminde başlamak üzere Çin Merkezî Hükümetlerinin Doğu Türkistan'a göçmen Çinli iskânı bilindiği üzere olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yine daha önce de zikredildiği üzere bölgeye göçmen Çinli iskân politikası Jin Şu-ren'in iktidarını kaybetmesine neden olmuş, durumun ciddiyetini karayan Şın Şı-sey ise halkı yatıştırmak amacıyla bu iskân siyasetinden uzak durmuştur. Buna rağmen Çan Kay-şek ise "Kuzeybatıyı Geliştirme Hareketi"ni yürürlüğe koyarak Merkezi Çin'den başlangıçta 10 kadar Çinli memuru, ciddi teşvikler de ödeyerek, Doğu Türkistan'a iskân etme hareketini başlatmıştır.[36] Bu suretle göçmen Çinliler 1942 yılı nihayetinde bölgeye iskân edilmeye başlanmıştır. Bu durum 1931 yılı Kumul olaylarında olduğu gibi bölge halkının rahatsızlık duymasına yol açmıştır. Çan Kay-şek'in bu iskân siyaseti, Kumul'da yaşanan acı hatıraları hatırlatmıştır.

Yolbars Han eliyle Urumçi idaresinin Kumul'da yeni teşkilatlanmanın hayata geçirilmesine yönelik faaliyetler bölge halkının tepkisine neden olmuştur. Bu tepkilerin en önemli gerekçelerinden biri Kumul halkının bir yıllık vergilerinin peşin istenmesi olmuştur. Yeni teşkilatlanma dahası Kumul'a göçmen Çinli iskânının önünü açmış, göçmen Çinlilerin bölgeye yerleşmesini teşvik etmek gayesiyle iki yıl vergiden muaf olacaklarını ilan etmiştir.[37] Kumul bölgesinin Doğu Türkistan'a Merkezi Çin tarafından giriş kapısı niteliğinde olması Kansu bölgesinden kaçanların ilk uğrak ve yerleşim yerlerinden biri olmasına neden olmuştur. Jin Şu-ren'in Kansulu olması dolayısıyla akrabaları olan güvendiği birçok göçmen Çinli'yi Kumul bölgesine iskân etmeye başlamıştır.[38] Jin bununla da kalmamış Ayho'ya hâkim olarak görevlendirilen Lung Hsien-lin'den[39] bu göçmen Çinlilere toprak vermesini de emretmiştir.[40] Lung Hsien-lin ise bu emir üzerine harekete geçerek bölge halkını topraklarını bırakmaya ve bırakılan

---

Exodus, s. 122, 128-129; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C. III, s. 47; Cheng, **a.g.e.**, s. 282; Dabbs, **a.g.e.**, s.178.

[36] E. Lattimore, a.g.m., s. 79; Whiting, **a.g.e.**, s. 99 vd.; Tien-fong, **a.g.e.**, s. 178.

[37] Chan, a.g.m., s. 234; Serdar K. M. Penikkar, "Geçmiş Devirlerde Çin'in Yayılma Siyaseti", **Kızıl Çin Tehlikesi**, Hindistan Haberler Servisi, İstanbul, ty., s. 3, 6

[38] Forbes, a.g.e., s. 81.

[39] Jin Şu-ren döneminde Doğu Türkistan halkının topraklarını Kansulu göçmen Çinlilere dağıtmakla görevlendirilmiştir. Bu olay muhtelif yerlerde de bahsettiğimiz üzere, 1931 yılında Kumul ihtilâlinin patlak vermesine yol açan olaylardan biri olmuştur. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s. 454.

[40] Chan, a.g.m., s. 234; Lattimore, **Pivot of Asia**, s. 68.

toprakları göçmen Çinlilere tahsis etmeye başlamıştır. Münbit toprakları gasp edilen bölge halkına bedel olarak çöl çevresinde kıraç topraklar verilmiştir.[41] Lung, bununla da yetinmemiş, kıraç topraklardan alınan vergileri münbit topraklardan alınanlara eşit tutmuş, göçmen Çinlilerden iki yerine üç yıl vergi alınmamasını ilan etmiştir.[42] Bölge halkının her geçen gün nabzının yükselmesine neden olan bu haksızlıklar karşısında Urumçi merkezi idaresine arka arkaya şikayetler göndermelerini doğurmuş lakin hiçbir şikayet ciddiye bile alınmamıştır. Şikayetlerin çözümü bir yana bölgeye göçmen Çinli akını devam ettirilmiştir.[43]. Bölge halkının sadece şikayetle sınırlı durmasını fırsat olarak değerlendiren Jin Şu-ren'in ise daha çok kazanacağını hayal ettiği siyasi hatalarına devam etmesine yol açmış, kendisinden hesap sorulamayacağı hissine kapılmıştır. Gerçekte olan ise yaşanan her haksızlık halkın hiddetinin artmasına, sabrının da bitmesine neden olmuştur. Bu olaylar bölgenin patlamasına giden süreci hızlandırmıştır. Doğu Türkistan'a göçmen Çinlilerin iskânı süreci her ne kadar Guomindang döneminde başlamışsa da bu dönemde bölgeye yerleştirilen göçmen Çinlilerin sayısı gözle görülür büyüklükte olmamıştır. Zikredilen dönemde bölgeye iskân edilen göçmen Çinlilerin ortak özelliği ise ekonomik durumları kötü olan ve Merkezi Çin'de sefalet içinde yaşayan göçmen Çinlilerden oluşmuştur. Bununla birlikte hem Guomindang hem de Komünist Çin dönemlerinde bölgeye yapılan iskân siyasetinin temel amacı bölgenin demografik yapısını etnik Çinliler lehine değiştirmek olmuştur. Bilhassa 1930'lu yıllardan itibaren Doğu Türkistan'a doğru başlayan göçmen Çinli akını bölge halkının her geçen gün artan tepkisini beraberinde getirmiştir. Bölgeye 1943 yılı içerisinde getirilip iskân edilen 4 bin kişilik göçmen Çinli kitlesi Merkezi Çin'in Henan eyaletindeki aç ve fakir etnik Çinlilerden oluşmuştur. Henan Eyaleti'nden getirilen göçmen Çinliler öncelikle Qi-tai şehrinin yakın bölgelerine iskân edilmiş lakin akabinde burada bırakılmayarak Cungarya havzasında daha ziyade Kazak Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere sevk edilmişlerdir. Guomindang idaresinin bu şekilde başlattığı göçmen Çinli yerleştirme siyaseti Doğu Türkistan'da ilk olarak Kazak

[41] Wu, **a.g.e.**, s. 63.
[42] Lattimore, Pivot of Asia, s. 68.
[43] Chan, a.g.m., s. 234-35; Wu, Ai-chen, **Turkistan Tumult**, Methuen, London 1940, s. 64.

Türklerinin yurtlarından olmasına yol açmıştır. Bu durum zaman içerisinde Kazak Türklerinin kadim ata toprakları Altay bölgesini terk etmelerine neden olmuş, bölge halkı yurtlarını terk etmeye ve göçmen Çinli etniklere vermeye zorlanmıştır.[44] O. Lattimore bu durumu: "Guomindang güçleri Kazak bölgelerini ortadan kaldırmak amacıyla, zorluk çıkaranlar üzerine otomatik silahlarla ateş açmıştır" cümlesiyle açıklamıştır[45].

Doğu Türkistan'da bilhassa 1942-1945 yılları arasında aşırı enflasyon görülmüş, buna Çinli memurların rüşvetçi anlayışı ve bölgeye yeniden başlatılan göçmen Çinli getirilme politikası memur rüşvetçiliği ve yeniden Çinli göçmen getirilmesi politikası Guomindang yönetimi aleyhinde kıpırdanmaların başlamasına yol açmıştır. Mayıs 1947'de Hükümet'i yönetmekle görevlendirilen Dr. Mesut Sabri Baykozi bu uygulamaları henüz Doğu Türkistan'a dönmeden Merkezi Çin'de eleştirmiştir. Baykozi eleştirileri bölgedeki yoğun asker gücüyle halkın baskıya maruz bırakıldığı, 1930 yıllarda bölgede Çinli Valilerin sömürgeci anlayışının yeniden hayata geçtiği konularına değinmiştir.[46] Aynı yıllarda Merkezi Çin'in başkenti Çunkin'de Mesut beyle birlikte hareket eden Mehmet Emi Buğra da konu ile ilgili verdiği beyanatında Doğu Türkistan'ı Sovyet peyki olarak idare eden Şın Şı-sey'in görevden el çektirilmesinden sonra göreve getirilen Vu Çung-şin'in[47] halk aleyhinde siyasetine geri döndüğünü, kardeş Türk boyları arasına nifak sokulup kardeşin kardeşe düşman edildiğini, despot karakterli insanların öne çıkarıldığını, bölgenin okumuş ve bilgili insanlarının zulme maruz bırakıldığını, dahası milli eğitim ve kültür hayatının geri bırakıldığını, bölge ekonomisinin çökertildiğini, bu insani olmayan uygulamaların Gulca'da ihtilalin patlak vermesine neden olduğunu ve bu kanunsuz idareyi Çin Merkezi hükümetine şikayet ettiklerini lakin hiç kimsenin kendilerini ciddiye almadığını ifade etmiştir[48].

---

[44] Clubb, **Russia and China**, s. 364-365.
[45] Lattimore, **Pivot of Asia**, s. 79, 156; D. J. Dallin, **Soviet Russia and Far East**, Yale UP, New Haven 1948, s. 262
[46] Lattimore, **Pivot of Asia**, s. 84.
[47] Forbes, **a.g.e.**, s. 471.
[48] M. Emin Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti**, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1954, s. 41-42.

1944 ve 1945 arasında Altay'da başlayıp Gulca'ya kadar yayılan istiklal döneminde Çinli görevlilerin keyfi uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıkmış ve bölgeye iskân edilen ilk nesil göçmen Çinliler hedef alınmıştır. Bununla beraber Guomindang'dan yönetimini temsil eden Çinli memur ve askerlerin de hedef alındığı bilinmektedir. Lakin bir gerçek daha ayaklanmaya katılanların Çinli kadın ve çocuklara dokunmadığı hususudur[49].

1949 yılında bütün Çin'de yönetimi ele geçiren Komünist Parti, iktidara geldiğinin ilk yılında, 1950 yılı Mart ayında, Doğu Türkistan'a iskân edilmek sayıca çok fazla göçmen Çinli gönderme kararı almıştır. Bu sayede bölgenin tam olarak kontrol edilmesi amaçlanmıştır.[50] Bundan iki yıl sonra ise, 1952'de sözde karşı devrimleri tasfiye hareketi adı altında kendileri için riskli gördükleri her gurubu ortadan kaldırmaya başlamışlardı. Bu türden tasfiye hareketinde toprak sahipleri, alimler, köylerde dahi maddi durumu yerinde olanlar tespit edilip tasfiye edilmişlerdir. 1952 yılını müteakip ise Doğu Türkistan'da toprak reformu adı altında bölge halkının ellerindeki arazileri alınış bu ise halkın öfkesinin kabarmasına yol açmıştır.[51] İşgalin 5. Yılında yani 1945 tarihi itibariyle Çin Komünist Partisi bölgede tam olarak hâkimiyet kurmuştur.[52]

1940 yılında Urumçi'de iktidarda bulunan Çinli Genel Vali Şın Şı-sey'i keyfi uygulamalarına kızıp isyan eden ve sonraki 10 yılda Doğu Türkistan'daki Çin yönetimine kan kusturan Osman Batur'u canlı yakalamak ve bunun üzerinden halka yönelik propaganda gütmek emelinde olan Komünist Çin yönetimi amacına ulaşmış ve Osman Batur 16 Şubat 1951 günü sabaha karşı Kamambal-Kayız-Makay üçgeninde yakalanmıştır. Boynuna "Bandit/eşkiya Osman" pankartı asılarak caddelerde dolaştırılan Osman Batur figürü üzerinden Komünist Parti yönetimi, bölgeye yerleştirilecek olan göçmen Çinlileri bölge halkının öfkesinden korumak amaçlı kullanılmıştır. Komünist yönetim bölgeye iskân etmeyi planladığı göçmen Çinlilerin güvenliklerini sağlamak

[49] Forbes, **a.g.e.**, s. 232- 324.
[50] Douglas, **a.g.e.**, s. 67-68; Dillan, **a.g.e.**, s. 53-54.
[51] Lee, a.g.t., s. 167; İsa Yusuf Alptekin, "Temir parda arqasındağı Şarqî Türkistan", **Millî Türkistan**, LXXIV, 1951 s. 23 vd.; M. S. İsmâ'îl-İsmâ'îl- M. A. İsmâ'il,: "Moslems in the Soviet Union and China", **JPRS**, No: 3936 (19 Sep. 1960) s. 36.
[52] Forbes, **a.g.e.**, s. 422.

düşüncesiyle yeni bir propagandaya sarılmış, bu amaç doğrultusunda 1958 yılında Osman Batur'u teslim alan kişi olmakla nam salan Kong Quing-yu sekiz sayfalık bir broşür bastırılmıştır.[53] Komünist Parti bu broşür ile Doğu Türkistan'a iskân edilen göçmen Çinlilerin bu broşürü okumalarını sağlayarak Bandit Osman (!) gibi kişilerin kendilerine zarar veremeyeceği imajını göçmen Çinliler arasında yerleştirmek olmuştur.

Doğu Türkistan'ın işgalini müteakip bölgeye gelip idari mevkilere teker teker yerleşen Çinli memurlar eliyle 1949-1955 yılları arasında bölgeye göçmen Çinli iskân etme siyaseti aralıksız devam etmiştir. Bütün verilen 1955 sonrası dönemde de bölgenin demografik yapısının dünyada emsali olmayacak şekilde etnik Çinliler lehine değiştirildiğini ortaya koymaktadır.

1950 yılı başlarında Çin Komünist Parti idaresi, etnik Çinlileri işe almaya ve kendi adamlarını Doğu Türkistan'da devlet memurluklarına getirmeye başlamıştır. Bilhassa 1944 Gulca'da kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti ile irtibatlı kişilerin tasfiyesi, 1951-1952 yılı sonraları itibariyle gelecek 20 yıllık süreçte hızlanarak devam etmiştir. Bu durum zaman zaman bölgeden hem iç hem de dış göçlerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Guomindang dönemindeki 1937-1938 göçü, ikincisi 1949 göçü ve son büyük göç 1960'da Kabil'e ve oradan da 1965 yılında Türkiye'ye yapılan göçler Doğu Türkistan'da takribi 30 yıllık süreçte ciddi insan kayıplarına neden olan büyük göçler yaşanmıştır.[54]

Tablo-6: Doğu Türkistan'da Etnik Çinli Nüfus ile Azınlıkların Eğitim Durumları

	Etnik Çinliler (%)	**Yerli Halk (%)**	**Ortalama (%)**

[53] Roberts, a.g.m., s. 1-2.

[54] Millward, a.g.e., s.238-239; Vildan Akan, "Göç ve Gençlik", **Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi 20-21-22 Kasım 1996**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Sosyoloji Derneği, 20-21-22 Kasım 1996, s.521; Doğu Türkistan'dan göçler konusunda geniş bilgi için bkz. Tekin Tuncer, "1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler", Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sos. Bil. Enst. **Basılmamış Doktora Tezi**, Manisa 2015.

Okuma Yazma Bilmeyen Nüfus	5.87	8.33	7.31
Okuma Yazma Kursları	0.89	2.44	1.80
İlkokul	27.79	51.44	41.63
Ortaokul	36.62	25.75	30.26
Lise	13.20	5.04	8.42
İhtisaslı Ortaokul	6.37	3.95	4.95
Yüksekokul	7.14	2.07	4.17
Üniversite	2.06	0.98	1.42

Kaynak: M. Keskin, a.g.t., s.89.

Tablodan da anlaşılacağı üzere Doğu Türkistan'da eğitim konusunda her alanda mahalli halk bölgeye iskân edilen etnik göçmen Çinlilerin ortalamasının altındadır. Bu eğitim seviyesindeki durum hayatın tüm alanlarında kendisini göstermektedir. Bununla birlikte Doğu Türkistan'da mukim Türk soylu halklar Çin Komünist Partisi'nin sunduğu sağlık hizmetlerinden de faydalanması genel nüfusa oranla çok düşüktür. Bölgeye yerleştirilen göçmen Çinlilerin %95'i sağlık hizmetlerinden istifade ederken bu oran yerel halkta %12 oranındadır. Bölge halkının %88'i ücretli olarak sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir[55].

[55] Şahzada Dauliatova, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası", Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2007, s.14

SONUÇ

Kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan tarih boyunca birçok Türk devletinin kurulduğu yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin ve tarihi İpek Yolu'nun ana geçiş güzergahlarından biri olmuştur. Bölge bu özellikleri dolayısıyla tarihte birçok defa işgale uğramış ve talan edilmiştir. Asya Hun İmparatorluğu, I. Ve II. Göktürk Devleti, Uygur Kağanlığı, Karahanlı Devleti, Moğol İmparatorlu, Çağatay Hanlığı ve Saidiye Hanlığı dönemlerinde Türk halklarının yaşadığı ve devletler kurduğu Doğu Türkistan'da "Hocalar Devri" olarak adlandırılan dönemde Merkezi Çin'de yönetimde bulunan Qing Hanedanlığı bölgeyle yakında ilgilenmeye başlamıştır. Hocaların birbirleriyle olan mücadelesinden istifade ile bölgenin içişlerine karışan Qing Hanedanlığı akabinde bölgeyi işgale girişmiştir. 1963 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde Yakup Han Ba-devlet tarafından kurulan ve 1877 yılında Yakup Han'ın vefatına kadar bağımsız bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Aynı yıl Qing Hanedanlığı orduları tarafından Doğu Türkistan'ın işgali başlatılmış ve işgal 1879 tarihinde tamamlanmıştır. 18 Kasım 1884 tarihinde Çin Meclisi'nin aldığı bir kararla Çin'in 19. Eyaleti olarak Merkezi Çin'e bağlanan Doğu Türkistan'ın kadim ismi de "Xin-jiang/Yeni Müstemleke, yeni elde edilmiş toprak" olarak değiştirilmiştir.

1884 sonrası dönemden başlamak üzere günümüze kadar tam bir sömürge anlayışıyla idare edilen kadim Türk İslam yurdu Doğu Türkistan'da Çin Merkezi idareleri birçok asimile siyaseti takip etmiş, bu asimile siyaseti zaman zaman bölgede bağımsızlık hareketlerini ortaya çıkarmıştır. 1984-1911 yılları arasında Qing Hanedanlığı tarafından idare edilen Doğu Türkistan'da birkaç yeni yerleşim yeri kurulmuş ve yine birkaç yerleşimin adı Çince'ye uyarlanarak değiştirilmiştir. 1911 yılında Dr. Sun Yat-sen Başkanlığındaki Guomindang/Milliyetçi Çin Partisi eliyle kurulan Çin Cumhuriyeti, Qing Hanedanlığını iktidardan indirmiş ve 1949 yılına kadar bütün Çin'i olduğu gibi Doğu Türkistan'ı da idare etmiştir. Guomindang döneminde Doğu Türkistan Çinli genel valiler eliyle yönetilmiş, zikredilen dönemde başta bölge genel valileri olmak üzere bölgede görev yapan etnik Çinli memur ve bürokratların keyfi uygulamaları bölgede tansiyonu her geçen gün yükseltmiştir. 1911-1928 yılları arasında Doğu Türkistan Genel Valiliği yapan Yang Zen-şin

döneminde bölge barut fıçısına dönmüş, Yang halkı ekonomi ve eğitim başta olmak üzere hemen her anda geri bırakmıştır. Yang Zen-şin'in 1928 yılında bir suikast neticesinde yerine geçen Jin Şu-ren döneminde ise bölge halkına reva görülen uygulamalar 1931 yılında kumul'da bir ayaklanmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Jin Şu-ren döneminde Kansu'da mukim etnik Çinlilerin Doğu Türkistan'ın Kumul şehrine iskân edilmesi ve bölge halkının elindeki toprakların getirilen göçmen Çinlilere verilmesi dahası Çinli görevlilerin keyfi uygulamaları halkın 1933 yılında Kaşgar merkezli bağımsız bir devlet kurdukları ayaklanmanın başlamasını doğurmuştur.

12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgar'da kurulan bağımsız Doğu Türkistan devletinin Rus ve Çin eliyle kısa zamanda ortadan kaldırılması üzerine Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçiren Çinli Genel vali Şın Şı-sey bölgeyi 10 yıl boyunca tam bir Sovyet peyki ve keyfi olarak yönetmesini beraberinde getirmiştir. Zikredilen bu dönemde Doğu Türkistan halkına liderlik edebilecek herkes tasfiye edilmiş, canını kurtarabilenler yurtdışına çıkmak zorunda kalmıştır. Şın Şı-sey'in akıl-almaz uygulamaları 1937 yılında bölgeden kitlesel göçlerin başlaması, 1940 yılı itibariyle de Altay bölgesinde Osman Batur liderliğinde milli bir ayaklanmanın vuku bulmasına yol açmıştır. 1942 yılı itibariyle Şın Şı-sey'in Moskova arkalı siyasetinden vazgeçip Merkezi Guomindang idaresine yanaşması, Sovyetlerin Osman Batur'u Moğolistan üzerinden destekledikleri yeni bir dönemin başlamasını neden olmuştur. Osman batur'un 1940 yılında başlattığı istiklal hareketi 12 Kasım 1944 tarihinde Gulca merkezli bağımsız bir devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. II. Dünya Harbi'nin bitmesi ve Yalta'da, ABD, İngiltere ve Rusya liderlerinin katılımı ile 4-9 Şubat 1945 tarihlerinde yapılan toplantı ile dünya bölüşülmüş, Moğolistan'ın bağımsızlığını Guomindang Hükümetinin tanımasını şart koşan Sovyet Rusyanın bu isteğini, Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketleri desteklememsi karşılığında Merkezi Çin hükümeti kabul etmiştir. Akabinde yapılan görüşmeler ile Doğu Türkistan'da 2 ocak 1946 tarihinde imzalanan "11 Bitim Anlaşması" ile bir "Karma Hükümet" kurulmuştur.

Karma Hükümet dönemi ile başlayan yeni düzen, Mayıs 1947 yılında Guomindang döneminde ilk olarak yaşanan Doğu Türkistanlı Dr. Mesut Sabri

Baykozi'nin iktidara gelmesini Moskova idaresini rahatsız etmiştir. Gulca grubu olarak ifade edilen Doğu Türkistanlı liderlerin hükümetten çekilip Gulca'da Sovyet destekli tezviratlarda bulunması Doğu Türkistan'da huzursuz bir ortamın doğmasına yol açmıştır. Akabinde gelişen olaylar Baykozi'nin 1948 yılı sonunda görevden alınmasına ve hükümet başkanlığına Burhan Şehidi'nin atanmasına giden bir süreç doğurmuştur. Zikredilen bu dönemde ise Çin iç savaşında komünistlerin galip gelmesi Doğu Türkistan'da bir başka dönemin habercisi olmuştur.

Komünist işgalin Doğu Türkistan'da da belirmesi üzerine bölge halkı kalıp Komünistlere karşı mücadele etmek veya Mehmet Emin Buğra Beyin ifadesiyle "Vatan için Vatan'dan ayrılmak" hususunu görüşmek üzere birkaç toplantı gerekleştirmiştir. Yapılan toplantılara Dr. Mesut Sabri Baykozi, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin, Canımhan Hacı, Alen Wang, Hadıvan Hatice Hanım, Osman Batur'u temsilen Nurgocay Batur katılmış ve toplantılar sonunda dış destek bulunamaması, kalabalık ve teçhizatlı Çin Komünist askerlerine karşı yapılacak bir mücadelenin sadece halkın daha fazla mağdur olmasına sebep olacağı düşüncesiyle toplu olarak yurtdışına göç edilmesine karar verilmiştir. Anılan toplantının hemen akabinde göç için hazırlıklara başlanılmış ve Komünist işgalin gerçekleşmesinden 15 gün önce doğu Türkistan halkı ülkeden ayrılmaya başlamıştır. Tarihin en dramatik göç hadisesi 1949 yılı Eylül ayında Urumçi şehri ve Altay bölgesinden başlamış, 1952 yılı Mart ayında Türkiye Cumhuriyeti Devleti Bakanlar Kurulu kararıyla Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye "iskânlı göçmen" olarak kabul edilmeleriyle son bulmuştur. Bu tarihten itibaren Doğu Türkistanlılar peyderpey Türkiye'ye getirilerek devletin uygun gördüğü mahallere yerleştirilmiştir. Yolculuk sırasında hayatını kaybeden eya geri dönenler dışında 10 binlerle ifade edilebilecek göç kafilelerinden sadece 1850 kişi Türkiye'ye ulaşabilmiş ve bu tarihten itibaren yurtdışında Doğu Türkistan davasını yürütmeye başlamıştır.

Komünist Çin birlikleri 26 Eylül 1949 tarihinde Doğu Türkistan'ı işgale başlamış ve ülkeye girdikten sonra yönetimi tamamen ele geçirebilecek gayesiyle bir dizi tedbirler almıştır. Komünist idarenin Doğu Türkistan'da kurulmasının hemen akabinde yeni rejime muhalif olabilecekler tasfiye dilmiş, uydurma gerekçelerle birçok kişinin hayatına son verilmiş, bir çoğu uzun süreli çalışma kamplarına ve

hapishanelere gönderilmiştir. 1952 yılı itibariyle yönetimi tamamen ele alan Çin Komünist Partisi ilk olarak 1930'lu yıllarda başlatılan Doğu Türkistan'a göçmen Çinli iskân etme politikasını hayata geçirmiş ve her geçen gün artan bir şekilde göçmen Çinlileri bölgeye yerleştirmiştir. Komünist yönetim iktidarını sağlamlaştırdığını düşündüğü 1 Ekim 1955 tarihinde de kadim Türk-İslam yurdunun idari statüsünü belirleyerek bölgenin adını "Xin-Jiang Uygur Özerk Bölgesi" olarak değiştirmiştir. Doğu Türkistan her ne kadar zikredilen tarihte "özerk bölge" olarak ilan edilmişse de bundan sonraki süreçte Merkezi Komünist rejim idaresi tarafından tamamen asimile ve her anlamada sömürü siyaseti takip etmeye matuf bir siyaset uygulamaya konulmuştur.

1949 yılı itibariyle bütün Çin'de iktidarı ele geçiren Çin Komünist Parti yetkilileri de kendilerinden önceki yönetimler gibi kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan'ın kadim zamanlardan beri Çin toprağı olduğu iddiasında bulunmuştur. Çin Komünist Parti yetkilileri bu iddiadan hareketle 1949 yılında başlayan yeni dönemden günümüze kadar bölgede uyguladıkları her türlü kanunsuz iş ve işlemleri "içişleri meselesi" olarak değerlendirmiş ve dünya kamuoyunun bölgede yaşananlara dair herhangi bir inisiyatif kullanmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Çin Komünist Partisi, bilhassa 1952 yılı sonrası Doğu Türkistan'a göçmen Çinli getirtip iskân etme siyasini bir program dahilinde ve bilinçli bir şekilde uygulamış, bu sayede bölgedeki etnik Çinli sayısını her geçen gün artırarak bölgenin demografik yapısını etnik Çinliler lehine değiştirmiştir. Çalışma ile ortaya bu göçmen yerleştirme siyaseti ile bölge halkının elinden münbit arazilerinin alındığı ve bu topraklara Merkezi Çin'den getirtilen başta Çin halk Kurtuluş Ordusu mensupları, ekonomik durumu zayıf fakir Çinliler ve herhangi bir şekilde hapishanelerde bunan mahkumların yerleştirildiği ortaya konulmuştur. Bu siyaset sayesinde bölgedeki Müslüman-Türk nüfus sayısı azaltılmış, buna mukabil göçmen Çinli nüfusun miktarı hep gizli tutulmuştur.

Kadim Türk-İslam yurdu Doğu Türkistan'daki mahalli Türk etnik popülasyonu etnik Çinliler lehine azaltmak düşüncesiyle Çin Komünist Partisi'nin tatbik ettiği bir diğer siyaset, yine bu çalışma ile ortaya konuldu şekliyle "doğum kontrolü" ve "zorunlu kürtaj" projesidir. 1948 yılında kabul edilen BM İnsan Hakları sözleşmesinde geçen "Soykırım" tarifine uyan politikalar bölgede ağır insan hakları

suçunun işlenmesine yol açmıştır. Bu siyaset ile Çin Komünist Parti yetkilileri bölgedeki etnik Türk nüfusu stabil halde, mümkünse de azaltma yoluna gitmiştir. Çalışmada ayrıca bölgede icra edilen "Nükleer Denemeler" üzerinde durulmuş, hiçbir uluslar arası denetime açılmayan bölgedeki nükleer denemeler birçok çevre felaketine ve insan sağlığına zarar vermesine yol açmıştır. Bu türden olumsuzluklar da Çin Komünist partisi tarafından fasılasız olarak reddedilmiştir. Nükleer denemelerin tahribatı bölgede halken daha etkisini göstermektedir. Bölge halkının asimilasyonunda alfabe üzerindeki siyasetin etkili olduğu çalışma da üzerinde durulan bir başka konu olmuştur. Bölge halkının cehaletinin daha rahat yönetilmeleri ve sömürülmeleri için olmazsa olmaz bir siyaset olarak gören Komünist Parti idaresi bu yönde de faaliyetlerde bulunmuştur. Bölge halkının dini ve illi kimliklerinin tahrifatı, bu yolla geçmişle bağının kopartılmasını amaç edinmiş, dini ve milli ifadelere karşı kampanyalar başlatılarak halkın kültürel anlamada asimile edilerek Çinlileştirilmesi için uğraşılmıştır. Devlet dairelerinde çalışanlardan okullarda okuyanlara varıncaya kadar her alanda bölge halkı ikinci sınıf vatandaş muamelesine tabi tutulmuştur. Çin anayasasında yer alan hiçbir hak bölge halkına verilmemiş, insani haklar kağıt üzerinde kalmaktan öteye gidememiştir.

Yine çalışma ile Doğu Türkistan'ın tam bir sömürge anlayışıyla idare edildiği, yer altı ve yerüstü varlıklarının Merkezi Çin'e aktarıldığı ortaya konulmuştur. Bölge halkı en zor iş alalarında çalıştırılırken, bölgeye yerleştirilen göçmen Çinlilerin hem hafif hem de maddi anlamda daha fazla getirisi olan illerde istihdam edildiği yine çalışma ile ortaya konulan bir diğer konu olmuştur. Göçmen Çinli etnik unsurun münbit arazilerde istihdamı bölge halkının zaman zaman Komünist rejime karşı çıkmasına neden olmuş, lakin her başkaldırı acımasız bir şekilde Komünist rejim tarafından orantısız güç kullanılarak bastırılmıştır. Göçmenlere daha iyi imkanlar sunulmuş, haksızlığa karşı çıkanlar hükümet karşıtı ve terör yanlısı gibi çeşitli suçlamalarla tutuklanıp en ağır şekilde cezalandırılmışlardır.

Çalışma ile Doğu Türkistan'ın nüfus değişimi oraya konulmuş, 1949 öncesinde bölge nüfusunun %5 civarında olan oranının günümüzde %50'den fazlasına kabul ettiği anlaşılmıştır. Çin Komünist partisinin iskân siyaseti ile amacının ne olduğu üzerinde de ayrıca durulmuştur. Çalışmanın bundan sonraki

akademik çalışmalara katkılar yapacağı kanaati hasıl olmuştur. Lakin Çin devlet arşivlerinin henüz açılmamış olması çalışmanın eksik yönü olarak ön plana çıkmıştır. Demokratik bir anlayışla yönetilecek bir Çin'de, arşivlerin kullanıma açılması yeni bilgi ve belgelere ulaşmayı sağlayacak, bu ise yeni değerlendirmelerin yapılabilmesine imkan sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

"A Strained Type of Unity", **FEER**, (14 Sept. 1979), s. 8-9.

"Doğu Türkistan Müslümanlarının Asimilasyon Hareketleriyle Mücadelesi", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, İstanbul, Yıl 3, C.3, S.11-12, 1986.

"Doğu Türkistan'da Yine Kan:50 Ölü", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV., Yay., C. 7, S. 25, Mart 1990, s. 35-36.

"Doğu Türkistan'ı Dolaşan Heyet", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Yıl 2, C. 2 S. 5, Mayıs 1985,s. 58-59.

A History of Migration of Xin-jiang Kazak People, Xin-jiang Üniv. Yay, Urumçi 1993.

Adıbelli, Barış: **Çin'in Dış Politikasında Tayvan Sorunu**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2006.

Adıbelli, Barış **Doğu Türkistan**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2008.

Ai-chen, Wu **Turkistan Tumult**, Methuen, London 1940.

Aka, İsmail **Timur ve Devleti**, TTKB, Ankara 1991.

Akan, Vildan "Göç ve Gençlik", **Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi 20-21-22 Kasım 1996**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Sosyoloji Derneği.

Akman, Toygar **Çin'e Yolculuk**, İstanbul 2000.

Alptekin, Arslan "Eastern Turkistan Reality, Chinese Migrant Flow and Self-Determination", **Human Rights Violations Eastern Turkistan**, haz. Timur Kocaoğlu ve diğ., İstanbul 2000.

Alptekin, E. "Çin ve Doğu Türkistan", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTNM, C. I, S. 2, s. 64-65.

Alptekin, E. "Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere Yapılan

Zulümler", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTNM, Yıl 3, C.3, S.9, Nisan 1986.

Alptekin, E. **Uygur Türkleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1978.

Alptekin, E. "Doğu Türkistan'a Şingcang ismi verilişinin 95. yıldönümü", **Bayrak Gazetesi**, 14 Kasım 1979.

Alptekin, E. "Eastern Turkestan: An Overview", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C. VI, No: 1, (1985)

Alptekin, E. **Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı**, Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları, Kayseri 1992

Alptekin, İ. Y. **Doğu Türkistan Davası**, Marifet yay., İstanbul, 1981.

Alptekin, İ. Y. **Doğu Türkistan'da Kızıl Çin Vahşeti**, (y.y.), Yeni Asya Araştırma Merkezi, (y.t.).

Alptekin, İ. Y. **Esir Doğu Türkistan İçin I**, **İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, Ankara, (Haz. Ömer Kul) Berikan Yay., 2007.

Alptekin, İ. Y. **Esir Doğu Türkistan İçin II, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, (Haz. Ömer Kul), Ankara, Berikan Yay, 2007.

Alptekin, İ. Y. **Esir Doğu Türkistan İçin**, (Der. M. Ali Taşçı), İstanbul, DTNM, 1985.

Alptekin, İ. Y. "Temir Parda Arqasındaği Şarqî Türkistan", **Millî Türkistan**, LXXIV, 1951.

Alptekin, İ. Y. **Doğu Türkistan Davası**, İstanbul, Otağ Yay., 1975

Altay, Halife **Anayurttan Anadolu'ya**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1977.

Altuğ, Yılmaz **Çin Sorunu**, İstanbul, Otağ Yay., 1977.

Amnesty İnternational "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTAM, Yıl 10, S. 36-37, Mart 1993

Anat, Hacı Yakup "Safsatalara Cevap", **Doğu Türkistan**, DTGD Yay., No: 183-184, İstanbul 1999.

Anat, Hacı Yakup **Hayatım ve Mücadelem**, (Haz. Soner Yalçın), Ankara, Özkan Mat.. 2003

Ar, Ayşe Su	"Gerçek Soykırım: Doğu Türkistan Dosyası", DTGD Yay., Yıl 20, S. 186, Nisan 2001.
Arpacık Yusuf Ziya	**Osman Batur ve Asrın İbretlik Olayları**, İlteriş Yayınları, İstanbul 2008.
Aynural, Salih	"Çin'in Doğu Türkistan Politikası", **Gökbayrak**, No: 79, Kayseri 2007.
Azimet	**İstiklal Mücadelesi**, İstanbul 1999.
Bakır, Abdullah	**Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi Ve Mehmet Emin Buğra**, İstanbul, DTV Yay., 2005.
Baysun, A. Recep	**Türkistan Millî Hareketleri**, İstanbul 1943.
Bekin, M. Rıza	"Doğu Türkistan Gerçeği", **Hüzün Coğrafyası Doğu Türkistan**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Komisyonu, 1997.
Bekin, M. Rıza	"Present Stuation in Eastern Turkistan and Her Problems", **Human Rights Violations in Eastern Turkistan**, (haz. Timur Kcaoğlu, Özlem Yücel, M. Rıza Bekin, Burhan Kuzu, Arslan Alptekin, Ahmet Türköz), Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000.
Bekin, M. Rıza	**Doğu Türkistan Vakfı Başkanı M. Rıza Bekin'in Anıları**, Kastas Yay., İstanbul 2005.
Bekin, Rıza	"Bir Muhtıra", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 4, S. 13, 1987.
Beloff, M.	**Soviet Policy in the Far East, 1944-51**, Oxford, OUP, London 1953.
Benson, Linda K.	**The IIi rebellion: the Moslem challenge to Chinese authority in Xinjiang, 1944-1949**, M. E. Sharpe, Publishers, 3 Henrietta Street, London 1989.
Benson, Linda	"Osman Batur: The Kazak's Golden Legend", **The Kazaks of China Essays on an Ethnic Minority**, ed. Linda Benson-Ingvar Svanberg, Uppsala 1988.
Berdi, Tengri	"Doğu Türkistan", **Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler**, ATTİUV Yay., İstanbul 2006.
Bıyıktay, Halis	**Timurlular Zamanında Hindistan Türk**

İmparatorluğu, Ankara 1989.

Bonavia, D. "Axe Falls on a Survivalist" **FEER**, (1978).

Boorman, H. L.-Howard, R.C. **Biographical Dictionary of Republican China**, Columbia UP, New York 1967, C. I,

Buğra, M. Emin "Doğu Türkistan'a Dair", **Türk Kültürü**, No: 21, 1964.

Buğra, M. Emin **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti**, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1954.

Buğra, Mehmet Emin **Delhi Konferansı ve Tibet**, Ankara, Doğuş LTD Şirketi Mat., 1960.

Buğra, Mehmet Emin **Doğu Türkistan, Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu**, İstanbul, Y. evi y., 1952

Cable, M.-French, F. **The Gobi Desert, A Desert Journal**, Hodder&Stoughton, London 1943.

Calvocoressi ve diğ. **Survey of International Affairs, 1840-1950**, London 1953.

Caroe, O. **Soviet Empire, The Turks of Central Asia and Stanilism**, MacMillan, NY 1967.

Castets, Remi "Doğu Türkistan'da Gerginlik Artıyor", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., Yıl 25, C. 18, S. 69-70, Mart 2009.

Cengiz, İsmail "Doğu Türkistan'ın Yeraltı Kaynakları ve Tabii Zenginlikleri ve Stratejik Konumu", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., Yıl 13, S. 55, 1998.

Cengiz, İsmail **1982 Çin Anayasası'na Göre Doğu Türkistan'ın Hukukî Durumu (I)**, DTDD Yay., İstanbul 1998.

Cengiz, İsmail **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, DTGD Yay., İstanbul 2005.

Cengiz, İsmail-Gayretullah, Hızırbek **Çin'de İslamiyet ve Türkler**, İstanbul, Kent Bas., 1983.

Cheng Hui-sheng **Xin-jiang jian shi**, Xin-jiang renmin bao, 1986.

Cheng Tien-fong **A History of Sino-Russian Relations**, Greenwood

Press, Westprt.-Conn. 1975.

China News Agency, 5 June 1947.

Clarke, Michael E. **Xinjiang and China's Rise in Central Asia-A History**, Routledge 2011.

Clubb, O. E. **China and Russia: The "Great Game"**, Columbia UP, NY 1971.

Costagne, Joseph **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, trc., M. Reşat Üzmen, Orkun Yay., İstanbul 1980.

Çağatay, Tahir "Mehmet Emin Buğra", **Gökbayrak**, DTKVDD Yay. No: 77, Haziran 2007.

Çakar, H. Ali **Türkistan Dramı**, İstanbul, Dede Korkut Yay., 1972.

Çan Kay-Şek **Sovyet Rusya Çin'de**, İstanbul, Nebioğlu Yay.

Çandarlıoğlu, Gülçin "Uygurlar Hakkında", **Tarihte Türk Devletleri**, C. I, AÜ Rektörlüğü Yay., Ankara 1987.

Çandarlıoğlu, Gülçin **Özgürlük Yolu, Nurgocay Bahadır'ın Anılarıyla Osman Batur**, DTV Yay., İstanbul 2006.

Dabbs, Jack A. **History of the Discovery and Exploration Chinese Turkestan**, Mouton&Co, London 1964.

Dağcı, Kenan-Keskin, Mustafa "Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, 1(2), s. 15-16.

Dallin, D. J. **Soviet Russia and Far East**, Yale UP, New Haven 1948.

Daubier, Jean **Çin Kültür Devrimi Tarihi**, (Çev. Büşra Zarifoğlu), İstanbul, Koral Yay., 1997.

Dauliatova, Şahzada "Çin'in Doğu Türkistan Politikası", Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2007.

Davidson, B. **Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia**, Jonathan Cape, London 1957.

Debasis, Chaudhuri "A Survey of Economic Situation in Xinjiang and its Role in the Twenty First Century", **China Report**, 41:1, 2005.

Deliorman, Altan-Donuk, Abdülkadir-Kocakaplan, İsa — **Türklük Mücahidi İsa Yusuf**, İstanbul, Bayrak Bas., 1991.

Demir, İdil Nilay — "Xin-jiang'da Çin Politikası", A. Ü. Sinoloji Anabilim Dalı, **Basılmamış Lisans Tezi**, Ankara 1988.

Devlet, Nadir — "Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, TKAE Yay., Ankara 1992.

Devlet, Nadir — "Uyanan Dev Çin Ve Uygurlar", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., Yıl 23, C.17, S. 66, Mayıs 2006.

Devrimci Araştırmalar Grubu (ABD) — **Çin Kültür Devrimi**, (Çev. Sinan Jabban), İstanbul, Patikakitap, 2013.

Dillon, Michael — **Doğu Türkistan, Çin Orta Asya'sında Etnik Ayrımcılık ve Kontrol**, trc. Dr. Hayati Aktaş, TDPY, İstanbul 2001

Doğu Türkistan t.y.

Douglas, W. A. Jackson — **The Russo-Chinese Borderlands**, UP, Princeton 1962.

Dreyer, J. T. — "The Kazakhs in China", **Etnic Conflict in International Relations**, (ed. Astri ve diğ.), , Praeger, NY 1977, s. 155-157.

Dreyer, June Teufel — **Çin'deki İslam Cemaati**, (Çev. Erkut Göktan), ODTÜ, 1984.

Ekrem, Erkin — "Doğu Türkistan'da Çevre Sorunları Ve Çevresel Irkçılık," **Doğu Türkistan**, DTGD Yay., Yıl 18, S. 178, Haziran-Ekim 1996.

Ekrem, Nuraniye Hidayet — "Çin'in Doğum Kontrol Politikası", **Gökbayrak Dergisi**, Yıl:12, Sayı: 58, Mart-Nisan 2004.

Emet, Erkin — "Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim", **Gökbayrak Dergisi**, Yıl 17, S. 94, Mart-Nisan 2010, s. 7-8.

Emet, Erkin — "Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim", **Gökbayrak**, Yıl:17, S. 94, Mart-Nisan 2010.

Emet, Erkin — **5 Temmuz Urumçi Olayı ve Doğu Türkistan**, Ankara, Grafiker Yay., 2009.

Engin, Muhabay — "1911-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da Cereyan Eden Olaylar", **Doğu Türkistan**, DTGD Yay., Yıl 20, S. 186, Nisan 2001.

Engin, Muhabay — "Ağabeyim Bağdat Egin'in Ardından", **Doğu Türkistan**, DTGD Yay., No: 183-184, İstanbul 1999.

Er, Rahim — "Çin Komünizmini de Doğu Türkistan Yıkacaktır", **İmparatorluk Coğrafyasında Diplomasi Koşturmak**, BKY, İstanbul 2000

Er, Rahim — "Doğu Türkistan Çin'in İç İşi Değildir", **İmparatorluk Coğrafyasında Diplomasi Koşturmak**, BKY, İstanbul 2000

Esin, Emel — "Doğu Türkistan'ın İslâm'a İhtidasından Safhalar: Satuk Buğra Han", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, C. I, No: 1, 1984.

Fairbank, John K. — **Çağdaş Çin'in Temelleri 1840-1950**, Ankara, Doğan Yay., 1969.

Forbes, A. D. W. — "Ma Zhong-ying", **EI2**, C. V, Leiden 1984, s. 845-447.

Forbes, A.D.W. — **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911- 1949 Arası Siyasi Tarihi)**, (çev. Enver Can), DTV Yay., Münih 1990.

Freeberne, M. — "Demographic and Economic Changes in the Xin-jiang Uighur Autonomous Region" **Population Studies**, no. 1 (1966)

Fu Tung-hsien — **Chung-kuo Huichiao shih**, Chansha 1940.

Gayretullah, Hızırbek — "Bir Asır Geciken İstila", **İstiklâl Gazetesi**, Eylül 2008.

Gayretullah, Hızırbek — "Osman Batur ve Millî Mücadelesi", **Millî Kahraman Osman Batur'un Şehadeti'nin 50. Yılı Hatırasına**, DTGD Yay., Nisan 2001

Gayretullah, Hızırbek — **Altaylarda Kanlı Günler**, Hamle Yayınları, İstanbul 1977.

Gayretullah, — **Sömürülen Vatan Türkistan**, İstanbul, Töre-Devlet

Hızırbek Yay., 2013

Gayretullah, Hızırbek **Uzaklara Balam**, (ed. Ömer Kul), Toker Yay., İstanbul 2009.

Gencal, Bahattin "XIX. Yüzyılda Doğu Türkistan Uygurlarında Sosyal ve Kültürel Hayat", Kırgızistan-Türkiye Manas Üniv., Sos. Bil. Est. **Basılmamış Doktora Tezi**, Bişkek 2012.

Golden, P. B. **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Ankara 2002

Golden, Peter B. **Central Asia in World History**, Oxford Üniv. Press, 2011

Göktürk, Hamit "Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçler", **Uluslararası Göç Sempozyumu**, 8-11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2006

Gömeç, Saadettin **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Ankara, Berikan Yay., 2011.

Gözlek, Duygu "Asya'nın Kalbi Doğu Türkistan (1)", **Gökbayrak**, No: 71, Kayseri 2006.

Grose, Timothy A. "The Xinjiang Class: Education, Integration, and the Uyghurs", **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 30, No. 1, March 2010, s.97-109.

Güler, Ali-Akgül, Suat-Şimşek, Atilla **Türklük Bilgisi**, Tamga Yayıncılık, Ankara 2001.

Güven, Ahmet "Uluslararası Medyada Sincan/Doğu Türkistan Haberlerinin Çerçevelenmesi", **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)**, 9 (1), (2021), s. 295-324.

Han Suyin **Sabah Tufanı**, **Mao Zedung ve Çin Devrimi 1949-1975**, (Çev. M. Kürşat Bozkurt) C. II, İstanbul, Berfin Yay, 1999.

Hanzuxa-Kazakxo Sozdık, Xin-jian Halek Baspase, Urumçi 1987.

Haşim, Vicdan "Okul Hatıraları", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 6, S. 23, Ekim 1989.

Hayit, Baymirza 20. Yüzyılda Türkistan'ın Millî ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri", **X. Türk Tarih Kongresi**

Bildirilerinden ayrı basım, TTKB, Ankara 1991.

Hayit, Baymirza — "Doğu Türkistan'ın Türk Dünyasındaki Önemi", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, No: 58,

Hayit, Baymirza — **Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri**, TDAV Yay., İstanbul 1987

Hayit, Baymirza — **Komünizm ve Türk Dünyası**, Ankara, Altınok Mat., 1971.

Hayit, Baymirza — **Turkestan zwischen Russland und China**, Philo, Amsterdam 1971.

Hayit, Baymirza — **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, TTKB, Ankara 1995

Hayit, Baymirza — **Türkistan Rusya İle Çin Arasında**, (y.y), Otağ Yay., 1975.

Hazret, M. Emin — "Bugünkü Doğu Türkistan", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, C. 6, S. 23, Ekim 1989.

Helly, Denise — **Kıta Çin'de Benlik Ve Milliyet Sorunu**, (Çev. Deniz Bozer), ODTÜ, 1986.

Holdsworth, M. — "Soviet Central Asia, 1917-1940", **Soviet Studies**, C. III, No: 3, 1952.

Hsu, U. T. — **Gizli Mücadele**, Ankara, Sosyal Yay, Seri No:3, 1976.

http://www.columbia.edu/cu/weai/exeas/asian-revolutions/pdf/mao-timeline.pdf /25.4.2022.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Urum%C3%A7i/28.6.2022

https://www.britannica.com/biography/Hua-Guofeng/28.6.2022

Hüseyinoğlu Polat, Yılmaz — "Alixan Törə Saquni ve Onun Şarqi Türküstanın Azatlığı Uğrunda Mübarizəsi", Qafqaz Universitesi, **Basılmamış Doktora Tezi**, Bakı 1999.

Hüseyinoğlu Polat, Yılmaz — "Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti (1944- 1949) Cumhurbaşkanı Ali Hân Töre Saguni'nin Mayıs 1945 Gulca Nutku", **Gökbayrak**, No: 76, (2007), s.24.

İlkul, Ahmet Kemal — **Çin-Türkistan Hâtıraları, Şanghay Hâtıraları**, (haz. Yusuf Gedikli), Ötüken yay., 1. basım, İstanbul 1997.

İnayet, Alimcan "Doğu Türkistan Sorunu", **Gökbayrak**, No: 82, Kayseri 2008.

İsa, Dolkun "Türk Dünyasında Doğu Türkistan'ın Rolü", **21. Asra Girerken Doğu Türkistan**, haz. Yücel Hacaloğlu, Ankara 1995.

İsa, Dolkun **Doğu Türkistan'da Öğrenci Hareketleri Sempozyumu (Bildiriler**), (Haz. Yücel Hacaloğlu) Ankara, Türk Yurdu Yay., 1995.

İzgi, Özkan **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)**, Ankara 1987.

Jelohovtsev, A. **Çin Kültür İhtilalinin İç Yüzü**, (Çev. Nihal Önol), İstanbul, Varlık Yay., 1969.

Jilili, Abulizi "Doğu Türkistanlı Din Bilgini Dâmolla Sabit b. Abdülbâki (Hayatı, Eserleri ve İktisâdi Görüşleri", Marmara Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2004.

Kafesoğlu, İbrahim **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yay., 2010.

Kamberi, Dolkun "Uyghurs and Uyghur Identity", **SINO-PLATONIC PAPERS**, Number 150, (May, 2005), s.26.

Kanat, Şevket "Çinli Müslümanlar Huiler/Tunganlar ve Guomindang Dönemi İlişkileri (1911-1949)", İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2020.

Kara, Burcu "Çan Kay Şek kimdir: Kızıl General Generalissimo'nun hayatı", https://ungo.com.tr/2019/05/can-kay-sek-kimdir/25.4.2022.

Karahoca, Amaç **Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi**, İstanbul, DTDD Yay., 2008.

Kaşgarlı, S. Mahmut "Çinli Yöneticilerin 20. Yüzyılda Doğu Türkistan'a Çinli Göçmen Yerleştirme Harekatı ve Onun Akıbetleri," **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 7, S.27, Sonbahar 1990.

Kaşgarlı, Sultan Mahmut "Çin'deki Kanlı Olayların İçyüzü", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 6, S. 22, Yaz 1989, s. 44.

Kaşgarlı, Sultan Mahmut	"Doğu Türkistan Üzerine Suikast Planı", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, İstanbul, DTV Yay., C. 6, S. 23, Ekim 1989, s. 4-5.
Kaşgarlı, Sultan Mahmut	**Modern Uygur Türkçesi'nin Grameri**, Orkun Yayınevi, İstanbul, t.y.
Karaca, Ragıp Kutay	"Türkiye-Çin İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", **Akademik Bakış**, C.1, Sayı 1, Kış 2007, s.234.
Kazakbalası, G. C.	**Göçten Sonra**, Büyük Türkeli Yay., İstanbul 1980.
Keskin, Mustafa	"Çin'de Etnik Azınlık ve Doğu Türkistan Sorunu", Yalova Üniv. Sos. Bil. Enst. **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Yalova 2013.
Kocaoğlu, Timur	"Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyetinin 1933 Anayasası ve Türk Dünyasında Anayasa Hareketleri", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay, İstanbul (Mayıs 2006), s.32.
Kocaoğlu, Timur	"Chinese Foreing Policy in the 21st Century: Expansionism in Asia and The Turkic World", **Human Rights Violations in Eastern Turkistan**, haz. Timur Kocaoğlu ve diğ., Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000.
Kocaoğlu, Timur	"Dünya Güvenliği ve Dengeleri Açısından Çin", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, No: 67-68, DTV Yay., İstanbul 2006.
Kornilov, Yarbay	**Kâşgariya ili Vostoçnıy Turkestan**, Taşkent 1903.
Kotov, F. K.	**Mestnaya Natsional'nya Avtonomiya v Kitayskov Narodnoy Respublike (Na Preimere Sin'tszyan-Uygurskoy Avtonomy Oblasti)**, Moskow 1959.
Krist, G.	**Alone Through the Forbidden Land**, London 1939
Kul, Ömer	"Alptekin, İsa Yusuf", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/alptekin-isa-yusuf (02.07.2022).
Kul, Ömer	"Osman Batur (1899-29 Nisa 1951), TDV İslâm Ansiklopedisi, C. Ek-2, Ankara 2019, s.265-266, https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-batur/02.07.2022.

Kul, Ömer — "Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) 2009.

Kurat, Yuluğ Tekin — "20. Yüzyılda Doğu Türkistan", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Yıl 4, C. 4, S. 1, Temmuz 1987.

Kurban, İklil — "İlk Gençlik Anılarımda Ahmetcan Kasimi (1914-1949)", **Türk Yurdu Dergisi**, No: 92, 1995.

Kurban, İklil — "Kanlı Mayıs", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Yıl 2, C. 2, S. 7-8, Aralık 1985.

Kurban, İklil — **Doğu Türkistan İçin Savaş**, Ankara, TTK Bas., 1995.

Kurban, İklil — **Gerçekler ve Yalanlar**, Ankara, Bizim Büro Yay., 2007.

Kurban, İklil — **Şarki Türkistan Cumhuriyeti: 1944-1949**, Ankara 1992.

Kurt, Hasan — **Orta Asya'nın İslâmlaşma Süreci**, FECR Yay., Ankara 1998.

Lattimore, Eleanor — "Report of Xinjiang", **FES**, C. XIV, No: 7, 11 April 1945.

Lattimore, O. — **Pivot of Asia: Xin-jiang and the Inner Aian Frontiers of China**, Little, Brown&Co., Boston 1950.

Lee Fu-hsiang — "The Turkic-Moslem Problem in Xin-jiang: A Case Study of the Chinese Communists, Nationality Policy", Rutgers Universty (**Basılmamış Doktora tezi**), 1973.

Li Sheng — **Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu**, (Çev. Xu Xinyue), Urumçi, Xin-jiang Halk Yayınevi, 2006.

Lias, G. — **Kazak Exodus**, London 1956.

Lias, Godfrey — **Göç**, (Çev. Mehmet Çağrı), İstanbul, Boğaziçi Yay., 1997

Ligeti, L. — **Bilinmeyen İç Asya**, Ankara 1986

Lorimer, F. — **The Population of the Soviet Union**, Geneva 1946.

M. S. İsmâ'îl-İsmâ'îl- M. A. İsmâ'il — "Moslems in the Soviet Union and China", **JPRS**, No: 3936, (19 Sep. 1960).

Macciocchi, M. Antonietta: — **Çin Deyince Belgeler/Bilgiler/Bölgeler**, (Çev. Celal Üster), İstanbul, E Yay., 1976.

Madadi, Abdullah Omid — "Çin'in Doğu Türkistan Üzerindeki Soykırım ve Asimilasyon Politikası", Kütahya Dumlupınar Üniv., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kütahya 2021

Mahmutoğlu, M. Niyazi — **Doğu Türkistan Esaretteki Ülke,** İzmir, GOEV Yay., 1987.

Maillart, E. K. — **Forbidden Journey**, Heinemann, London 1937.

McMillen, D. H. — **Chinese Communist Power and Policy in Xin-jiang, 1949- 1977**, Colorado&Folkestone, Westview/Dawson, Doulder 1979.

Merçil, Erdoğan — "Karahanlılar", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, TKAE Yay., Ankara, 1992.

Merçil, Erdoğan — **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yay., Ankara 20004.

Miao Pu-sheng-Ma Ping-yen-Li-sheng, — **Lishishangde Xin-jiang, Xin-jiang Renmin chubanshı**, Urumçi, 2006

Millward, James A. — **Eurasian Crossroads A History of Xinjiang**, New York, Columbia University Press, 2007

Mingulov, N. N. — "The Uprising in North-West Xin-jiang, 1944-49" **CAR**, c. II, No: 2, (1963), s. 189.

Musabay, İlhan — "Doğu Türkistan'ın Nüfusu", **Türk Kültürü**, No: 79, Mayıs 1969

Özdağ, Muzaffer — **Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği Üzerine**, İstanbul, DTV Yay., 2000.

Myrdal, J. - Kessle, G. — **The Silk Road, Golancz**, London 1980.

Nyman, L. E. — **Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interest in Xinjiang, 1918-1934**, Esselte Studium,

Malmö 1977

Oraltay, Hasan **Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri**, İstanbul 1976.

Ozan, Şen **Dinmeyen Kan Doğu Türkistan**, Hamle Yay., İstanbul t.y.

Ögel, Bahaeddin **Türk Kültürünün Gelişme Çağları** I, İstanbul, MEB Yay., 1992

Özdağ, Muzaffer **Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği Üzerine**, DTV Yay., İstanbul 2000.

Özey, Ramazan "Doğu Türkistan Yok Sayılamaz", **Tarih ve Medeniyet**, No: 37, Nisan 1997.

Özuygur, Mustafa "Doğu Türkistan'da Petrol ve Doğu Türkistanlılar", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 6, S.23, Ekim 1986.

Paksoy, H. B. **Sincan'da Milliyet Politikası**, ODTÜ, (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), 1987.

Penikkar, Serdar K. M. "Geçmiş Devirlerde Çin'in Yayılma Siyaseti", **Kızıl Çin Tehlikesi**, Hindistan Haberler Servisi, İstanbul, ty.

Petrov, V. I. **Myatejnoe serdtse Azii, sintszyan kratkaya istoriya narodnıh dvijeniy i vospominaniya**, Moskova 2003

Pevtsov, M. V. **Puteşestviye Po Vostoçnomu Türkistanu, Kun-Lunyu, Severnoy Okraine Tibetskogo Nagorya i Cungarii vı 1889 i 1890 godah**, Saint-Peterburg 1895

Pritsak, Omelyan "Karahanlılar", **DİA**, C. VI, İstanbul 1977.

Qingli, Yuan "Population Changes in Xinjiang Uighur Autonomous Region (1949-1984)," **Central Asian Survey** 9 (1990).

Raczka, Witt "Xinjiang and its Central Asian borderlands", **Central Asian Survey,** (1998), 17(3), s.378.

Rahmetullah, Ahmed Rahmeti "Doğu Türkistan'da Muhtariyet ve Türk İslam Varlığını Yok Etme Siyaseti", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., Yıl.4, C.4, S. 13, 1987.

Rasonyi, Laszlo **Tarihte Türklük,** Ankara, TKAE, 1971.

Razdan "Kızıl Çin'de İslamiyet'in Durumu", **Kızıl Çin**

Tehlikesi, İstanbul, Hindistan Haberler Servisi, (t. y.)

Roberts, Jefferson "1949-2007 Kazakistan ve Çin'de Osman Batur Mirası", Uluslararası Osman Batur'u Anma Günü, (basılmamış bildiri), DTGD, 3 Mayıs 2008.

Rossabi, Morris "Xin-jiang", **Encyclopedia of Asian History**, C. IV, New York 1988.

Sadri, Roostam "The Islamic Republic of Eastern Turkestan: A Commemorative Review", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C. V, No: 2, London 1984.

Saray Mehmet **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler, (1775-1875)**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1984.

Saray, Mehmet "Doğu Türkistan'daki Son Gelişmeler Üzerine", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTV Yay., C. 7, S. 25, Mart 1990.

Saray, Mehmet **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, (Başlangıçtan 1878'e Kadar)**, C. I, DTV Yay., 2. baskı, İstanbul 1998.

Sauyrkan, Yeldos "Doğu Türkistan Bölgesindeki Kazakların Eğitim Tarihi (1900-1950)", Necmettin Erbakan Üniv., Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2019.

Seda: Özen "Hariçte ve Dahilde Doğu Türkistan Davası (1955-1990", İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst. Türkiyat Arş. Anabilim Dalı, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2019.

Skrede, W. **Across the Roof of the World**, London 1954.

Starr, S. Frederick **Xinjiang: China's Muslim Borderland**, New York 1984.

Sugurbayev, P. **Altay Arpalıstarı**, Urumçi l995.

Sümer, Faruk **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanlar**, TDAV yay, İstanbul 1992.

Szczepanski, Kallie "Çin'de dört kişilik çete nedir?", https://tr.eferrit.com/cinde-doert-kisilik-cete-nedir/28.6.2022

Şehidi, Burhan **Şincang'ın 50 Yılı**, Bei-jing 1986.

Tanrıdağlı, Erkal — "Çin Komünist Partisi'nce Yazdırılıp, Neşrettirilen "Uygurların Kısaca Tarihi"nin Hiçbir İlmî Kıymeti Yoktur", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, No: 38, Temmuz 1993.

Taş, Abdülkadir — "Çin'de Unutulan Müslümanlar", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, DTNM, Yıl 1, C.1, S.4, Aralık 1984.

Taşağıl, Ahmet — "Esaretteki Son Türk Yurdu", **Tarih ve Medeniyet**, No: 37, Nisan 1997

Taşağıl, Ahmet — "Gök-Türkler Dürüsttür Kolayca Parçalanırlar", **Tarih ve Medeniyet**, No: 2, 1994.

"The Evolution of Minority Nationality Regional Autonomy in Xin-jiang", **CAR**, C. XV, No: 3, 1967, s.237.

Togan, A. Zeki Velidi — **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul 1981.

Togan, A. Zeki Velidi — **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

Togan, A. Z. Velidi — "Türkistan İsmi, Sınırları ve Yüzölçümü Hakkında", **"Yaş Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)**, ATTİUV Yay., İstanbul 2005.

Tu Chungyüan — **Sheng Shi-cai yü Hsin Hsin-chiang**, Shanghai 1938.

Tuncer, Tekin — "1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler", Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sos. Bil. Enst. **Basılmamış Doktora Tezi**, Manisa 2015.

Türkistan Şehitleri, İstanbul, DTGC Yay., 1969.

Türköz, Ahmet — **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yay., 2010.

Türksoy, Ebubekir — **Doğu Türkistan ve Türk Kültürü**, (Haz. Yücel Hacaloğlu), Ankara, Türk Ocakları, 2002.

Tyler, Christian — **Wild West China, The Taming of JinjiangJohn Murray**, London 2003.

Utku, Ahsen — **Doğu Türkistan, İpek Yolunun Mahzun Ülkesi,** İstanbul, İlke Yay., 2006

Ülker, Melike-Yüce, Nazmiye: "Doğu Türkistan'ın Sessiz Çığlığı", **Gökbayrak**, DTKVYD Yay., No: 77, Kayseri, Haziran 2007.

Vasel, G. "Durchdringungspolitik in Zentralasien" **Berichte des Asiens Arbeitkreises**, No: 1, Vienna, (1939)

Wang En-Mao: "Muhaceretteki Doğu Türkistanlıları "Birinci Derece Tehdit Unsuru" İlan Etti, **Doğu Türkistan'ın Sesi Haber Servisi**, C. 6, S. 21, İlkbahar 1989.

Wang, David D. **Under the Soviet Shadow The Yining Incident, Ethnic Conflicts and International Rivalry in Xin-jiang, 1944-1949**, Hong Kong 1999

Wheeler, G. **The Modern History of Soviet Central Asia**, The Bodley Head, London 1966

Whiting, A. A. **Soviet Strategy in Xin-jiang, (Part I of Xin-jiang: Pawn or Pivot, s. 3-148),** East Lansing, Michigan UP, 1958

Xinhua Zidian, Pekin 1985.

Xinjian Uighur Autonomous Rejion Statistics Bureau, April12, 2001 http://www.uyghuramerican.org/ET/nopus2001.html

Xinjiang Uyghur Autonomous Region Bureau of StatIstics, Xinjiang Statistical Yearbook, Beijing 1996.

Yalçınkaya, A. **Türkistan: 1856'dan Günümüze**, İstanbul 1997

Yesevi, İsmetullah "Altın Efsane Osman Batur", **Yesevî**, No: 176, Ağustos 2008, s.25.

Yuan Qing-li "Doğu Türkistan'ın 1949-1984 Arasındaki Nüfus Değişimi", (Çev. Dilşat Uyguroğlu; Haz. İsmail Cengiz), **Doğu Türkistan'ın Sesi-Şarki Türkistan Avazı**, DTAM Yay., No:2 (30), Yıl 8, C.4, s. 8-9

Yuan, Wang **Life in Western China, (Xibu renmin de shenghuo)**, Beijing, China Statistics Press, 2006.

Yücel, Levent "Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti", Süleyman Demirel Üni. Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Isparta 2008.

Zakenuli, Tursinkan — "Çin Kaynaklarında Osman Batur ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti", (çev. Meryem Kırımlı), **Şehadeti'nin 52. yılında Altay Kartalı Osman Batur**, (haz. Hızırbek Gayretullah), DTGD Yay., İlaveli 4. Basım, İstanbul 2003.

Zhan Da-jun — "Hsin-chiang I-ning shih-pien yü wei Tung Tu-erh-szu-tan Kung-hokuo ch'enb-li chi ch'i hui-mieh", **East Turkestan Respublic**, (Ed. Hsin-chiang yen-chiu), C. IX, Tai-pei 1964.

Zulpıqar, Ğ. O. — **Doğu Türkistan'ın Gözyaşı**, Bayrak Yay., İstanbul 2007.

Zuu Yong-jün, He Bing-yü, Long Tao — "1949-2007 Nián Xīnjiāng Rénkǒu de Shíkōng Biànhuà jí Kōngjiān Jiégòu Fēnxī", **Scientia Geographica Sinica**, Vol. 31, no: 3, March 2003, s.358-369.

EKLER

A. GRAFİKLER

Grafik-3: 1998 Yılında Doğu Türkistan şehirlerinin nüfusu

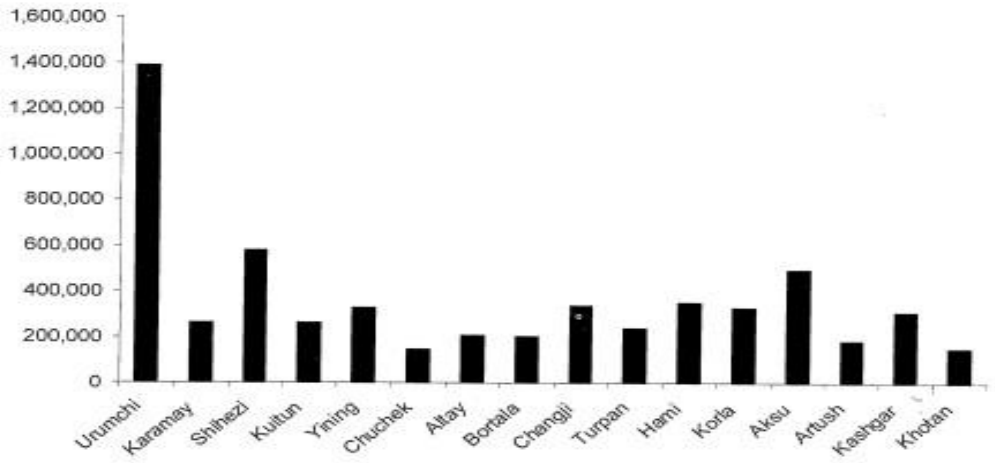

Kaynak: **Xinjiang Uyghur Autonomous Region Bureau of Statistics**, Xinjiang Statistical Yearbook, 1999

Grafik-4: 1998 Yılında Doğu Türkistan'da Etnik Dağılım

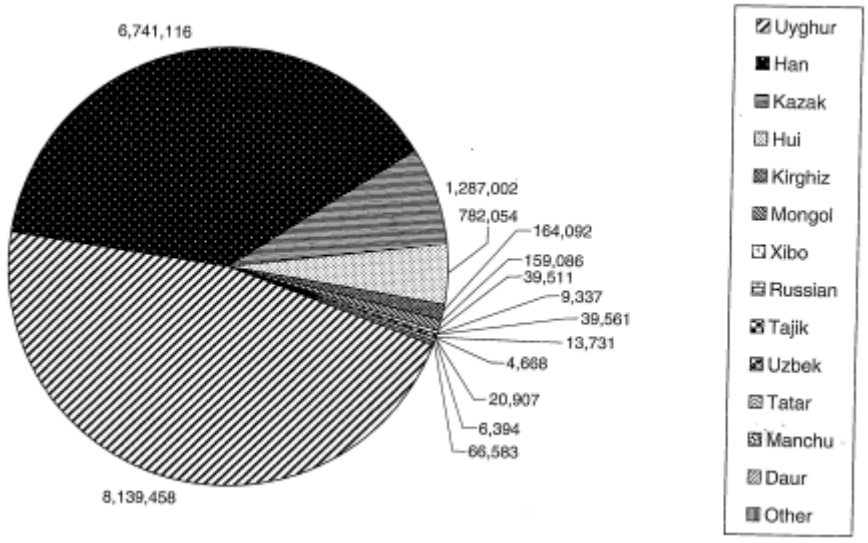

Kaynak: S. Frederick Starr, **Xinjiang: China's Muslim Borderland**, New York 1984, s.255.

B. TABLOLAR

Tablo-7: Mehmet Saray (**a.g.e.**, s.39)'a Göre Doğu Türkistan'ın Nüfusu

Uygurlar	30.000.000
Kazaklar	3.000.000
Kırgızlar	1.100.000
Özbekler	200.000
Tatarlar	90.000
Tacikler	90.000
Moğollar	200.000
Tunganlar	1.000.000
Çinli nüfus	15.000.000
Toplam	**50.680.000**

Tablo-8: Çin Halk Cumhuriyeti Yönetim Şeması

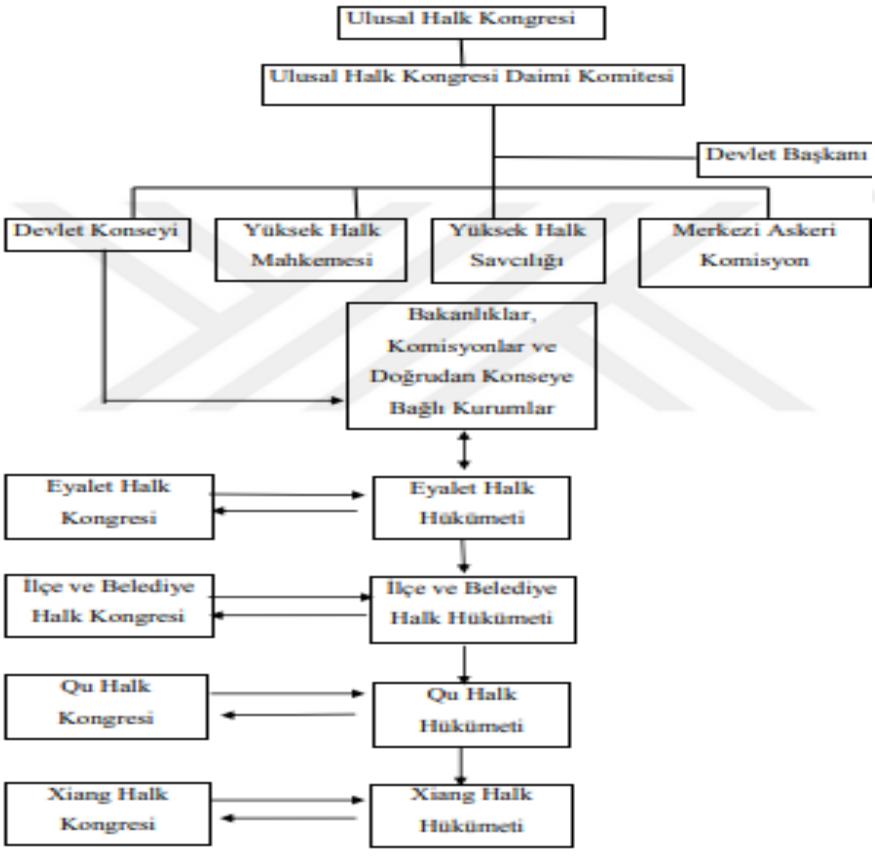

Kaynak: (Drewry and Chan, 2001: 475, aktaran: Sezen, 2009: 126)

Tablo-8: Yıllara Göre Doğu Türkistan'da Nüfus Değişimi

Etnik Gruplar	1949	1995	2002
Han	%7	%35	%40,61
Uygur	%75	%48	%47
Kazak	%10	%7	%5
Kırgız	%2	%1	%1
Hui	%3	%4	%4
Moğol	%1	%1	%1
Diğer	%2	%1	%1

Kaynak: (Sincan Uygur Özerk Bölgesi İstatistik Bürosu, Nisan 2001, aktaran: Karaca 2008: 246).

Tablo-10: 2010 yılı Doğu Türkistan'ın Demografik Durumu

Etnik Gruplar	Erkek	Kadın	Toplam	%
Uygur Türkleri	5064182	4937120	10 001302	45,84
Çinliler	4674384	415561	8 829994	40,48
Kazaklar	725 515	692763	1 418 278	6,5
Diğer	725 516	476939	983 015	4,5
Toplam Nüfus oranı	112 70147	10545668	21 815 815	//

Kaynak: Abdullah Omid Madadi, "Çin'in Doğu Türkistan Üzerindeki Soykırım ve Asimilasyon Politikası", Kütahya Dumlupınar Üniv., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kütahya 2021, s. 20.

Tablo-11: Doğu Türkistan'ın Nüfus Gelişimi

	1945	1982	1996	2002
Uygur	2,988,528	5,995,947	7,916,013	8,692,300
Han	222,401	5,283,971	6,432,816	7,595,700
Kazak	38,575	903,337	1,258,521	1,333,500
Hui	99,607	567,689	760,181	854,600
Kırgız	69,923	112,366	160,483	171,300
Moğol	59,686	117,510	155,415	163,800
Xibe	10,626	27,377	38,854	41,000
Rus	19,392	-	9,206	11,200
Tacik	8,210	26,573	38,900	40,700
Özbek	10,224	12,188	13,498	13,900
Tatar	5,614	-	4,700	4,800
Mançu	762	-	20,559	23,500
Duar	-	-	6,386	6,700
Diğer	81,802	74,577	77,368	98,900
Toplam	**3,607,961**	**13,121,535**	**16,854,389**	**19,051,900**

Kaynak: Chaudhuri Debasis, "A Survey of Economic Situation in Xinjiang and its Role in the Twenty First Century", **China Report**, 41:1, 2005. s.2.

Tablo-12: 1952 Sonrası Türkiye'ye Göçmen Olarak Kabul Edilen Doğu Türkistanlılar ve İskan Edildikleri Şehirler

VİLAYET	KAZA	AİLE	VERİLEN TARLA	VERİLEN EV
Kayseri	Develi	104	3328 dönüm	104
Konya	İsmil	72	11624 dönüm	62
Sakarya	Adapazarı	2	X	2
Manisa	Salihli	160	X	160
Niğde	Ulukışla	226	16995	226
Niğde	Zengin köy	10	300 dönüm	10
Niğde	Sultan hanı	60	9600 dönüm	60
İstanbul	Zeytinburnu	3	X	X

Kaynak: S. Özen, a.g.t., s.126.

C. HARİTALAR

Harita-1: Doğu Türkistan'ın Şehirlere Göre Nüfus Oranları

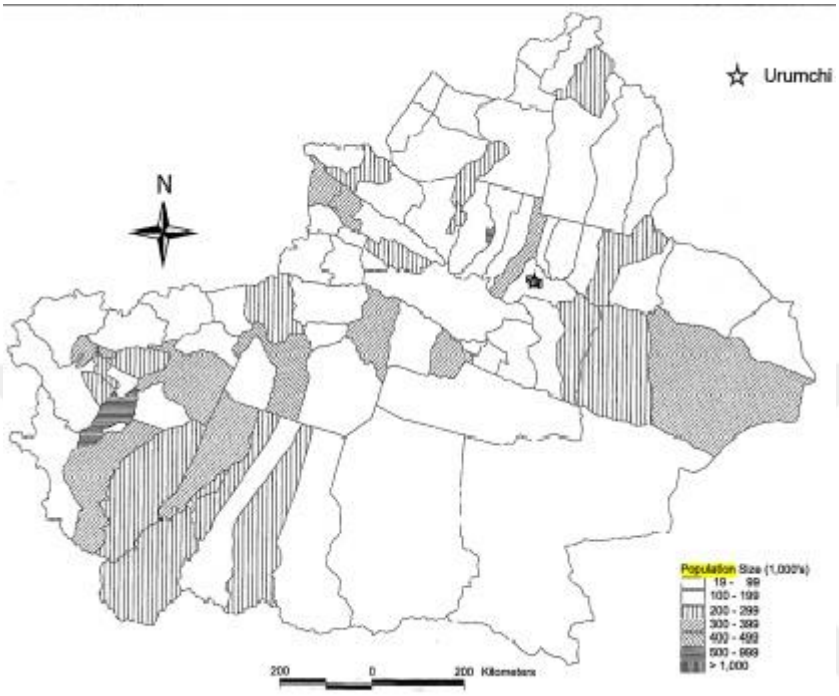

Kaynak: **Xinjiang Uyghur Autonomous Region Bureau of Statistics**, Xinjiang Statistical Yearbook, 1998 (Beijing: China Statistics Press, 1998).

Harita-2: Doğu Türkistan Fiziki Haritası

Kaynak: Harita Larry Hargrave ve Avram G Primack'a aittir. Bkz. S. Frederick Starr, **Xinjiang: China's Muslim Borderland**, New York 1984, s.265.

Harita-3: Doğu Türkistan'ın Komşuları

Kaynak: Witt Raczka, "Xinjiang and its Central Asian borderlands", **Central Asian Survey**, 17:3, s.375. 373-407.

Harita-5: Çin'de Etnik Uyrukların Dağılımı

Kaynak: Encclopaedia Britannica 2007, Aktaran, http://www.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8136043.stm, 10.04.2012

Harita-5: Çin Halk Cumhuriyeti İdari Yapılanması

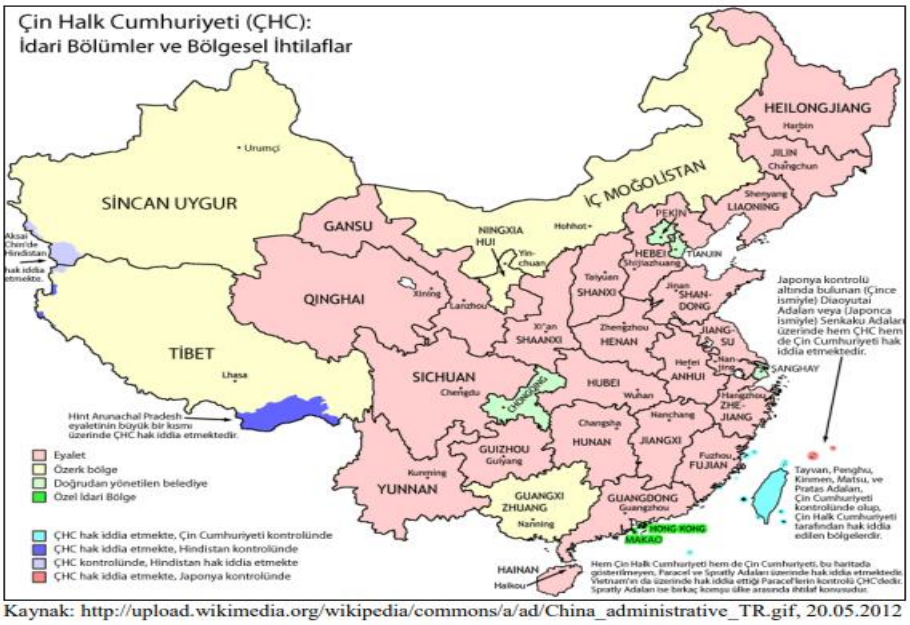

Kaynak: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ad/China_administrative_TR.gif, 20.05.2012

ÖZGEÇMİŞ

• Uyruk: Kazakistan

• Medeni durum: evli - 2 çocuk

- Eğitim 1997 – 2003 Lisans. Al-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi, Almatı

• 2001 – 2002 Ankara Devlet Üniversitesi'nde dil eğitimi, staj (Türkiye'de 1 yıl)

2010-2012 Yüksek Lisans. Al-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi, Almatı

• Yüksek lisans. (Ankara Üniversitesi, Türkiye'de Staj 2011, 1 yıl.) TÖMER.

• 2013- İstanbul Üniversitesi (İstanbul, Türkiye) Türkoloji doktora öğrencisi (PHD),

- Türkçe,, Rusça - akıcı, İnglizce iyi7 Kazakça – ana dili.
- İş yerleri • 2006'dan 2008'e kadar NARHOZ Üniversitesi *Türkçe öğretmeni 2008'den 2010'a Kazak Gazetteri-gazeteci

• 2017'den beri Al-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi, Almatı. Öğretim Üyesi.

2020-2021 Türksoy Bölümü Başkan Yardımcısı.

Hobiler Bilgisayar, Tarihi edebiyat okumak, futbol, satranç oynamak

Kişisel nitelikler Verimlilik, sorumluluk, edep, amaçlılık, dikkat, takım halinde çalışma yeteneği.

Patentler ve diplomalar Kazak Devlet Üniversitesi'nden mezuniyet diploması. İngilizce dil bilgisi sertifikası, Türkçe dil bilgisi sertifikası, çeşitli diplomalar kazanan ödüller.